

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МУСТАФАЄВА АННА ІВАНІВНА

УДК 343.2:576.3(477)(100)

ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ЖИТТЯ
ЛЮДСЬКОГО ЕМБРІОНА

081 – Право

08 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ А. І. Мустафаєва

Науковий керівник:

Стрельцов Євген Львович – завідувач
лабораторії «Інновації у сфері
кримінальної юстиції» НУ «Одеська
юридична академія», доктор
юридичних наук, доктор теології,
професор, член-кореспондент
Національної академії Правових наук
України, Заслужений діяч науки і
техніки України

Одеса – 2025

АНОТАЦІЯ

Мустафаєва А. І. Кримінально-правова охорона життя людського ембріона. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 - Право за спеціальністю 081 - Право. - Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2025.

Дисертація є першим у вітчизняній науці кримінального права спеціальним цілісним фундаментальним правовим дослідженням проблем кримінально-правової охорони життя людського ембріону.

У цій науковій роботі досліджується історична динаміка розвитку правових норм від найдавніших кодифікацій до сучасних міжнародних стандартів біоетики, компаративний аналіз моделей романо-германської та англо-американської правових систем, а також потенційні перспективи об'єкта дослідження в контексті кримінально-правової реформи та євроінтеграційних процесів. Робота включає ряд авторських понять, ідей та висновків, які характеризуються своєю науковою новизною та практичною значущістю для формування сучасної парадигми кримінально-правової охорони ембріонального життя в умовах стрімкого розвитку біомедичних технологій.

Запропоновано авторське визначення ембріону людини як об'єкта кримінально-правової охорони з диференційованим підходом до правового статусу залежно від стадії його розвитку. Ембріон людини визначено як ранній зародковий етап розвитку людини, що починається з моменту запліднення яйцеклітини (утворення зиготи) і триває до восьми тижнів внутрішньоутробного розвитку, який проходить дві якісно різні стадії правової охорони: потенційного людського життя (0-14 днів) під загальним правовим захистом та індивідуального людського життя (з 15-го дня) під кримінально-правовою охороною. До ембріонів людини відносяться виключно природно зачаті ембріони та ембріони терапевтичного клонування в межах дозволених строків, тоді як репродуктивно клоновані ембріони не

мають правового статусу та підлягають знищенню через порушення принципу унікальності людського геному. Представлене визначення має не тільки доктринальне значення, на нашу думку, воно повинно бути основою для законодавчого формулювання даного поняття та його формального визначення в контексті відповідного нормативно-правового акту. Такий формальний вираз слід реалізувати шляхом формулювання поняття «ембріон людини», інтерпретація якого виключатиме його неоднозначне тлумачення у біомедичній практиці та правозастосуванні.

Крім того, запропоновано новий підхід до кримінально-правового захисту людського життя, що передбачає визнання життя людського ембріона окремим видовим об'єктом охорони в структурі загального родового об'єкта «життя і здоров'я людини». Цей підхід допомагає подолати проблему несистемного та неповного правового регулювання охорони ембріонального життя шляхом розробки моделі, яка поєднує найсучасніші відкриття в ембріології, глобальні норми біоетики та базові засади кримінально-правового захисту. Модель враховує особливості різних етапів розвитку ембріона, а також прогрес у сучасних біомедичних технологіях.

Також вперше розроблено концепцію основних форм об'єктивної сторони незаконного поведіння з ембріоном людини, що комплексно охоплює всі можливі види протиправного посягання на ембріональне життя в умовах розвитку сучасних біомедичних технологій. Ця систематизація дозволяє комплексно охопити всі можливі форми протиправного посягання на ембріональне життя та створює теоретичну основу для формування нового напрямку кримінально-правового регулювання у сфері біомедичних технологій.

З метою стимуляції подальшого розвитку українського законодавства щодо кримінально-правової охорони життя ембріону людини та його законного використання при проведенні наукових досліджень запропоновано доповнити Кримінальний кодекс України статтею 142-1 «Умисне протиправне позбавлення життя ембріону людини віком понад п'ятнадцять днів від

моменту запліднення», статтею 142-2 «Незаконне репродуктивне клонування людини» та статтею 142-3 «Незаконне поводження з ембріоном людини». Враховуючи міжнародні стандарти біоетики, зокрема положення Конвенції Ов'єдо та Декларації ООН про клонування людини, а також сучасні досягнення ембріології щодо формування індивідуальності ембріону, це дасть змогу після внесення запропонованих змін до кримінального законодавства модернізувати це законодавство у сфері охорони здоров'я та репродуктивних технологій, не змінюючи при цьому базових кримінально-правових принципів та забезпечуючи гармонізацію з європейськими стандартами. Така кримінально-правова охорона може слугувати засобом запобігання зловживань у сфері біомедичних досліджень і технологій, таких як незаконне використання ембріонів для експериментів або комерційних цілей, а також протидіяти розвитку «біомедичного туризму» та створити правову основу для етичного розвитку репродуктивної медицини.

З огляду на кримінально-правову інтерпретацію, обґрунтовано науково-біологічний критерій 14-денної межі як об'єктивного моменту формування індивідуальності ембріону людини та початку його кримінально-правової охорони. Цей критерій базується на фундаментальних біологічних фактах: формуванні первинної смуги як анатомічного попередника центральної нервової системи, стабілізації індивідуальності ембріону після припинення можливості поділу або злиття з іншим ембріоном, та імплантації в стінку матки як встановлення стабільного біологічного зв'язку з материнським організмом. Ці наукові дані дозволяють об'єктивно розмежувати дві якісно різні стадії раннього розвитку людини: до-індивідуальну стадію перших 14 днів, коли ембріон являє собою потенційне людське життя без стабільної індивідуальності, та власне індивідуальну стадію після 15-го дня, коли ембріон набуває всіх ознак індивідуального людського організму з унікальною ідентичністю, початками нервової системи та спроможністю до подальшого розвитку у повноцінну людську істоту.

Для правильної кваліфікації посягання на життя ембріону людини особливе значення мають ознаки спеціального суб'єкта, насамперед медичних працівників, лікарів-дослідників та інших фахівців біомедичної сфери як носіїв підвищеної професійної відповідальності. Визначення медичних працівників як спеціальних суб'єктів обґрунтовується їхнім унікальним професійним статусом, що передбачає високий рівень спеціалізованих знань, значну суспільну довіру та суворе дотримання етичних норм, включаючи міжнародні стандарти біоетики. З врахуванням цього, в дисертації пропонуються відповідні норми Кримінального кодексу України для уникнення прогалин у правовому регулюванні створити з урахуванням диференційованого підходу до двох основних положень: різних стадій ембріонального розвитку та категорій суб'єктів, які можуть вчинити такі кримінальні правопорушення.

В цілому, у Кримінальному кодексі України охорона життя ембріону людини потребує особливої уваги, яка формально може виражатися у створенні спеціальних кримінально-правових норм, адаптованих до специфіки біомедичних технологій та сучасних викликів у сфері репродуктивної медицини, на що вище зверталась увага. Більш того, видається можливим запровадження окремих норм, в яких будуть акумулюватися заборони щодо незаконного поводження з ембріональним матеріалом.

В той же час, встановлено, що відсутність таких спеціальних кримінально-правових норм для охорони ембріонального життя у чинному Кримінальному кодексі України створює критичні прогалини, які можна класифікувати за кількома категоріями: темпоральні прогалини, предметні прогалини та кваліфікаційні прогалини. Ця ситуація суперечить міжнародним зобов'язанням держави, зокрема положенням Конвенції Ов'єдо, та конституційним принципам захисту людського життя як найвищої соціальної цінності, створює правову невизначеність та повинна бути усунена через прийняття комплексної системи кримінально-правових норм, що враховують специфіку ембріонального життя та сучасні виклики біомедичних технологій.

Для визнання кримінально-правової охорони ембріону людини правомірною, необхідно дотримуватися певних критеріїв, серед яких варто виокремити: науково обґрунтованість темпоральних меж захисту на основі об'єктивних біологічних критеріїв формування індивідуальності; диференціацію відповідальності залежно від стадії розвитку ембріону та характеру посягання; збалансування захисту ембріонального життя з репродуктивними правами жінок та потребами наукового прогресу, врахування етичних стандартів біомедицини та міжнародних зобов'язань у сфері біоетики, а також забезпечення превентивної функції кримінального права через створення ефективних механізмів негативної оцінки відповідної поведінки, контролю та нагляду. Ці принципи повинні слугувати відправним пунктом для формулювання відповідних законодавчих норм у сфері захисту пренатального життя та створення збалансованої системи правового регулювання, що враховує різноманітні інтереси та права всіх учасників біомедичних відносин.

Кримінальна відповідальність за незаконне поводження з ембріоном людини може наставати при наявності реальної об'єктивно існуючої можливості настання наслідків, які створюють загрозу для ембріонального життя або порушують встановлений порядок роботи з ембріональним матеріалом. Умовами настання кримінальної відповідальності за такі кримінальні правопорушення виступають: суспільна небезпека діяння, що виражається у посяганні на одну з найвищих соціальних цінностей – людського життя; характер загрози для ембріонального життя з урахуванням стадії його розвитку; значимість об'єкта кримінально-правової охорони як потенційного або індивідуального людського життя; вина суб'єкта кримінального правопорушення з урахуванням його професійного статусу та спеціальних знань; обставини вчинення діяння, включаючи мету та мотиви, а також наявність необхідного причинного зв'язку між дією та її наслідками у складних біомедичних процесах.

Стверджується, що діяння щодо ембріону людини, як правило, вчиняються особами з відповідною кваліфікацією та навичками у сфері біомедицини, що обумовлено специфікою об'єкта посягання, необхідністю спеціальних знань та доступу до відповідних технологій. Це підтверджується кількома факторами: інституційними та професійними вимогами до фахівців, які займаються науковими дослідженнями та медичною практикою у сфері репродуктивних технологій; важливістю забезпечення безпеки учасників процесу, оскільки маніпуляції з ембріонами можуть мати значний вплив на репродуктивне здоров'я; необхідністю дотримання етичних принципів біомедичних досліджень; потребою у високій точності та надійності процедур. Вважаємо, що незаконні дії щодо ембріону людини, вчинені особою без медичної кваліфікації, слід розглядати в контексті загальних норм про заподіяння шкоди, а спеціальні кримінальні правопорушення проти ембріонального життя можуть бути вчинені переважно спеціальними суб'єктами з відповідною професійною підготовкою, що має принципове значення для правильної кваліфікації та призначення адекватного покарання.

Запропоновані зміни до кримінального законодавства спрямовані на створення комплексної системи охорони ембріонального життя, що відповідає сучасним науковим знанням, міжнародним стандартам біоетики та потребам українського суспільства в умовах критичної демографічної ситуації. Впровадження цих норм дозволить не лише усунути наявні прогалини у правовому регулюванні, але й створити правову основу для етичного розвитку та охорони репродуктивної медицини та біотехнологій в Україні, забезпечити гармонізацію з європейськими стандартами та виконати міжнародні зобов'язання у сфері захисту прав людини та біомедицини.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, злочин, людський ембріон, життя, здоров'я, гідність, захист прав, компаративістика, репродуктивні технології, медичний працівник.

SUMMARY

Mustafaeva A. I. Criminal Law Protection of Human Embryonic Life. – Manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 08 - Law in the specialty 081 – Law. - National University "Odesa Law Academy", Odesa, 2025.

The dissertation is the first specialized comprehensive fundamental legal research in domestic criminal law science addressing the problems of criminal-legal protection of human embryonic life.

This scientific work examines the historical dynamics of legal norm development from ancient codifications to modern international bioethics standards, comparative analysis of Romano-Germanic and Anglo-American legal system models, as well as potential prospects for the research object in the context of criminal law reform and European integration processes. The work includes a series of original concepts, ideas, and conclusions characterized by their scientific novelty and practical significance for forming a modern paradigm of criminal-legal protection of embryonic life under conditions of rapid biomedical technology development.

An original definition of the human embryo as an object of criminal-legal protection is proposed with a differentiated approach to legal status depending on its development stage. The human embryo is defined as an early embryonic stage of human development beginning from the moment of egg fertilization (zygote formation) and lasting until eight weeks of intrauterine development, which undergoes two qualitatively different stages of legal protection: potential human life (0-14 days) under general legal protection and individual human life (from day 15) under criminal-legal protection. Human embryos include exclusively naturally conceived embryos and therapeutic cloning embryos within permitted timeframes, while reproductively cloned embryos have no legal status and are subject to destruction due to violation of the principle of human genome uniqueness. The presented definition has not only doctrinal significance; in our opinion, it should be

the basis for legislative formulation of this concept and its formal definition in the context of relevant normative-legal acts. Such formal expression should be implemented by formulating the concept of "human embryo," whose interpretation would exclude ambiguous interpretation in biomedical practice and law enforcement.

Furthermore, a new approach to criminal-legal protection of human life is proposed, involving recognition of human embryonic life as a separate specific object of protection within the structure of the general generic object "human life and health." This approach helps overcome the problem of unsystematic and incomplete legal regulation of embryonic life protection through developing a model that combines the most modern discoveries in embryology, global bioethics norms, and fundamental principles of criminal-legal protection. The model considers the specifics of different embryo development stages as well as progress in modern biomedical technologies.

The concept of main forms of the objective side of illegal handling of human embryos has been developed for the first time, comprehensively covering all possible types of unlawful encroachment on embryonic life under modern biomedical technology development conditions. This systematization allows comprehensive coverage of all possible forms of unlawful encroachment on embryonic life and creates a theoretical foundation for forming a new direction of criminal-legal regulation in the biomedical technology sphere.

To stimulate further development of Ukrainian legislation regarding criminal-legal protection of human embryonic life and its lawful use in scientific research, it is proposed to supplement the Criminal Code of Ukraine with Article 142-1 "Intentional deprivation of life of a human embryo over fifteen days old from the moment of fertilization," Article 142-2 "Illegal reproductive human cloning," and Article 142-3 "Illegal handling of human embryos." Considering international bioethics standards, particularly provisions of the Oviedo Convention and UN Declaration on Human Cloning, as well as modern embryology achievements regarding embryonic individuality formation, this will enable modernization of

healthcare and reproductive technology legislation after implementing proposed changes to criminal legislation, without changing basic criminal-legal principles while ensuring harmonization with European standards. Such criminal-legal protection can serve as a means of preventing abuses in biomedical research and technology, such as illegal use of embryos for experiments or commercial purposes, as well as counteracting "biomedical tourism" development and creating a legal foundation for ethical reproductive medicine development.

Considering criminal-legal interpretation, the scientific-biological criterion of a 14-day limit is substantiated as an objective moment of human embryo individuality formation and the beginning of its criminal-legal protection. This criterion is based on fundamental biological facts: formation of the primitive streak as an anatomical precursor of the central nervous system, stabilization of embryo individuality after cessation of division or fusion possibilities with another embryo, and implantation in the uterine wall as establishment of stable biological connection with the maternal organism. These scientific data allow objective differentiation of two qualitatively different stages of early human development: the pre-individual stage of the first 14 days, when the embryo represents potential human life without stable individuality, and the actual individual stage after day 15, when the embryo acquires all characteristics of an individual human organism with unique identity, nervous system beginnings, and capacity for further development into a full human being.

For proper qualification of encroachment on human embryonic life, characteristics of special subjects are particularly important, primarily medical workers, research physicians, and other biomedical specialists as bearers of enhanced professional responsibility. Defining medical workers as special subjects is justified by their unique professional status, involving a high level of specialized knowledge, significant public trust, and strict adherence to ethical norms, including international bioethics standards. Considering this, the dissertation proposes corresponding norms for the Criminal Code of Ukraine to avoid gaps in legal regulation, created with a differentiated approach to two main provisions: different

stages of embryonic development and categories of subjects who may commit such criminal offenses.

Overall, protection of human embryonic life in the Criminal Code of Ukraine requires special attention, which can be formally expressed through creating special criminal-legal norms adapted to biomedical technology specifics and modern challenges in reproductive medicine, as mentioned above. Moreover, it seems possible to introduce separate norms that would accumulate prohibitions regarding illegal handling of embryonic material.

Meanwhile, it is established that the absence of such special criminal-legal norms for embryonic life protection in the current Criminal Code of Ukraine creates critical gaps that can be classified into several categories: temporal gaps, subject matter gaps, and qualification gaps. This situation contradicts the state's international obligations, particularly provisions of the Oviedo Convention, and constitutional principles of protecting human life as the highest social value, creates legal uncertainty, and should be eliminated through adopting a comprehensive system of criminal-legal norms considering embryonic life specifics and modern biomedical technology challenges.

For recognizing criminal-legal protection of human embryos as legitimate, certain criteria must be observed, including: scientifically substantiated temporal protection boundaries based on objective biological criteria of individuality formation; differentiation of responsibility depending on embryo development stage and encroachment character; balancing embryonic life protection with women's reproductive rights and scientific progress needs; considering biomedical ethical standards and international bioethics obligations; and ensuring criminal law's preventive function through creating effective mechanisms for negative behavior assessment, control, and supervision. These principles should serve as a starting point for formulating corresponding legislative norms in prenatal life protection and creating a balanced legal regulation system considering diverse interests and rights of all biomedical relationship participants.

Criminal responsibility for illegal handling of human embryos may arise when there is real, objectively existing possibility of consequences that threaten embryonic life or violate established procedures for working with embryonic material. Conditions for criminal responsibility for such offenses include: social danger of the act expressed in encroachment on one of the highest social values – human life; character of threat to embryonic life considering its development stage; significance of the criminal-legal protection object as potential or individual human life; guilt of the criminal offense subject considering their professional status and special knowledge; circumstances of the act, including purpose and motives, as well as necessary causal connection between action and consequences in complex biomedical processes.

It is asserted that acts regarding human embryos are typically committed by persons with corresponding qualifications and skills in biomedicine, due to the encroachment object's specifics, need for special knowledge, and access to corresponding technologies. This is confirmed by several factors: institutional and professional requirements for specialists engaged in scientific research and medical practice in reproductive technologies; importance of ensuring participant safety, as embryo manipulations can significantly impact reproductive health; necessity of adhering to biomedical research ethical principles; need for high procedure accuracy and reliability. We believe that illegal actions regarding human embryos committed by persons without medical qualifications should be considered in the context of general norms about causing harm, while special criminal offenses against embryonic life can be committed predominantly by special subjects with corresponding professional training, which is fundamentally important for proper qualification and adequate punishment assignment.

Proposed criminal legislation changes aim to create a comprehensive embryonic life protection system corresponding to modern scientific knowledge, international bioethics standards, and Ukrainian society needs under critical demographic conditions. Implementing these norms will not only eliminate existing gaps in legal regulation but also create a legal foundation for ethical development

and protection of reproductive medicine and biotechnologies in Ukraine, ensure harmonization with European standards, and fulfill international obligations in human rights and biomedicine protection.

Keywords: criminal liability, crime, human embryo, reproductive technologies, life, health, dignity, protection of rights, comparative studies, medical professional.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові публікації, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Мустафаєва А. Кримінально-правова охорона ембріону людини in vitro в Польщі: порівняльно-правові аспекти. *Юридичний вісник*. 2024. №. 4. С. 174–180. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2024/24.pdf.
2. Мустафаєва А. І. Турецький досвід правової охорони ембріона людини: проблеми та моделі. *Juris Europensis Scientia*. 2024. №. 5. С. 49–53. URL: jes.nuoua.od.ua/archive/5_2024/12.pdf.
3. Мустафаєва А.І. Базові основи визначення початку кримінально-правової охорони ембріонального життя людини. *Правові новели*. 2024. № 23. С. 528-533. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/23_2024/73.pdf
4. Мустафаєва А.І. Видовий об'єкт кримінально-правової охорони ембріону людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 511- 514. URL: http://lsey.org.ua/9_2024/125.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Мустафаєва А. І. Кримінально-правова охорона ембріона за зарубіжним законодавством. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 254–256.
6. Мустафаєва А.І. Правове регулювання статусу людських ембріонів у контексті допоміжних репродуктивних технологій в Україні: кримінально-правовий та біоетичний аспекти. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р.). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 591 - 595.

7. Мустафаєва А. І. Кримінально-правова охорона ембріона в Україні. *Консервативно-ліберальні ідеї Одеської школи кримінального права* : матеріали Одеської наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 листопада 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 233–237.

8. Мустафаєва А.І. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення: правова характеристика лікарів та лікарів-дослідників у біомедичних дослідженнях з ембріонами. *Права людини та публічне врядування*: матеріали VIII Міжнародного правничого форуму (м. Чернівці, 30 травня 2025 р.). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 486 – 489.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
 РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ЖИТТЯ ЕМБРІОНУ ЛЮДИНИ У СВІТІ ТА В УКРАЇНИ.....	 17
1.1. Ранні етапи формування законодавства про охорону життя ембріону людини	17
1.2. Еволюція законодавства про охорону життя ембріону людини протягом XX століття: міжнародно-правові та вітчизняні аспекти.....	26
 РОЗДІЛ 2. ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ЕМБРІОНА ЛЮДИНИ.....	 50
2.1. Об'єкт посягання на життя ембріона людини.....	50
2.2. Правовий статус ембріону людини в системі кримінально-правової кваліфікації.....	64
2.3. Об'єктивна сторона посягання на життя ембріона людини.....	80
 РОЗДІЛ 3. СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ЕМБРІОНА ЛЮДИНИ.....	 116
3.1. Суб'єкт посягання на життя ембріона людини.....	116
3.2. Суб'єктивна сторона посягання на життя ембріона людини.....	123
 РОЗДІЛ 4. КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ПРО ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ЕМБРІОНУ ЛЮДИНИ.....	 140

4.1. Кримінально-правова охорона життя ембріону людини в країнах романо-германської правової системи: німецька та польська моделі.....	140
4.2. Кримінально-правова охорона життя ембріону людини в країнах англо-американської правової системи: британська та американська моделі.....	158
ВИСНОВКИ.....	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	212
ДОДАТКИ.....	240

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ – Верховна Рада України

ВСУ – Верховний Суд України

КК – Кримінальний кодекс

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

МГП – Міжнародне гуманітарне право

ООН – Організація Об'єднаних націй

ПВСУ – Пленум Верховного Суду України

ППВСУ – Постанова Пленуму Верховного Суду України

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ст. – стаття

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Конституція України визнає людське життя та здоров'я, честь та гідність найвищою соціальною цінністю (ст. 3) [40]. Водночас ст. 27 Конституції України встановлює невід'ємне право кожної людини на життя, а стаття 28 забороняє піддавати особу різним медичним або науковим чи іншим дослідом без її вільної згоди [40]. Ці конституційні положення створюють правову основу для захисту людського життя на всіх стадіях його розвитку, включаючи ембріональну стадію, однак чинне кримінальне законодавство не забезпечує адекватної охорони пренатального життя, що створює критичну прогалину у системі правового захисту найвищих соціальних цінностей.

Згідно з міжнародними зобов'язаннями, Україна зобов'язалася гармонізувати своє законодавство у сфері біоетики з європейськими нормами. Йдеться, зокрема, про імплементацію положень Конвенції Ов'єдо 1997 року про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини [160], Додаткового протоколу про заборону клонування людини [23], Декларації ООН про клонування людини 2005 року [17] та інших міжнародних актів, що встановлюють стандарти захисту ембріонального життя. Таке правове регулювання є вкрай важливим для розвитку суспільства та держави з огляду на стрімкий розвиток репродуктивних технологій, генетики та клонування, що створюють принципово нові можливості втручання в людське життя на найранніших стадіях його розвитку.

Держава прагне розробити ефективне законодавство щодо захисту життя ембріону людини, але складність правових конструкцій та відсутність комплексного підходу ускладнює реалізацію цих завдань, у тому числі за допомогою кримінально-правових засобів. Чинний Кримінальний кодекс України не містить спеціальних норм про кримінальні правопорушення проти ембріонального життя, що створює ситуацію правової невизначеності та унеможливорює ефективне переслідування порушників у сфері репродуктивних технологій та біомедичних досліджень.

Законодавчим органам не завжди вдається адекватно відтворити юридичний механізм забезпечення захисту ембріонального життя в умовах стрімкого технологічного прогресу, що ускладнює процес втілення конституційних принципів поваги до людської гідності на стадіях правотворення та правозастосування. Особливо гостро ця проблема постає у контексті критичної демографічної ситуації в Україні, де кожне потенційне життя має стратегічне значення для майбутнього розвитку держави (нації).

Термінологічна невизначеність у вітчизняному законодавстві, що проявляється у хаотичному використанні різних термінів для позначення внутрішньоутробного життя людини в різних нормативних актах, створює додаткові перешкоди для правозастосування та формування єдиної правової доктрини у цій делікатній сфері.

Наука кримінального права має значний інтерес щодо аналізу кримінально-правових аспектів гарантування захисту життя ембріону людини. У зв'язку з цим праці таких вчених, як М.І. Бажанов, В.І. Борисов, Р.В. Вереша, О.М. Дуфенюк, В.П. Іванова, О.В. Козаченко, А.А. Музика, Б.В. Островська, М.І. Панов, О.С. Сотула, В.В. Сташис, О.В. Степаненко, Є.Л. Стрельцов, О.В. Тавлуй, В.Я. Тацій, Я.О. Триньова, П.Л. Фріс та інших становлять значний інтерес для дослідження проблем кримінально-правової охорони життя ембріону людини. В той же час, незважаючи на певний обсяг наукових робіт, пов'язаних з цією та суміжними проблемами, тема залишається критично важливою, оскільки питання кримінально-правової охорони життя ембріону людини ще не отримало комплексного дослідження у вітчизняній науці кримінального права.

Це зумовлює потребу у всебічному дослідженні як об'єктивних, так і суб'єктивних ознак незаконного поводження з ембріоном людини, аналізі історичного та порівняльного досвіду правового регулювання, визначенні оптимального моменту початку кримінально-правової охорони людського життя на основі сучасних досягнень біології та ембріології, а також у науковому обґрунтуванні можливостей використання досягнень вітчизняної

та зарубіжної кримінально-правової науки для ефективної протидії правопорушенням у сфері репродуктивної медицини та біотехнологій. Особливої актуальності набуває необхідність створення збалансованої системи кримінально-правових норм, що забезпечувала б захист ембріонального життя при збереженні можливостей для етично виправданого розвитку медичної науки та репродуктивних технологій.

Це підкреслює актуальність монографічного аналізу правової ефективності, перспектив подальшого вдосконалення законодавчого механізму та практики застосування кримінально-правових норм, які покликані забезпечувати захист життя ембріону людини як найвищої соціальної цінності на найранніших стадіях його розвитку. Такий аналіз передбачає також уточнення й поглиблення окремих теоретичних положень як у межах цієї проблематики, так і в суміжних напрямках, включаючи біоетику, медичне право, міжнародне право прав людини, що й зумовило вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до планів Південного регіонального центру Національної академії правових наук України: № 148/3-Б «Регіональна юридична наука: сучасні завдання» на 2019-2024 роки та № 234/2-Б «Роль правничої науки в удосконаленні національної правової системи в рамках глобального партнерства та євроінтеграційного розвитку України» на 2025-2030 роки; плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Стан, тенденції та перспективи розвитку кримінального права у ХХІ столітті» на 2018-2022 роки як складової частини плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір на 2018-2022 роки» (державний реєстраційний номер 0116U001842), крім того, плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Тendenції та напрямки сучасного

розвитку кримінального права» на 2021-2025 роки як складової частини плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя людини у людино-центристському вимірі у цифрову еру» на 2021-2025 роки (державний реєстраційний номер 0122U000266).

Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої. Ради Національного університету «Одеська юридична академія» 16 травня 2022 року, протокол № 8.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є проведення комплексної кримінально-правової розробки загальних проблем кримінальної відповідальності за незаконне поводження з ембріоном людини й формування на цій підставі обґрунтованих із точки зору науки пропозицій щодо створення нових норм Кримінального кодексу України та підвищення ефективності застосування кримінального законодавства у сфері захисту ембріонального життя.

Для досягнення зазначеної мети в роботі було поставлено такі завдання:

проаналізувати історико-правові, вітчизняні та міжнародно-правові аспекти кримінальної відповідальності за посягання на життя ембріону людини;

дослідити ембріон людини як об'єкт кримінально-правової охорони та визначити науково обґрунтовані критерії початку кримінально-правового захисту;

вивчити істотні юридичні ознаки незаконного поводження з ембріоном людини та систематизувати основні форми об'єктивної сторони таких кримінальних правопорушень;

запропонувати деталізовану кримінально-правову характеристику складів кримінальних правопорушень проти життя ембріону людини;

ураховуючи тенденції розвитку кримінального законодавства та міжнародний досвід, окреслити й науково обґрунтувати конкретні

рекомендації стосовно вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства та практики його застосування.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини щодо охорони життя людини на ембріональній стадії розвитку, які виникають у зв'язку із застосуванням репродуктивних технологій, проведенням біомедичних досліджень та іншими формами поводження з ембріональним матеріалом.

Предметом дослідження є кримінально-правова характеристика незаконного поводження з ембріоном людини та теоретико-прикладні засади удосконалення кримінального законодавства у сфері захисту ембріонального життя.

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети та вирішення завдань роботи передбачає використання таких загальнонаукових і спеціально-наукових методів, як *діалектичний* – було застосовано у всіх розділах дисертації при аналізі суперечностей між сучасними науковими знаннями та правовими підходами до захисту ембріонального життя; *історико-правовий* – було використано при розкритті еволюції правових норм від найдавніших кодифікацій до сучасних міжнародних стандартів (підрозділ 1.1, 1.2); *порівняльно-правовий* – було використано для зіставлення положень законодавства різних країн романо-германської та англо-американської правових систем (розділ 4); *логіко-семантичний* – було застосовано при поглибленому вивченні понятійного апарату та термінологічних проблем (підрозділи 1.1; 1.2.; 2.1; 2.2; 2.3; 3.1; 3.2); *догматичний* метод було використано для виявлення можливостей щодо створення нових норм КК України (розділи 2; 3); *метод системного аналізу* сприяв глибшому розумінню структури та елементів складів кримінальних правопорушень проти ембріонального життя (розділ 2, 3, 4).

Нормативною базою дослідження стали: Конституція України, Кримінальний кодекс України, міжнародні конвенції та декларації у сфері біоетики, Закони України та інші нормативно-правові акти України у сфері охорони здоров'я та регулювання репродуктивних технологій. Із метою

компаративного аналізу автор ознайомився із зарубіжним законодавством про кримінально-правову охорону ембріонального життя. Історичний метод передбачав аналіз давніх правових пам'яток та еволюцію кримінального законодавства. Також у дослідженні проаналізовано необхідні для наукової роботи положення рішень Європейського суду з прав людини та практики зарубіжних судів.

Емпіричну основу дисертації становлять статистичні дані щодо застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, звіти та огляди судової практики, а також статистичні відомості та довідки правоохоронних органів щодо цих кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень проти прав та свобод людини, зокрема «Торгівля людьми» (ст 149 КК), «Використання під час експлуатації органів та тканин людини (ст.147 КК), кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності тощо.

Комплексне та системне дослідження проблеми кримінально-правової охорони життя ембріону людини потребувало міждисциплінарного підходу, що передбачав вивчення наукових джерел із суміжних галузей – біології, ембріології, медицини, біоетики, загальної теорії права, конституційного права, міжнародного права прав людини. Окрім цього, у процесі роботи було здійснено аналіз енциклопедичних, словникових та інших довідкових матеріалів з питань репродуктивної медицини та біотехнологій.

Наукова новизна одержаних результатів. Запропоноване дослідження за характером і змістом аналізованих питань є комплексною й системною науково-дослідною роботою, яка присвячена кримінально-правовому й порівняльному аналізу проблем забезпечення кримінально-правової охорони життя ембріону людини. Розроблені обґрунтовані пропозиції щодо створення системи кримінально-правових норм у сфері захисту ембріонального життя. Запропоновані положення спрямовані на підвищення ефективності охоронної та регулятивної функцій кримінального права у сфері протидії незаконному

поводженню з ембріоном людини. Вони містять значні елементи наукової новизни та мають вагоме значення як для розвитку науки кримінального права, так і для практики застосування відповідних кримінально-правових норм у сфері біомедицини, а саме:

уперше:

запропоновано авторське визначення ембріону людини як об'єкта кримінально-правової охорони з диференційованим підходом до правового статусу залежно від стадії розвитку. Ембріон людини визначено як ранній зародковий етап розвитку людини, що починається з моменту запліднення яйцеклітини і триває до восьми тижнів, який проходить дві якісно різні стадії правової охорони: потенційного людського життя (0-14 днів) під загальним правовим захистом та індивідуального людського життя (з 15-го дня) під кримінально-правовою охороною. Представлене визначення має не тільки принципове доктринальне кримінально-правове значення, воно повинно стати основою для законодавчого формулювання цього терміну та його формального вираження в контексті відповідних нормативно-правових актів;

обґрунтовано новий підхід до кримінально-правової охорони людського життя через виділення життя ембріону людини як самостійного видового об'єкта кримінально-правової охорони в рамках родового об'єкта «життя і здоров'я людини», що визначається як особлива категорія суспільних відносин, які складаються з приводу захисту унікального біологічного феномену людського ембріону як потенційного носія людської індивідуальності на всіх стадіях його розвитку від моменту запліднення до народження, який характеризується власною біологічною природою, специфічними формами загроз і потребує спеціалізованої системи кримінально-правових норм для забезпечення комплексної охорони від незаконного знищення, пошкодження, експериментального використання, комерціалізації та інших форм протиправного впливу;

розроблено концепцію семи основних форм об'єктивної сторони незаконного поводження з ембріоном людини: заподіяння шкоди ембріону в

матці жінки, здійснення заборонених генетичних модифікацій, порушення порядку створення та зберігання ембріонів, комерціалізація використання ембріонів, незаконне сурогатне материнство, використання у наукових дослідженнях з порушенням вимог та транспортування з порушенням правил. Ця систематизація дозволяє комплексно охопити всі можливі форми протиправного посягання на ембріональне життя в умовах розвитку сучасних біомедичних технологій;

обґрунтовано науково-біологічний критерій 14-денної межі як об'єктивного моменту формування індивідуальності ембріону людини та початку кримінально-правової охорони. Цей критерій базується на трьох фундаментальних біологічних фактах: формуванні первинної смуги, стабілізації індивідуальності після припинення можливості поділу та імплантації в стінку матки, що відповідає сучасним міжнародним біоетичним стандартам;

розроблено теоретичні основи визначення спеціального суб'єкта посягання на життя ембріону людини з виокремленням медичних працівників, лікарів-дослідників та інших фахівців біомедичної сфери як носіїв підвищеної професійної відповідальності. Обґрунтовано класифікацію ознак спеціального суб'єкта за професійними, посадовими та функціональними характеристиками з урахуванням специфіки роботи з ембріональним матеріалом;

вдосконалено:

концептуальні підходи до розуміння об'єкта кримінально-правової охорони в контексті захисту ембріонального життя через визначення суспільних відносин щодо охорони життя людини на ембріональній стадії розвитку як частини родового об'єкта кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я людини. Доведено необхідність самостійного правового регулювання цієї групи суспільних відносин через створення та систематизацію спеціальних кримінально-правових норм;

теоретичні засади суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти ембріонального життя з урахуванням специфіки формування вини,

мотивів та цілей у професійному середовищі медичних працівників та дослідників. Обґрунтовано особливості інтелектуального елементу умислу, що включає усвідомлення не лише фактичних обставин, але й складних біологічних процесів та етичних принципів біомедицини;

аргументується позиція щодо необхідності диференціації кримінальної відповідальності залежно від характеру та тяжкості посягання на ембріональне життя через створення основних та кваліфікованих складів кримінальних правопорушень з урахуванням специфіки об'єкта посягання, способів вчинення та суб'єктного складу;

доводиться необхідність розмежування правового статусу природних та штучно створених ембріонів з виключенням репродуктивно клонованих ембріонів з правової охорони через порушення принципу унікальності людського геному та загрозу фундаментальним засадам людської гідності;

наведені додаткові аргументи щодо розмежування досліджуваного кримінально-протиправного посягання з іншими кримінальними правопорушеннями (зокрема, ст.149 КК «Торгівля людьми»).

набуло подальшого розвитку:

положення про соціальну обґрунтованість встановлення кримінальної відповідальності за посягання на життя ембріону людини з урахуванням історичного контексту розвитку правової охорони пренатального життя та сучасних тенденцій міжнародного правового регулювання у сфері біоетики;

теоретичні засади порівняльно-правового аналізу моделей кримінально-правової охорони ембріонального життя в країнах романо-германської та англо-американської правових систем з виявленням переваг та недоліків різних підходів для їх адаптації до українських реалій;

концептуальні підходи до гармонізації українського кримінального законодавства з європейськими стандартами біоетики та міжнародними зобов'язаннями України у сфері захисту прав людини та біомедицини;

пропонується:

усе зазначене вище дало підстави та можливість розробити й запропонувати:

поняття ембріону людини, життя ембріону людини як видового об'єкту кримінально-правової охорони, якій повинен буди виділений у розділі II Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи»;

комплексну систему нових кримінально-правових норм для захисту життя ембріону людини, включаючи статтю 142-1 «Умисне протиправне позбавлення життя ембріону людини», статтю 142-2 «Незаконне репродуктивне клонування людини» та статтю 142-3 «Незаконне поводження з ембріоном людини» Кримінального кодексу України, а також зміни до законодавства у сфері регулювання допоміжних репродуктивних технологій.

Практичне значення положень і висновків, які містяться в роботі:

у галузі теоретичних досліджень – основні положення дисертації можуть бути використані для розгляду проблематики, пов'язаної з незаконною лікувальною діяльністю (ст. 138 КК України), неналежним виконанням професійних обов'язків медичними чи фармацевтичними працівниками (ст. 140 КК України), порушенням прав пацієнтів (ст. 141 КК України), а також з незаконним проведенням дослідів над людиною (ст. 142 КК України);

у правотворчості – запропоновані ідеї щодо вдосконалення кримінального законодавства можуть бути враховані при внесенні змін і доповнень до Кримінального кодексу України;

у правозастосуванні – рекомендації, спрямовані на покращення практики використання положень кримінального законодавства, можуть допомогти у точнішому вирішенні питань, таких як кваліфікація вчинених дій, розмежування цього правопорушення від суміжних злочинів, а також у запобіганні кримінальним правопорушенням (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в практичну діяльність Київського районного суду міста Одеси від 4 серпня 2025 р.; Акт впровадження в практичну діяльність Головного управління Національної поліції в Одеській області від

16 серпня 2025 р.).

у навчальному процесі – результати дисертації можуть бути застосовані під час викладання курсів кримінального права та кримінології, у підготовці відповідних розділів підручників і навчально-методичних посібників, а також для підвищення кваліфікації працівників судових і правоохоронних органів (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес в Національному університеті «Одеська юридична академія» від 8 серпня 2025 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним завершеним науковим дослідженням. Наукові положення та пропозиції, визначені й обґрунтовані в дисертації, є особистим внеском здобувача.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження були представлені під час обговорення на засіданнях кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія».

Основні положення та висновки також викладені у доповідях на: Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 р.), X Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р.), Одеській науково-практичній конференції «Консервативно-ліберальні ідеї Одеської школи кримінального права» (м. Одеса, 23 листопада 2023 р.), VIII Міжнародному правничому форумі «Права людини та публічне врядування» (м. Чернівці, 30 травня 2025 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображені у восьми наукових публікаціях, з яких чотири опубліковані у вітчизняних та закордонних фахових виданнях. У дисертації сформульовано положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції, які автор обґрунтував на основі власних досліджень шляхом аналізу наукових та емпіричних джерел.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу,

чотирьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (245 найменувань), що розміщений на 28 сторінках, та 4 додатків (на 8 сторінках). Загальний обсяг дисертації – 247 сторінок, основний текст дисертації – 211 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ЖИТТЯ ЕМБРІОНУ ЛЮДИНИ У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

1.1. Ранні етапи формування законодавства про охорону життя ембріону людини

Історичний аналіз правових норм минулого дозволяє зрозуміти витoki сучасного регулювання досліджуваної сфери та основи ставлення суспільств до переривання вагітності та захисту життя ненароджених дітей. У цьому контексті Закони Хаммурапі, один із найдавніших писемних правових кодексів (1772-1771 рр. до н. е.) [34], пропонують цінну інформацію про те, як питання, пов'язані з абортами, регулювалися в стародавньому Вавилоні. Цей правовий документ не лише висвітлює санкції за припинення вагітності, але й демонструє складні взаємозв'язки між правовими, соціальними та культурними аспектами тогочасного суспільства.

Протягом тисячоліть ставлення до добровільного чи примусового припинення вагітності було глибоко вкорінене у соціальних, культурних і правових традиціях. Санкції за аборти значно варіювалися: від суворого принципу таліону («око за око») до прагматичних грошових компенсацій за втрату ембріону або плоду. Важливим аспектом є те, що ці санкції не лише відображали рівень розвитку правових систем, але й демонстрували соціально-культурну динаміку тогочасних суспільств. Серед найдавніших джерел права, що приділяють увагу цьому питанню, особливе місце займають Закони Хаммурапі. Цей унікальний правовий документ стародавнього Вавилону містить 282 статті, з яких шість стосуються абортів. Вони деталізують санкції залежно від соціального статусу жінки та тяжкості наслідків, а також демонструють багатогранний підхід до вирішення правових конфліктів у тогочасному суспільстві.

Закони визначають різні наслідки для порушників залежно від статусу жінки. Якщо чоловік завдає удару, через який вільнонароджена жінка втрачає

дитину, він має виплатити 10 шекелів срібла. Якщо через дії чоловіка вільнонароджена жінка помирала, його дочка підлягала страті. Це свідчить про своєрідне тлумачення принципу таліону, де замість прямого покарання винуватця відповідальність переносилася на його родину, підкреслюючи як моральні, так і соціальні аспекти відплати у тогочасному праві. У випадках із рабіннями штрафи були значно меншими: за втрату дитини через удар накладалося покарання у 2 шекелі срібла, а у разі смерті рабині винуватець зобов'язувався виплатити $\frac{1}{3}$ міни срібла. Для випадків без уточнення соціального статусу жінки встановлювалися проміжні штрафи: 5 шекелів за втрату дитини і $\frac{1}{2}$ міни срібла у разі смерті жінки [34].

Ці положення відображають соціальну стратифікацію стародавнього Вавилону. Відмінності у санкціях для вільнонароджених жінок і рабниць ілюструють глибоку соціальну ієрархію, у якій права вільних жінок розглядалися як значно важливіші, ніж права рабниць. Законодавець надавав пріоритет правам і життю вільних жінок, що вказує на важливість їхнього статусу в суспільстві. Водночас штрафи за шкоду, завдану рабінням, свідчать про їхнє сприйняття радше як економічної цінності, ніж як рівноправних членів суспільства. Принцип таліону застосовувався лише у випадках смерті вільнонародженої жінки, тоді як у менш тяжких випадках переважали грошові відшкодування [34]. Такий підхід демонструє прагматизм вавилонської юридичної системи, яка, хоча й базувалася на традиційних принципах, залишалася гнучкою в застосуванні санкцій.

Ще однією важливою особливістю законів є їхня доступність для громадян. Вони були записані аккадською мовою, зрозумілою грамотному населенню, що забезпечувало прозорість правових норм. Унікальність цієї кодифікації полягає в тому, що вона слугувала не лише правовим орієнтиром, а й інструментом навчання для майбутніх поколінь. Однак у положеннях, що стосуються абортів, спостерігається юридична непослідовність: суми компенсацій не завжди корелюють із тяжкістю наслідків. Наприклад, різниця у штрафах між втратою дитини та смертю жінки не є пропорційною, що може

свідчити про вплив соціальних традицій і прецедентного права на формулювання цих законів. Крім того, така непослідовність може бути зумовлена потребою балансувати між захистом інтересів різних соціальних груп та забезпеченням стабільності у суспільстві.

Закони Хаммурапі також відображають глибоко патріархальний характер тогочасного суспільства. Роль жінки розглядалася переважно через призму її репродуктивної функції, а її права часто зводилися до захисту як матері або дружини. Ця обставина впливала на формування законів, які регулювали питання абортів. У той час як вільнонароджені жінки отримували певний рівень захисту, рабині залишалися вразливими до жорстокого поводження і залежними від рішень своїх господарів. Водночас такі закони ілюструють перші спроби інтегрувати моральні аспекти в правову систему, що є важливим етапом у розвитку людського суспільства.

Отже, Закони Хаммурапі є важливим свідченням раннього розвитку правових систем, зокрема у сфері захисту жінок і регулювання питань, пов'язаних із вагітністю. Аналіз положень про аборти у Законах Хаммурапі демонструє, що ключовими факторами у визначенні санкцій були соціальний статус жінки та тяжкість наслідків. Хоча кодифікація права була прогресивною для свого часу, окремі її аспекти, включно з регулюванням абортів, залишалися фрагментарними. Крім того, застосування принципу таліону часто є непослідовним. Наприклад, за здійснення абортів шляхом нанесення удару жінці передбачено покарання у вигляді штрафу, тоді як за удар вагітної жінки, який призвів до її смерті, призначалося покарання у вигляді страти дочки винуватця. Можна припустити, що ст. 211 стосується удару, завданого через недбалість, де покаранням знову визначається відшкодування матеріальної шкоди [34].

Аналіз правових норм з Ассирійського кодексу Ассури [144] та П'ятикнижжя Талмуду (Старого Завіту) дозволяє зробити кілька важливих висновків щодо принципів кримінальної відповідальності, які застосовувалися у випадках, пов'язаних із абортами та завданням шкоди вагітним жінкам. Ці

норми, хоч і були частиною архаїчних правових систем, демонструють початкові спроби регулювання питань репродуктивного здоров'я та охорони життя як матері, так і ненародженого плода. Водночас вони відображають значну суперечливість та непослідовність у застосуванні покарань, що може бути пояснено культурними, релігійними та соціальними факторами того часу.

Ассирійський кодекс Ассурі показує, що суспільство вже тоді усвідомлювало шкоду, заподіяну вагітній жінці та її ненародженій дитині, як злочин, однак підхід до визначення тяжкості такого злочину та відповідного покарання залежав від соціального статусу потерпілої [144]. Якщо чоловік завдав шкоди вагітній жінці, яка була дружиною іншого чоловіка, і це призвело до викидня, таке діяння вважалося злочином, що каралося матеріальною відповідальністю у вигляді сплати двох талантів свинцю. Цей підхід чітко демонструє прагматичний характер права того часу, де важливим було відшкодування збитків чоловікові постраждалої жінки, а не захист її власних прав. Натомість, у випадку завдання шкоди блудниці, застосовувався принцип таліону: удар за удар [144]. Такий підхід відображає ієрархічний поділ у суспільстві, де соціальний статус жінки визначав характер і тяжкість покарання для винного. Це також вказує на те, що блудниця, на відміну від дружини, вважалася менш «цінною» з точки зору майнових прав, але її тіло все ж мало охоронятися через механізми реституції.

Однак найбільш суворе покарання передбачалося за добровільний аборт, здійснений самою жінкою. У цьому випадку жінку карали смертною карою через розп'яття, а її тіло залишалося без поховання, що було додатковим актом соціального приниження та осквернення [144]. Такий підхід демонструє абсолютну заборону на самовільне переривання вагітності, яке, ймовірно, розглядалося як порушення суспільного порядку та релігійних норм. Жорстокість покарання у вигляді розп'яття, що зазвичай використовувалося як покарання для злочинців найнижчого соціального статусу, підкреслює високий ступінь осуду добровільного аборту в ассирійському суспільстві, де

жінка, ймовірно, не мала права самостійно розпоряджатися своїм тілом та репродуктивною функцією.

Аналогічно, у П'ятикнижжі Талмуду [121], значна увага приділяється питанням відповідальності за шкоду, заподіяну вагітній жінці. У Книзі Вихід йдеться про те, що якщо чоловіки б'ються і один із них штовхне вагітну жінку, внаслідок чого станеться викидень, але жодної іншої шкоди не настає, винний повинен сплатити штраф, величину якого визначає чоловік постраждалої жінки [121]. Ця норма демонструє, що шкода ненародженій дитині оцінювалася в матеріальному еквіваленті, а не в категоріях людського життя, що є цікавим прикладом раннього правового нігілізму щодо плода. Проте у випадках, коли така дія завдавала «іншої шкоди», наприклад, смерті жінки, покарання встановлювалося за принципом таліону: «життя за життя» [121]. Це вказує на те, що життя жінки вважалося значно ціннішим, ніж життя ненародженої дитини, і каралося більш суворо.

Цікаво, що принцип таліону застосовувався вибірково. Наприклад, у випадку смерті жінки через удар, передбачалося покарання у вигляді смерті винного, однак не зрозуміло, чому будь-яка інша «шкода» також могла каратися смертю [121]. Така невизначеність може свідчити про певну гнучкість у правозастосуванні, яке залежало від обставин справи та соціального статусу потерпілого. Однак незрозумілість терміну «інша шкода» залишає значний простір для інтерпретацій, що, ймовірно, дозволяло здійснювати покарання залежно від суб'єктивного бачення суддів або релігійних авторитетів.

Загальний аналіз наведених положень показує, що архаїчні правові системи намагалися врегулювати питання, пов'язані з абортами та шкодою вагітним жінкам, однак їхній підхід був нерівномірним і залежав від соціального статусу сторін, а також від характеру завданої шкоди. Основна увага надавалася відновленню порушених прав чоловіка або суспільного порядку, тоді як права жінки та її автономія залишалися на периферії правового регулювання. Жорстокість покарань, таких як розп'яття, та

вибіркове застосування принципу таліону свідчать про домінування патріархальних та релігійних норм у формуванні правових підходів до даної категорії злочинів.

У контексті античної Греції питання абортів та збереження життя людського плоду розглядалося крізь призму як медичної етики, так і філософських роздумів про роль індивіда в суспільстві та природі. В основу медичної практики того часу було покладено принципи, закріплені в Присязі Гіппократа, яка не лише визначала моральні межі лікарської діяльності, але й стала основоположним документом для формування етичних стандартів медицини в цілому. Згідно з текстом Присяги, лікарі зобов'язувалися не надавати допомоги у вчиненні самогубства та не сприяти аборту шляхом надання жінкам спеціальних засобів, таких як pessarii [87]. Це положення свідчить про те, що Гіппократ та його школа вважали подібні дії несумісними з місією лікаря як захисника життя. Водночас, обмеження, накладені Присягою, стосувалися лише лікарів, тоді як аборти в античній Греції залишалися поширеними, але їх проведення було можливим лише за участі медиків, що вказує на визнання необхідності професійного підходу до цього питання у суспільстві.

Філософи тієї епохи, такі як Платон і Аристотель, розглядали аборти не стільки з позиції особистої етики чи прав жінки, скільки з точки зору інтересів держави та її гармонійного функціонування. Платон, наприклад, у своїх працях обґрунтовував допустимість абортів для забезпечення контролю над чисельністю населення та запобігання народженню дітей, які не зможуть стати корисними для суспільства [85]. Для нього аборт був інструментом регулювання суспільного ладу, а не моральним рішенням на рівні індивіда. Аристотель, у свою чергу, ввів концепцію «необхідних» і «не необхідних» абортів, що відображало прагматичний підхід до цього явища. Він вважав, що аборт може бути виправданим у певних соціальних чи економічних умовах, але при цьому особливу увагу приділяв питанням розвитку плода [140].

Узагальнюючи, можна стверджувати, що антична Греція заклала основи для розгляду питання абортів як з етичної, так і з філософської перспективи. Присяга Гіппократа встановила жорсткі обмеження для лікарів, які намагалися дотримуватися принципу збереження життя, тоді як філософи, такі як Платон і Аристотель, розглядали аборти через призму суспільної доцільності та інтересів держави. Ці підходи, хоча й були різними за своїм змістом, відображали тогочасне уявлення про аборт як явище, що залежить від контексту: соціального, морального чи біологічного. Водночас, ідеї Аристотеля про «отримання душі» стали важливим внеском у подальші дебати про моральну і юридичну природу людського життя, впливаючи на розвиток як релігійних, так і правових систем у наступні епохи.

У римському праві сформувалася унікальна концепція визнання «*nasciturus*» – тобто того, хто ще має народитися – суб'єктом права, що в історичному контексті було надзвичайно прогресивним підходом. Термін *nasciturus*, який сьогодні часто використовується для позначення плоду в утробі матері, тобто зачатої, але ще не народженої дитини, хоча й має латинське походження, не бере свого початку з римських джерел. Римляни не використовували цього терміну, тому він не є продуктом правотворчої діяльності римських юристів. У римських юридичних джерелах і літературі неримського характеру зустрічається дієслівна форма *nascitur*, яка походить від слова *nascor* і мала багато різних значень. Основне значення слова *nascor* – «народжуватися» або «з'являтися на світ», і в такому контексті його вживали, наприклад, Ульпіан та Марціан у першій книзі своїх «Інституцій» [193, с. 199]. Цей сенс підтверджується іншими фрагментами робіт римських юристів, а також літературними творами того часу. Імовірно, саме дієслівна форма *nascitur* стала основою для створення латинського терміну *nasciturus*. Використання цього терміну чітко асоціюється із зачатою, але ще не народженою дитиною.

М. Майнхарт у своїх дослідженнях представила основні терміни, які використовувалися для позначення зачатої, але ще не народженої дитини. До

них належать *conceptus, postumi sui, postumi alieni, venter, qui in utero est, qui nasci spera(n)tur* та *partus* [193, с. 199]. П. Каталано також аналізував термінологію, пов'язану з цим питанням, у римських джерелах. Спочатку він запропонував додати до цього списку термін *fetus*, проте згодом дійшов висновку, що це слово не використовувалося стосовно людини [151, с. 134].

Визнаючи, що правосуб'єктність *nasciturus* формально наставала лише з моменту народження, римські юристи все ж заклали підвалини для охорони його прав вже на етапі внутрішньоутробного розвитку. У цьому контексті ключовим стало правило *nasciturus pro iam nato habetur quomodo de iuris eius agitur*, що буквально означає: «той, хто має народитися, вважається вже народженим, якщо йдеться про його права» [200, с. 29]. Це положення відображало прагнення римського права забезпечити юридичну охорону майнових і особистих інтересів ненародженої дитини, що стало прикладом правової передбачливості та гнучкості.

Хоча правосуб'єктність *nasciturus* мала умовний характер і обмежувалася певними категоріями прав, це не зменшує значущості такого підходу. Одним із ключових аспектів цієї концепції було право *nasciturus* на спадщину, якщо він народжувався живим. Римське право забезпечувало збереження спадкових прав для дитини, яка ще не з'явилася на світ, але потенційно могла стати спадкоємцем. Іншим прикладом була можливість отримання *nasciturus* дарунків (*donatio*), зокрема *donatio dotis* – дарунку у формі приданого, що передбачалося у випадках, коли в утробі перебувала особа жіночої статі [200, с. 183]. Ці правила забезпечували не лише охорону майнових інтересів дитини, але й сприяли підтриманню сімейної спадковості та стабільності майнових відносин.

Фікція, на відміну від презумпції, мала універсальний характер і застосовувалася у всіх правовідносинах, що були вигідними для *nasciturus*. Це забезпечувало можливість визнання прав ненародженої дитини на спадщину, дарунки (*donatio*) чи навіть спеціальні пожертви (*donatio dotis*), які надавалися з урахуванням умов, що могли виникнути після народження. Наприклад, якщо

спадщина чи пожертва передбачали виконання певних обов'язків, вони переходили до *nasciturus* за умови його живого народження. Таким чином, юридичний механізм фікції дозволяв закріпити інтереси *nasciturus*, навіть якщо вони залишалися потенційними до моменту народження.

Цікаво, що фікція, за своєю суттю, створювала враження, що *nasciturus* уже є суб'єктом права. Це дозволяло застосовувати її як загальне положення, але водночас могло вводити в оману, якщо сприймати таку правову конструкцію буквально. Попри це, римські юристи вдало використовували фікцію для регулювання майнових відносин, забезпечуючи баланс між абстрактною правовою доктриною та практичною реалізацією правових норм. Зокрема, Паулус, вживаючи термін *de iuris* (його прав), акцентував увагу на тому, що такі права здебільшого були вигідними для *nasciturus* і спрямовані на захист його інтересів [242, с. 85]. Тобто, фікція у римському праві стала інструментом, що забезпечував юридичну охорону *nasciturus* як суб'єкта права. Вона дозволила римським юристам створити гнучку систему, яка враховувала інтереси ненародженої дитини та забезпечувала їх реалізацію після народження.

Середньовічне канонічне право сформувало фундаментальні підходи до регулювання питання абортів, які відображали як богословські, так і юридичні уявлення того часу. Одним із найбільш знакових текстів цього періоду є *Concordia Discordantium Canonum*, також відома як Декрет Граціана, яка стала ключовим джерелом канонічного права [198]. Граціан, систематизуючи попередні церковні норми, зробив важливе розмежування між абортами на ранніх і пізніх стадіях вагітності. Це розмежування спиралося на тогочасні уявлення про процес «одухотворення» плоду, що базувалися на філософсько-богословській традиції, започаткованій Арістотелем і розвиненій в християнській теології [198].

У своїй Енцикліці *Effraenatam* (1588), Папа Сикст V запровадив жорсткі заходи для боротьби з абортами, прирівнюючи цей акт до вбивства незалежно від стадії розвитку плоду [146]. Енцикліка передбачала однакове покарання

для винних у перериванні вагітності, незалежно від того, чи був плід «анімованим» (одухотвореним) або «несформованим» [146]. Сикст V визначив аборт як серйозний злочин проти Божого закону та суспільного порядку, акцентуючи на абсолютному захисті життя з моменту зачаття. Такий підхід свідчив про прагнення до уніфікації церковного права в питаннях, що стосуються життя і смерті [146].

Проте, через три роки Папа Григорій XIV переглянув цей суворий підхід, видавши нові положення, які повертали розмежування між «сформованим» і «несформованим» плодом. Він спирався на аристотелівський критерій «затримки одухотворення», який вважав, що людська душа входить у тіло лише через певний час після зачаття: для чоловічих плодів цей термін становив 40 днів, для жіночих – 80 [188]. Це розмежування дозволяло пом'якшити покарання за аборти на ранніх стадіях вагітності, що відображало спробу досягти балансу між богословськими поглядами та соціальною реальністю. У ширшій перспективі, цей історичний досвід став основою для пізнішого формування сучасних правових систем, що враховують питання охорони життя ненароджених дітей.

1.2. Еволюція законодавства про охорону життя ембріону людини протягом XX століття: міжнародно-правові та вітчизняні аспекти

Якщо історичні правові системи мали справу переважно з природними процесами зачаття та вагітності, то сучасне міжнародне право стикається з кардинально новими явищами, породженими науково-технічним прогресом: екстракорпоральним заплідненням, кріоконсервацією ембріонів, генетичною діагностикою, клонуванням та іншими біотехнологіями, що створюють безпрецедентні етичні та правові дилеми. Поширення цих біомедичних технологій поставило перед міжнародною спільнотою завдання не лише адаптувати історично сформовані принципи захисту життя до нових реалій, але й розробити принципово нові підходи до регулювання діяльності, яка не

мала аналогів у попередніх епохах і тому не могла бути врегульована традиційними правовими засобами.

Стало очевидним, що більшість біоетичних проблем, які держави намагаються врегульовувати на рівні національного законодавства, здебільшого в рамках міжнародних організацій, а саме ООН, Ради Європи та Європейського Союзу, можуть бути вирішені тільки в рамках міжнародного співробітництва.

Згідно з аналізом багатьох міжнародних документів, за сучасного рівня розвитку науки і техніки видається можливим розв'язати вищезгадані проблеми та запобігти подальшим порушенням прав людини, зокрема найголовнішого – фундаментального права на життя.

Тому важливо дотримуватися критерію безпеки для життя нинішнього і майбутніх поколінь і принципу вільної та усвідомленої згоди під час застосування певних технологій, що зачіпають людину. Крім того, щодо осіб, нездатних дати згоду, ст. 6, ч. 1 Конвенції про права людини та біомедицину від 4 квітня 1997 року, відомої як Конвенція Ов'єдо, свідчить, що «втручання щодо осіб, нездатних дати згоду, можуть здійснюватися тільки в тому випадку, якщо вони приносять безпосередню користь цій особі» [160].

У Рекомендації 1468 (2000) щодо біотехнології від 29 липня 2000 року Рада Європи наголошує на важливості «забезпечення того, щоб нові технології в медицині та біології відповідали фундаментальним етичним принципам, правам людини та людській гідності» [213].

Протягом багатьох років з'явилися взаємопов'язані інновації в репродуктивній медицині, кріоконсервації, генетичній діагностиці та клонуванні. Екстракорпоральне запліднення (*in vitro*), яке, як правило, призначене для сприяння репродукції людини, має високий показник загибелі ембріонів (через природну загибель або умисне знищення) порівняно з кількістю ембріонів, яким дають шанс на виживання. Ця методика передбачає умисне створення більшої кількості ембріонів з метою подальшого відбору, так як на другому етапі перед імплантацією (коли небажані заморожені

ембріони використовуються для досліджень або знищуються як біологічний матеріал), так і на третьому етапі після імплантації (селективний аборт, який закінчується подальшим зменшенням кількості «надлишкових» ембріонів).

Водночас, у своїй резолюції від 7 вересня 2000 року про клонування людини (п. 7) Європейський Парламент «повторює свій заклик до використання методів штучного запліднення, які не призводять до надмірної кількості ембріонів, з метою уникнення виробництва надлишкових ембріонів» [173].

Перепрофілювання, збереження (кріоконсервація) та знищення людських ембріонів, створених за допомогою цієї технології і використовуваних у багатьох наукових дослідженнях, викликає низку етичних і правових питань [153].

Негативним наслідком такого діагнозу є зменшення кількості «зайвих» ембріонів за статтю або генетичними характеристиками. Наприклад, ст. 14 Конвенції Ов'єдо стверджує, що «використання медичних репродуктивних технологій з метою вибору статі плоду не дозволяється, за винятком випадків, коли це необхідно для уникнення серйозних спадкових захворювань, пов'язаних зі статтю» [160], а ст. 18 Конвенції Ов'єдо говорить, що «створення людських ембріонів для дослідницьких цілей забороняється» [160].

Ст. 6 Загальної декларації про геном людини та права людини, прийнятої 29-ю Генеральною конференцією ЮНЕСКО 11 листопада 1997 року, проголошує, що «ніхто не повинен зазнавати дискримінації за ознакою генетичних характеристик, метою або наслідком якої є порушення прав людини, основних свобод і людської гідності» [230].

Сьогодні питання використання технології клонування, біотехнології «безстатевого розмноження», продовжує привертати значну увагу міжнародної спільноти і розглядається вченими в різних галузях, включаючи біологію, медицину, генетику, право.

Технологія клонування здійснюється *in vitro* як репродуктивне клонування, при якому ядро соматичної клітини вводиться в яйцеклітину, з

якої воно було попередньо видалене, а потім пересаджується матері, або як клонування з терапевтичною метою, не призначене для трансплантації.

Міжнародна спільнота визнала, що існує об'єктивна необхідність заборонити репродуктивне клонування людини. Водночас, питання терапевтичного клонування залежить від політики держави щодо захисту людського життя на стадії ембріонального розвитку. Терапевтичне клонування, безсумнівно, є важливим кроком на шляху подальшого розвитку регенеративної медицини в галузі терапії стовбуровими клітинами. Однак отримання ембріональних стовбурових клітин шляхом клонування з дослідницькою або терапевтичною метою піднімає етичні питання щодо поваги до права людини на життя та людської гідності. Особливо це стосується випадків, коли люди розглядаються як об'єкти досліджень і джерела стовбурових клітин, а не як повноцінні донори.

У ст. 10 Загальній декларації про геном людини та права людини зазначено, що «Ніякі дослідження геному людини або прикладні дослідження в цій галузі, зокрема в галузі біології, генетики та медицини, не повинні завдавати шкоди повазі до прав людини, основних свобод і гідності окремих осіб або, у відповідних випадках, певних груп» [230].

Ст. 1 Протоколу від 12 січня 1998 року до Конвенції про захист прав та гідності людини у зв'язку із застосуванням біології та медицини (Конвенція про права людини та біомедицину) забороняє клонування людини та «будь-яке втручання, спрямоване на створення людини, живої або мертвої, генетично ідентичної іншій людині» [141].

Директива 98/44/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 6 липня 1998 року про правову охорону біотехнологічних винаходів містить перелік винятків з патентоспроможності, що ґрунтуються на публічному порядку та моралі, включаючи клонування людини та зміну генетичної ідентичності людських статевих клітин і використання людських ембріонів у промислових та комерційних цілях [167].

П'ята Рамкова програма з досліджень, технологічного розвитку та демонстрації Європейського Співтовариства (1998-2002) [229] та Рішення Ради 1999/ 167/ЄС від 25 січня 1999 року [162] передбачають, що «заміна ядер ембріональних або зародкових клітин людськими клітинами, ембріональними клітинами або клітинами з більш пізньої стадії розвитку людських ембріонів, жодна дослідницька діяльність, що розуміється під терміном «клонування», не повинна підтримуватися» [162].

У вищезгаданій резолюції про клонування людини Європейський Парламент визнав, що «терапевтичне клонування, тобто створення людських ембріонів лише з дослідницькою метою, створює глибоку етичну дилему, незворотно виходить за межі наукових стандартів і є несумісним з державною політикою, прийнятою Європейським Союзом» і є «політичним, правові політичні, наукові та економічні зусилля повинні бути спрямовані, наскільки це можливо, на лікування з використанням стовбурових клітин дорослого походження» [173], «існують інші способи лікування серйозних захворювань, ніж клонування ембріонів, такі як збір стовбурових клітин з пуповини дорослих і новонароджених» [173].

Хартія ЄС у ст. 3 передбачає «заборону використання людського тіла та його частин для отримання матеріальної вигоди» та «заборону репродуктивного клонування людини» [153].

У Постанові Парламентської Асамблеї № 1352 (2003) від 2 жовтня 2003 року про дослідження стовбурових клітин людини зазначено, що «стовбурові клітини людини все частіше отримують з тканин і рідин організму людей різного віку і не обмежуються тими, що мають ембріональне походження» [216], що «збір ембріональних стовбурових клітин в даний час вимагає знищення людських ембріонів ...» [216] і що «збір ембріональних стовбурових клітин в даний час вимагає знищення людських ембріонів» [216] і, таким чином, «знищення людських істот для дослідницьких цілей є порушенням права на життя всіх людей і суперечить моральній забороні на інструменталізацію людини» [216].

У своїй Декларації про клонування людини від 8 березня 2005 року Генеральна Асамблея ООН закликає держави-члени «заборонити всі форми клонування людини» [232] і «вжити необхідних заходів для заборони використання методів генної інженерії, які можуть суперечити людській гідності» [232].

Регламент (ЄС) № 1291/2013 Європейського Парламенту та Ради від 11 грудня 2013 року про заснування програми «Горизонт 2020» – Рамкової програми з досліджень та інновацій (2014-2020) та скасування Рішення 1982/2006/ЄС, серед положень щодо етичних принципів, зазначає, що «не фінансує дослідницьку діяльність, спрямовану на клонування людини в репродуктивних цілях» [214].

У сфері генетики, особливо розвиток геноміки людини і, зокрема, модифікація людських генів, експерименти, спрямовані на створення химер (з використанням біотехнологічних методів, що дозволяють переносити окремі гени з одного організму в інший) і трансгенних (генетично модифікованих) організмів з використанням генів людини, а також генна інженерія, спрямована на створення трансгенних (генетично модифікованих) організмів, спричиняють нову хвилю загроз для людської ідентичності.

Ст. 13 Ов'єдської конвенції про втручання в геном людини свідчить, що «втручання, спрямовані на зміну геному людини, можуть здійснюватися тільки з профілактичною, діагностичною або терапевтичною метою і тільки в тому разі, якщо вони не спрямовані на внесення змін у геном нащадків» [160].

Комітет ООН з прав людини у п. 4 своїй Резолюції 1997/71 «Права людини та біоетика» від 16 квітня 1997 року «звертає увагу урядів на важливість досліджень геному людини та їхнього застосування для зміцнення індивідуального та громадського здоров'я і на необхідність захисту прав людини» [217].

Міжнародна декларація про генетичні дані людини, ухвалена резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО 16 жовтня 2003 р., уточнює у статті 3 зміст поняття «людська ідентичність», у статті 4 проголошує особливий статус

генетичних даних людини та у статті 7 недискримінацію, визначає особливості збирання, оброблення, використання та зберігання генетичних даних та інші важливі положення, необхідні для захисту прав і гідності людини [183].

Водночас у п. 1 Рекомендації 1468 (2000) щодо біотехнології від 29 червня 2000 року ПАРЄ заявила, що біотехнологія маніпулювання та модифікації генів «призвела до серйозного соціального занепокоєння стосовно безпечності та етичної прийнятності деяких нових винаходів» [213].

Хоча Хартія ЄС забороняє «євгенічні практики, зокрема спрямовані на селекцію людей», сучасні технології дають змогу генетично перепрограмувати людей, включно з можливістю штучно добирати відповідні гени, тобто покращувати їхні фізичні, інтелектуальні та інші здібності. Однак кінцевий вплив таких генетичних технологій на життя і здоров'я людини, а також на майбутні покоління до кінця не вивчений.

Розшифровка генома людини була проведена в рамках великого міжнародного дослідницького проекту «Геном людини» (1990-2003 р.р.) [180]. З цієї причини Рада Європи передбачила створення органу, до завдань якого входило б спостереження за розвитком дослідницького процесу в рамках цього проекту, забезпечення дотримання етичних принципів у контексті досліджень геному людини, оцінка результатів таких досліджень, зокрема й ризиків для здоров'я, і ретельний розгляд усіх етичних аспектів проекту. Слід також підкреслити важливу роль Керівного комітету з біоетики у вирішенні цих питань.

У Рекомендації 1512 (2001) від 25 квітня 2001 року Ради Європи щодо захисту геному людини Парламентська асамблея заявила, що «з огляду на величезні етичні та економічні наслідки цього проекту, захист людської гідності має бути його керівним принципом» і що «Комітет міністрів повинен запропонувати кожній зацікавленій державі-члену Ради Європи звернутися до кожної зацікавленій держави-члена Ради Європи з проханням створити національний орган для моніторингу відповідності досліджень геному людини загальноприйнятим етичним нормам, що стосуються геному людини» [206].

Найбільш ефективним і безпечним методом такого заморожування є вітрифікація. Однак збереження «запасних» ембріонів, які можуть бути використані (здебільшого для внутрішньоматкової імплантації), має етичні та юридичні наслідки, коли кріоконсервовані людські ембріони знищуються не лише внаслідок добору, а й з причини спливу терміну зберігання, визначеного національним законодавством (або договором), навіть якщо вони є фізично життєздатними після цього терміну, виникають питання.

Крім того, питання про подальшу долю неімплантованих людських ембріонів, коли вони стають донорами для біомедичних досліджень, стало предметом судового розгляду в Європейському суді з прав людини. У справі *Parillo v. Italy* [149] йшлося про бажання заявниці пожертвувати неімплантовані кріоконсервовані ембріони для наукових досліджень після смерті її чоловіка, що було заборонено італійським законодавством. На думку заявниці, це було порушенням її права на повагу до приватного життя та на мирне користування своїм майном, як це визначено у ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [228] та ст. 1 Протоколу I до цієї Конвенції 1952 року [211]. Натомість Суд зазначив, що людські ембріони не можуть розглядатися в контексті концепції власності, і тому визнав цю вимогу неприйнятною, і 27 серпня 2015 року Суд також постановив, що на національному рівні держава не порушила ст. 8 щодо цього заявника.

Для розуміння розглянемо ще кілька справ Європейського суду щодо цінності ембріонального життя, як у випадку штучного аборту, так і у випадку застосування різноманітних допоміжних репродуктивних технологій у контексті права на життя за змістом Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року [228].

У справі *Vo v. France* [150] від 8 липня 2004 року, заявниця Thi-Nho Vo (громадянка В'єтнаму, яка мешкає у Франції) проходила обстеження в лікарні під час вагітності та була прийнята за іншу пацієнтку з тим самим прізвищем. Унаслідок цієї лікарської помилки заявниці було проведено процедуру, яка не

дала змоги їй продовжити вагітність за медичними показаннями, що не дало змоги врятувати її дитину, яка перебувала на терміні від двадцяти до двадцяти одного тижня.

Високий суд Франції відмовився визнати внутрішньоутробний плід людською істотою, яка користується захистом кримінального права відповідно до французького законодавства. Однак заявниця стверджувала, що ненадання державою правового захисту дитині на пренатальній стадії порушує статтю 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Європейський суд постановив, що «за цих обставин небажано і неможливо відповідати на абстрактне питання, чи підпадає плід під дію статті 2 Конвенції» [150]. Натомість він постановив, що «за обставин цієї справи життя плода безпосередньо пов'язане з життям матері і може бути захищене нею» [150]. Зокрема, з огляду на відсутність конфлікту прав між матір'ю та батьком, права плода та його батьків, а також той факт, що загибель плода була спричинена ненавмисною недбалістю третьої особи» [150]. У результаті Європейський суд не побачив порушення ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Водночас Європейський суд зазначив, що, хоча на європейському рівні не існує єдиної думки щодо статусу ембріонів та/або плодів, він визнав, що ембріони/плоди належать до людського виду.

У справі *Evans v. The United Kingdom* від 7 березня 2006 року [150], заявниця (Natallie Evans, громадянка Великої Британії) скаржилася на відмову в перенесенні генетично спорідненого ембріона після розірвання стосунків із партнером (за відсутності згоди на запліднення) та наступне знищення ембріона, на думку заявниці спричинило порушення права на життя (ст. 2) стосовно ембріона, а також на порушення права на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8) та заборони на дискримінацію (ст. 14). Натомість Європейський суд постановив, що порушення вищевказаних статей не було.

У своєму рішенні цікавим є аргумент Європейського суду щодо відсутності порушення права на життя: «Суд нагадав, що питання про те, коли виникає право на людське життя, має вирішуватися державою. Згідно із законодавством Великої Британії, ембріони не мають незалежних прав чи інтересів і не можуть претендувати на право на життя відповідно до статті 2 Конвенції. Тому Суд вважає, що порушення статті 2 не було» [150].

У справі *A, B and C v. Ireland Judgment* від 16 грудня 2010 року [147], Європейський суд розглянув питання щодо обмежень на аборти в Ірландії у світлі ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (як таких, що порушують деякі аспекти права на повагу до приватного життя). Загалом, аборти за станом здоров'я або з матеріальних міркувань заборонені в Ірландії «на підставі глибоко вкорінених моральних цінностей ірландського народу» [147]. Ірландське законодавство передбачає кримінальну заборону штучного абортів через розділи 58 і 59 Закону про злочини проти особистості 1861 року і поправки до Конституції, внесені на референдумах 1983 та 1992 років, визнає право на життя ненародженої дитини з урахуванням рівного права на життя матері цієї дитини та скасовує заборону на виїзд за кордон з Ірландії для проведення легального абортів і дозволяє поширення інформації про аборти. Перший і другий заявники звернулися до Європейського суду на підставі того, що їхнє право на повагу до приватного життя, згадане у ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (що також включає право на особисту автономію та фізичну й психологічну недоторканність), було порушене, оскільки вони не могли перервати свою вагітність через стан здоров'я та/або фінансові причини. Однак, Європейський суд не побачив порушення щодо першого та другого заявників. Третя заявниця скаржилася на відсутність процедури, яка б дозволила їй перевірити, чи відповідає вона умовам для законного абортів в Ірландії, з огляду на ризик того, що вона не зможе отримати лікування від загрозливого для життя раку під час вагітності.

Європейський суд встановив, що влада держави не виконала своє позитивне зобов'язання щодо забезпечення ефективної поваги до приватного життя заявниці, не ухваливши законодавство, яке б встановлювало доступну процедуру ухвалення рішення про те, чи може вона зробити аборт в Ірландії через небезпеку для її життя. Європейський суд також наголосив на необхідності надання державам свободи дій при виборі способу забезпечення балансу між захистом плода і захистом конкуруючих прав вагітних жінок [215]. Отже, Європейським судом у справі було встановлено порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [147].

Як бачимо, Рішення Європейського суду часто неоднозначні, і навіть на європейському рівні складні біоетичні проблеми не можуть бути вирішені єдиним «європейським консенсусом» [84, с. 28]. Це пов'язано з тим, що навіть спільні географічні чинники не гарантують однаковості національних законодавств різних країн з їхніми власними правовими культурами і традиціями. Правові норми Конвенції про право на життя не враховують сучасні досягнення науки і техніки, особливо в галузі біології та медицини. Наукові (юридичні та біологічні), моральні та етичні (філософські та релігійні) підходи до розуміння людського життя мають бути не тільки інтегровані, а й розширені шляхом судового та експертного тлумачення. Це необхідно для створення універсальних міжнародних стандартів, які не містять дискримінаційних ознак, незалежно від політичного ладу, економічного розвитку, расової чи національної приналежності. Таке розширювальне тлумачення Конвенції має величезне значення. Це пов'язано з тим, що порушення положень Конвенції є єдиною правовою підставою для подання позову до Європейського суду.

Конвенція Ов'єдо у ч. 2 ст. 18 забороняє «культивування людських ембріонів у дослідницьких цілях» [160]. Водночас низка проблем виникає у зв'язку з питанням донорства та посмертної репродукції (після смерті одного з подружжя).

Міжнародна конференція «20-річчя Ов'єдської конвенції», що відбулася у Страсбурзі 2017 року, стала важливим майданчиком для обговорення міжнародним співтовариством сучасних біоетичних проблем, пов'язаних із правами людини [182]. Центральним об'єктом обговорення є людина, визнана біологічним матеріалом унаслідок трансформації її органів, тканин і клітин, і чимало етичних питань викликали громадську дискусію в контексті захисту прав і гідності людини через призму біоетики та міжнародного права.

Проблема захисту прав і гідності людини при застосуванні нових біотехнологій та їхньої моральної допустимості пов'язана з об'єктивною необхідністю формування нової галузі міжнародного права – захисту прав людини в контексті біоетики. Низка питань, пов'язаних із правом людини на життя, що виникають у зв'язку із загрозою, яка походить від сучасних інноваційних біомедичних технологій, потребує правового регулювання на міжнародному рівні, насамперед у рамках ООН. Державам-членам пропонується вжити всіх необхідних заходів для забезпечення адекватного захисту людського життя при застосуванні біологічних наук» [232].

Хоча держави намагаються регулювати біоетичні питання на національному рівні, їхні правові норми часто різняться, і в контексті інтернаціоналізації життя це питання має вирішуватися на основі міжнародного права. Відмінності в національних законодавствах з біоетичних питань призвели до розвитку «туризму» в біомедичному секторі, коли громадяни можуть в обхід національних законів отримувати необхідні біомедичні послуги (наприклад, штучне відтворення, трансплантацію, евтаназію) в інших країнах. Число споживачів таких послуг зростає з кожним роком [82, с. 33]. Тому заборона певних біомедичних практик в одній країні не вирішує нагальних проблем суспільства, якщо ті ж самі практики можуть легально здійснюватися в інших країнах. Тому необхідно гармонізувати законодавство країн у цій царині та розробити міжнародне право, що має загальнообов'язкову силу. Має бути дотримано принципу пріоритету людини: «Інтереси та добробут окремої людини мають превалювати над винятковими

інтересами суспільства загалом або науки». як це зазначено у ст. 2 Конвенції Ов'єдо [160] та ст. 3 Додаткового протоколу до Конвенції про права людини та біомедичні дослідження [142].

Принцип пріоритету інтересів окремої людини над інтересами суспільства або науки, закріплений у статті 2 Конвенції Ов'єдо, вимагає від держав не лише формального визнання, але й створення ефективних механізмів правового захисту на всіх стадіях людського життя, включаючи пренатальний період. Особливої актуальності ця вимога набуває для держав з критичною демографічною ситуацією, де кожне потенційне життя має стратегічне значення для майбутнього нації, а неадекватне правове регулювання може призводити до системних порушень основоположних прав людини у сфері репродуктивного здоров'я та біомедицини. Україна, як держава-кандидат на членство в Європейському Союзі, стоїть перед необхідністю не лише формального приведення свого законодавства у відповідність з європейськими стандартами, але й розробки ефективної системи правової охорони ембріонального життя, що враховувала б специфічні національні виклики та міжнародний досвід регулювання біоетичних питань.

За відсутності спеціального законодавства правові відносини між репродуктивними правами та використанням допоміжних репродуктивних технологій регулюються національним законодавством, зокрема ст. 48 Закону України «Основи законодавства України про медичну допомогу» «Штучне запліднення та перенесення ембріонів» [78], ст. 123 Сімейного кодексу України «Визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій» [110], ст. 281 Цивільного кодексу України «Право на життя» [131], а також низкою інших нормативно-правових актів.

Безумовно, регулювання подібних правовідносин потребує ухвалення окремого законодавчого акту. До Верховної Ради України було внесено ряд законопроектів про допоміжні репродуктивні технології.

Першим законопроектом, поданим до Верховної Ради України, став проект Закону № 6475 «Про допоміжні репродуктивні технології» від 28 грудня 2021 року [92]. Органом законодавчої ініціативи став Кабінет Міністрів України. Було подано ще два альтернативні проекти: законопроект № 6475-1 від 11 січня 2022 року «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій» [96] та законопроект № 6475-2 від 13 січня 2022 року «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій та сурогатного материнства» [95].

Материнські права дружини та батьківські права чоловіка є важливими особистими немайновими правами подружжя, передбаченими статтями 49 та 50 Сімейного кодексу України [110]. Однак порядок забезпечення цих прав має відповідати принципу «найкращого забезпечення інтересів дитини» відповідно до ст. 3 Конвенції про права дитини, прийнятої резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 року [161]. Так, «небажання чоловіка мати дітей або нездатність їх зачати» визначено законодавцем як підставу для розлучення, а «позбавлення жінки можливості мати дітей (репродуктивної функції)» як підстава для компенсації психологічної шкоди (ст. 49 Сімейного кодексу України) [110]. Це ілюструє важливий біоетичний аспект правовідносин у цій сфері. Отже, поняття материнства і батьківства захищає інтереси не тільки батьків, а й їхніх майбутніх дітей. Під час розроблення та ухвалення правових актів, що мають регулювати ці правовідносини, необхідно враховувати баланс між репродуктивними правами (жінок і чоловіків) та правом на життя людини (дитини) на пренатальному етапі розвитку, оскільки, це було ухвалено резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року [164]. Як заявлено в преамбулі Декларації прав дитини, ухваленої Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року, «дитина, з огляду на свою фізичну й розумову незрілість, потребує особливого захисту та піклування, включно з відповідним правовим захистом і турботою» [164].

Ті суспільні відносини, що охоплюються змістом материнських (батьківських) прав, і репродуктивних прав людини, які з них випливають, належать не лише до сімейного права, а й поширюються на інші галузі вітчизняного права (здебільшого на конституційне, цивільне, кримінальне та трудове).

Держава частково вирішує проблему бездітності шляхом усиновлення, що передбачено главою 18 Сімейного кодексу України [110]. Водночас бажання мати генетично споріднених дітей спонукає жінок і чоловіків звертатися в медичні заклади, що пропонують лікування безпліддя з використанням різних методів допоміжних репродуктивних технологій [203, с. 89]. Існує безліч важливих аспектів, які потребують нормативного визначення, як-от правовий статус донорів статевих клітин, тканин і ембріонів, можливість застосування допоміжних репродуктивних технологій для незаміжних жінок/неодружених чоловіків і зміна призначення ембріонів *in vitro*.

Вкрай важливими є біоетичні питання, такі як, наприклад, доля невикористаних (запасних) ембріонів. Важливим аспектом цієї проблеми є донорство ембріонів, яке може певною мірою згладити суперечливі аспекти, такі як етика утилізації ембріонів, особливо щодо знищення життєздатних ембріонів *in vitro* [205, с. 69]. Водночас виникає низка етичних проблем, пов'язаних із використанням неімплантованих ембріонів. Наприклад, використання ембріонів як біоматеріалів, джерела стовбурових клітин/оксицитів, сировини для косметичної та фармацевтичної промисловості. Що стосується останньої, то прикладом може слугувати склад вакцини «Covishield», що містить генетично модифіковані ембріональні клітини нирок людини, як описано в офіційній інструкції виробника «Serum Institute» [152]. Слід зазначити, що використання терміну «продукт» по відношенню до людських ембріонів, як це визначено у ст. 1 законопроекту № 6475-1, є дискримінаційним.

Тому для запобігання порушенням прав людини в цій сфері необхідно відповісти на запитання, чи поширюється право на життя на ембріони *in vitro* як на людські істоти, що перебувають на стадії пренатального розвитку. У цьому випадку кріоконсервація є унікальним методом збереження людського життя на етапі пренатального розвитку [204, с. 29–30].

Усі зазначені вище вітчизняні законопроекти вводять поняття терміну збереження (кріоконсервованих) ембріонів, запроваджуючи поняття «максимального терміну збереження», який, окрім того, як пропонує законопроект № 6475-2, «може бути скорочено за письмовою заявою пацієнта» [95].

Законопроект № 6475 встановлює, що всі послуги допоміжних репродуктивних технологій, включно зі зберіганням власних ембріонів, здійснюються коштом клієнта («оплата допоміжних репродуктивних технологій здійснюється виключно коштом особи, яка виявила бажання здійснити програму лікування із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій, або коштом фізичних і юридичних осіб і не містить у собі видатків коштом державного бюджету та (або) або будь-яких видатків з місцевого бюджету» (ст. 7), а не коштом державного фінансування. Перш за все, державна підтримка має бути спрямована на створення умов, що гарантують збереження ембріонів *in vitro*, наслідуючи приклад інших країн.

Зокрема, рішення про донорство ембріонів актуальне в різних випадках, таких як закінчення терміну зберігання ембріонів, смерть одного або обох з подружжя, визнання їх померлими або недієздатними в судовому порядку, а також розлучення чоловіка або дружини, який є біологічним батьком ембріона. Положення про можливе використання ембріонів у цих випадках викладено у ст. 24 Законопроектів № 6475 і № 6475-1 та ст. 17 Законопроекту № 6475-2. Письмове (нотаріально посвідчене) або «письмове розпорядження (заповіт)» [92; 96], що виражає згоду подружжя (або одного з подружжя), яка повинна бути доведена в порядку, передбаченому законом для доведення

заповіту, а за відсутності такого подання «зберігання ембріона (зародка) припиняється з подальшою його утилізацією» [96].

Ч. 1 ст. 24 законопроекту № 6475-1 передбачає право подружжя пожертвувати власні ембріони «для програм лікування інших пацієнтів у медичних установах, що використовують допоміжні репродуктивні технології», а також передати ембріони для використання в наукових дослідженнях (за спільною заявою) [96].

Законопроект № 6475-2 також передбачає можливість для подружжя змінювати свої рішення за бажанням, включно з рішеннями щодо використання власних ембріонів (хоча такі «рішення мають бути нотаріально засвідчені» (ст. 17) [95]. Передача ембріонів, не використаних у результаті допоміжного репродуктивного лікування, іншому пацієнту або подружжю заборонена» (ст. 17) [95]. Однак, на нашу думку, донорство людських ембріонів має стати реальною альтернативою знищенню ембріонів, або, згідно з формулюванням законопроекту «утилізації» ембріонів. Водночас постає питання щодо можливості використання прострочених людських ембріонів. У цьому контексті необхідно запобігти незаконній діяльності під виглядом процедур такої утилізації.

У ч. 4 ст. 23 Законопроекту № 6475 та ч. 6 ст. 17 Законопроекту № 6475-2 міститься важливе положення, що певним чином стикується з ч. 2 ст. 18 Конвенції про права людини і біомедицину, ухваленої Радою Європи 4 квітня 1997 року: «Культура людських ембріонів у дослідницьких цілях забороняється» [160]. Однак передача кріоконсервованих ембріонів для дослідницьких цілей також викликає низку етичних питань. Тому ст. 18 цієї Конвенції говорить: «Якщо законодавство дозволяє дослідження ембріонів *in vitro*, воно має передбачати адекватний захист ембріонів» [160]. Стаття 2 Конвенції проголошує пріоритет людської особистості: «Інтереси і добробут людини превалюють над винятковими інтересами суспільства або науки» [160].

На особливу увагу заслуговує положення про вивезення ембріонів за межі митної території України (ст. 25 законопроектів № 6475 і № 6475-1) . Законопроект № 6475-2 містить важливе положення, згідно з яким «репродуктивні клітини, репродуктивні тканини й ембріони людини не підлягають вивозу та продажу за кордон» (ст. 19) [95]. Крім того, положення законопроекту підкреслюють заборону на посередництво у сфері допоміжних репродуктивних технологій агентствами, що здійснюють економічну діяльність у цій галузі (ст. 9), що є позитивним обмеженням, оскільки виконує превентивну функцію проти зловживань. Натомість законопроект № 6475 чітко обумовлює наявність посередників (юридичних осіб або приватних підприємців) під час реалізації програм застосування допоміжних репродуктивних технологій (ст. 1, 17) [92].

Законодавство в галузі допоміжних репродуктивних технологій має бути спрямоване на захист репродуктивного здоров'я і не повинно передбачати прихованої комерціалізації, яка може включати, зокрема, використання з іншою метою, особливо щодо людських ембріонів.

Оскільки медичні організації, що надають послуги щодо допоміжних репродуктивних технологій, неодноразово ставали об'єктом уваги правоохоронних органів у зв'язку з передбачуваною «торгівлею людьми», було запропоновано розв'язати проблему розбіжності ДНК дітей та їхніх генетичних батьків через запровадження кримінальної відповідальності. Спочатку до Верховної Ради України було подано проект Закону України № 3488 від 15 травня 2020 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання допоміжних репродуктивних технологій» [91]. На момент внесення законопроекту до парламенту в Україні вже розслідувалося «вісім кримінальних проваджень, пов'язаних із використанням репродуктивних технологій, сім із яких передбачали, зокрема, кваліфікацію за ст. 149 КК України «Торгівля людьми»» [86], проте 7 вересня 2021 р. цей законопроект було знято з розгляду.

Аналогічний законопроект № 6517 від 13 січня 2022 року «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо злочинів у сфері допоміжних репродуктивних технологій» [91] передбачає, що «у сфері допоміжних репродуктивних технологій законом повинно бути передбачено, що життя та здоров'я осіб, щодо яких застосовуються ці технології» [91]. Обґрунтовується необхідність встановлення «відповідальності за правопорушення у сфері допоміжних репродуктивних технологій, що можуть вплинути на життя та здоров'я осіб, які не є суб'єктами господарювання, а також за злочини, вчинені в сфері репродуктивної безпеки» [91]. Законопроект передбачає внесення змін до КК України, доповнивши його новими статтями (138-1, 168-1 та 169-1 КК України) та встановивши кримінальну відповідальність за імплантацію ембріона людини жінці без її згоди; розголошення інформації про застосування допоміжних репродуктивних технологій; порушення генетичної спадковості під час пересадки ембріона [91].

Загалом біоетичні аспекти, пов'язані з правами людини, як-от особливості застосування допоміжних репродуктивних технологій для ВІЛ-інфікованих, зниження багатоплідної вагітності та визначення кількості ембріонів для імплантації, правовий статус людських ембріонів, питання надання послуг сурогатного материнства, які стосуються відмови сурогатних матерів від дітей або прийняття генетичних батьків (клієнтів) та ін. Низка питань, пов'язаних із правами людини, залишається невирішеною в усіх представлених проектах, що свідчить про необхідність подальших досліджень.

Ухвалення спеціального закону про використання допоміжних репродуктивних технологій допоможе врегулювати правовідносини в цій сфері. Під час розроблення національного законодавства необхідно враховувати норми міжнародного права в галузі прав людини та біомедицини. Оскільки репродуктивні права безпосередньо пов'язані з основними правами людини, такими як право на життя і здоров'я, питання про право людини на життя на пренатальному етапі є найважливішим біоетичним аспектом цих прав.

Як свідчить Конституція України, «людина, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю в Україні» (ст. 3 Конституції України) [40], а «сім'я, дитинство, материнство і батьківство перебувають під захистом держави» (ст. 51 Конституції України) [40]. Слід також наголосити, що стаціонарне лікування має бути гарантоване державним коштом, оскільки застосування допоміжних репродуктивних технологій пов'язане з певним ризиком для здоров'я, зокрема з виникненням ускладнень.

Вкрай важливо запровадити спеціальну програму зі створення державного кріобанку для підтримки життєздатності стовбурових клітин і ембріонів, якщо фінансування зберігання ембріонів *in vitro* виявиться недостатнім. Крім того, оскільки «збереження генофонду громадян України є обов'язком держави» (ст. 16 Конституції України) [40], необхідно запровадити державний контроль за переміщенням ембріонів людини за межі України, тобто заборону на вивезення, з урахуванням чітко визначених виняткових обставин.

Таким чином, комплексний аналіз історичного розвитку, сучасного міжнародного досвіду та вітчизняної практики кримінально-правової охорони життя ембріону людини дозволяє констатувати, що людство пройшло складний еволюційний шлях від примітивного розуміння пренатального життя як майнової цінності до усвідомлення його самостійної гідності та права на правовий захист. Цей процес характеризується поступовим ускладненням правових конструкцій, розширенням сфери захисту та адаптацією традиційних правових інститутів до викликів науково-технічного прогресу. Водночас сучасний стан правового регулювання демонструє значну фрагментацію підходів, що створює серйозні виклики для забезпечення ефективного захисту ембріонального життя в умовах глобалізації біомедичних технологій.

Історичний досвід переконливо свідчить про те, що кожна епоха формувала власне розуміння цінності пренатального життя відповідно до рівня медичних знань, соціально-культурних традицій та релігійно-

філософських уявлень. Від вавилонських законів Хаммурапі, що розглядали втрату плода через призму майнової шкоди чоловікові потерпілої, до складних середньовічних канонічних норм, що розмежовували «сформований» та «несформований» плід на основі аристотелівської теорії одухотворення, простежується чітка тенденція до поступового визнання самостійної цінності ненародженого життя. Особливо значущим стало римське нововведення концепції *nasciturus*, що вперше в історії права визнало ненароджену дитину суб'єктом правовідносин, хоча і в обмеженому обсязі. Ця правова фікція створила прецедент для захисту інтересів потенційного життя, що став концептуальною основою для подальшого розвитку інститутів правової охорони пренатального життя.

Принципово важливим є те, що історичний розвиток правових норм демонструє постійну присутність дискусії про темпоральні межі правової охорони, що свідчить про фундаментальний характер цього питання для правової науки. Аристотелівська концепція «затримки моменту одухотворення» не лише вплинула на середньовічне канонічне право, але й продовжує резонувати у сучасних біоетичних дискусіях про момент початку індивідуального людського життя. Гіппократівська заборона для лікарів сприяти абортам стала першим професійним етичним стандартом у цій сфері, що зберігає свою актуальність у контексті сучасних дебатів про медичну етику та професійну відповідальність.

Сучасний міжнародний досвід характеризується спробами створення універсальних стандартів захисту ембріонального життя через систему міжнародних конвенцій, декларацій та рекомендацій міжнародних організацій. Конвенція Ов'єдо 1997 року стала першою успішною спробою створення загальноєвропейської рамки регулювання біоетичних питань, встановивши фундаментальні принципи захисту людської гідності у контексті застосування біомедичних технологій. Заборона створення людських ембріонів для дослідницьких цілей, принцип пріоритету інтересів окремої людини над інтересами науки та суспільства, обмеження втручання в геном

людини створили правову основу для національних кримінально-правових санкцій у державах-учасниках.

Додатковий протокол про заборону клонування людини та Декларація ООН про клонування людини 2005 року відобразили міжнародний консенсус щодо етичної неприйнятності репродуктивного клонування, хоча питання терапевтичного клонування залишається дискусійним. Європейський Парламент у своїх резолюціях послідовно відстоює позицію про етичну неприйнятність терапевтичного клонування, визнаючи його несумісним з державною політикою Європейського Союзу, що створює додатковий тиск на національні уряди щодо запровадження відповідних заборон.

Судова практика Європейського суду з прав людини демонструє складність застосування загальних принципів захисту прав людини до біоетичних питань та необхідність збалансованого підходу до конкуруючих прав та інтересів. Справи *Vo v. France*, *Evans v. United Kingdom*, *A, B and C v. Ireland* та *Parillo v. Italy* виявили обережність суду у визначенні правового статусу ембріонів та схильність до надання державам широких меж розсуду у цій сфері. Водночас суд послідовно підкреслює необхідність забезпечення мінімальних стандартів захисту та недопустимість розгляду людських ембріонів як об'єктів власності.

Однак міжнародний досвід також виявляє значну фрагментацію правових підходів, що призводить до розвитку «біомедичного туризму» та створює можливості для обходу національних заборон. Відсутність єдиного європейського консенсусу з біоетичних питань ускладнює створення уніфікованих стандартів захисту ембріонального життя, оскільки навіть спільні географічні та культурні чинники не гарантують однаковості національних законодавств різних країн з їхніми власними правовими традиціями.

Вітчизняний досвід кримінально-правової охорони життя ембріону людини різко контрастує з міжнародними тенденціями та демонструє критичні прогалини у правовому регулюванні. Україна, незважаючи на один з

найвищих показників абортів у світі та загрозливу демографічну ситуацію, досі не створила адекватної системи правового захисту пренатального життя. Фрагментарне регулювання репродуктивних технологій через загальні норми базових законів не забезпечує системного підходу до захисту ембріонального життя та створює можливості для зловживань.

Майже повна відсутність спеціальних кримінально-правових норм для захисту ембріонального життя створює правову невизначеність та унеможливорює ефективне переслідування порушників. Факт кваліфікації семи з восьми кримінальних проваджень у сфері репродуктивних технологій як торгівля людьми свідчить про системні порушення та необхідність термінового посилення правового захисту.

Проблема правового статусу ембріонів *in vitro*, особливо у контексті їх «утилізації» після закінчення терміну зберігання, залишається центральною у вітчизняній юриспруденції. Відсутність єдиної концептуальної основи та суперечливі підходи різних законопроектів до питань донорства ембріонів, їх трансграничного переміщення та використання у дослідницьких цілях свідчать про нагальну потребу у комплексному правовому врегулюванні.

Міжнародно-правові зобов'язання України, зокрема положення Конвенції Ов'єдо, не знаходять належного відображення у вітчизняному законодавстві, що створює ризики для міжнародного іміджу держави та може ускладнити процес європейської інтеграції. Конституційний обов'язок держави щодо збереження генофонду громадян України вимагає негайного розроблення ефективних механізмів контролю за переміщенням та використанням людських ембріонів.

Узагальнюючи проведений аналіз, можна констатувати, що Україна потребує кардинального реформування системи правової охорони ембріонального життя відповідно до історичного досвіду, міжнародних стандартів та національних потреб. Створення спеціального закону про захист ембріонів людини, доповнення Кримінального кодексу окремими нормами про кримінальні правопорушення проти ненародженого життя, законодавче

визначення поняття «ембріон людини» та встановлення темпоральних меж правової охорони є першочерговими завданнями законодавця. Водночас необхідно забезпечити баланс між захистом ембріонального життя та репродуктивними правами громадян, дотримуючись міжнародних стандартів біоетики та конституційних принципів поваги до людської гідності.

РОЗДІЛ 2

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ЕМБРІОНА ЛЮДИНИ

2.1. Об'єкт посягання на життя ембріона людини

Життя людини є найвищою цінністю у будь-якому цивілізованому суспільстві. Всі основні права людини базуються на її природному праві на життя, яке закріплене в конституціях різних країн та міжнародно-правових актах. Водночас залишається відкритим питання про право дитини на народження. До моменту народження дитина майже повністю позбавлена прав, ніби її взагалі не існує. Науковці зауважують, що ані на міжнародному, ані на національному рівнях немає чіткої правової оцінки статусу ненародженої дитини (ембріона, плоду, зародка). Не визначено етап розвитку, з якого ембріон отримує правовий захист і право на життя. Також немає єдиної думки, чи варто вважати ембріон суб'єктом чи об'єктом правовідносин. Найважливіше питання, яке залишається невирішеним, – це визначення, чи є ембріон частиною організму матері, чи це початок нового самостійного життя, яке потребує особливого правового захисту.

Певний захист прав ненародженої дитини забезпечується через спадкове право, коли її визнають спадкоємцем ще до народження, але лише за умови, що дитина народиться живою. Завдяки нормам римського спадкового права ненароджену дитину називають «*nasciturus*» («плід у череві матері»), у римському праві було сформульовано фундаментальний принцип: «Ненароджений вважається народженим, якщо це виправдовує його інтереси» (*nasciturus pro iam nato habetur, quotiens de commodis eius agitur*). По суті, це означає, що зачатій, але ще не народженій дитині римське право визнавало певну умовну правоздатність у ситуаціях, коли йшлося про її потенційні майнові права (насамперед спадкові) чи інші блага. У сучасному українському праві окремі елементи цієї концепції також знайшли відображення, особливо у сфері спадкування, захисту життя та здоров'я [30, с. 210].

У вітчизняній науковій літературі також використовуються інші терміни, як-от «ембріон», «плід», «зародок», «ненароджена дитина», «людський субстрат» [8]. Це ускладнює визначення моменту виникнення правоздатності зачатої, але ще не народженої дитини.

Питання про те, коли починається людське життя, є важливим для моральних засад суспільства і впливає на демографічну ситуацію країни. Відсутність чітких правових норм, що гарантують право кожної дитини на народження, призводить до збільшення кількості абортів, що, фактично, є «узаконеним» вбивством. На думку деяких науковців, легалізація зневаги до людського життя спричиняє занепад моралі, зростання злочинності та інших негативних явищ. Тож виникає ключове запитання: коли починається людське життя і з якого моменту його потрібно захищати?

Життя ембріона, як і будь-якого представника людського роду, є унікальним біологічним і соціальним феноменом, що вимагає правового захисту. Це твердження базується на фундаментальних принципах права, які визнають людське життя найвищою цінністю, незалежно від стадії його розвитку. У міжнародних правових актах, таких як Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, закріплено право кожної людини на життя, що є основою для подальшого розвитку правової системи. Хоча статус ембріона як суб'єкта правовідносин залишається дискусійним, його біологічна природа як початкової стадії людського життя не викликає сумнівів.

З точки зору кримінального права, життя є об'єктом охорони, оскільки його знищення чи посягання на нього порушує основоположні права людини. Визнання ембріона частиною людського роду дозволяє розглядати його життя як об'єкт кримінально-правової охорони. Це підтверджується тим, що в багатьох правових системах світу існують норми, які захищають ненароджену дитину, наприклад, у спадковому праві, де ембріон визнається потенційним спадкоємцем за умови народження живим. Такий підхід демонструє, що

правова система вже частково визнає ембріон як носія певних прав, що може основою для його захисту в кримінальному праві.

Для обґрунтування необхідності кримінально-правової охорони життя ембріона слід звернутися до поняття життя як об'єкта кримінального правопорушення. Відсутність чітких правових норм, які б гарантували захист життя ембріона, створює правову прогалину, що дозволяє легалізувати дії, які фактично є посяганням на життя. Це, у свою чергу, суперечить моральним і правовим засадам суспільства, які спрямовані на захист людського життя на всіх його етапах.

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених розділом II Особливої частини Кримінального кодексу України, є життя і здоров'я людини. Згідно зі статтею 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищими соціальними цінностями в державі. Відповідно до статті 27 Конституції кожна людина має невід'ємне право на життя, що виключає можливість довільного позбавлення її життя. Держава зобов'язана забезпечувати захист життя кожної людини [40].

Як юридично охоронюваний об'єкт, право на життя вперше було закріплене в Конституції України. Жодна з попередніх конституцій України, а також чинне законодавство минулих часів, не містили положень про право на життя. Натомість законодавство зосереджувалося на захисті окремих аспектів життя, пов'язаних із різними сферами суспільної діяльності, такими як недоторканність особи, конфіденційність листування чи лікарська таємниця [39]. Сьогодні питання реалізації суб'єктивного права людини на життя набуло особливої актуальності.

Дійсно, визнання державою права на життя підтверджує, що життя людини є найвищою цінністю, оскільки всі інші права та свободи ґрунтуються на цьому фундаментальному праві. Право на життя є основоположною передумовою для реалізації інших прав і свобод. У цьому контексті воно має абсолютний характер.

Саме тому положення про право на життя закріплене в усіх ключових міжнародно-правових актах, що стосуються прав людини. Зокрема, у статті 3 Загальної декларації прав людини зазначено: «Кожна людина має право на життя, на свободу та на особисту недоторканність» [28].

Фундаментальність права на життя визнається як міжнародними судами з прав людини, так і багатьма науковцями, які досліджують цю сферу. Крім того, його визначення як «невід'ємного» (ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права) свідчить про те, що це право належить до норм міжнародного звичаєвого права [66].

Текстуальне закріплення права на життя в європейських конституціях, як правило, здійснюється за схожим підходом. Це може бути коротке формулювання даного права (наприклад, ст. 28 Конституції Республіки Болгарія [38]; ст. 2 Конституції ФРН [176; ст. 21 Конституційного закону Республіки Албанія [158]), або ж поряд із констатацією права на життя закріплюються гарантії, які виключають довільне застосування смертної кари чи взагалі проголошують її повну заборону. Наприклад, у ст. 24 Конституції Португалії зазначено: «1. Людське життя недоторканне. 2. Застосування смертної кари не допускається» [157]. Аналогічним прикладом є стаття 21 Конституції Республіки Хорватія, яка проголошує: «Кожна людина має право на життя. У Республіці Хорватія смертна кара відсутня» [227]. Подібне формулювання представлено й у ст. 17 Конституції Республіки Словенія: «Людське життя недоторканне. У Словенії смертна кара відсутня» [159].

Ст. 15 Конституції Словацької Республіки та ст. 6 Хартії основних прав і свобод Чеської Республіки також підкреслюють, що людське життя заслуговує на захист ще до народження [235; 236].

Часто право на життя в конституціях закріплюється разом з іншими правами в межах однієї статті. Наприклад, стаття 15 Конституції Іспанії зазначає: «Усі мають право на життя, фізичну та моральну недоторканність, і нікого за жодних обставин не можна піддавати катуванням або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню. Смертна кара скасовується, за

винятком випадків, передбачених військовими кримінальними законами під час війни» [156].

Варто зазначити, що право на життя вперше було нормативно закріплене лише наприкінці XVIII століття в Декларації незалежності США від 4 липня 1776 року. У цьому документі серед «самоочевидних істин» на першому місці проголошується, що «всі люди створені рівними і наділені певними невідчужуваними правами, серед яких Життя, Свобода і прагнення Щастя» [16].

З прийняттям Декларації у світі почали формуватися норми, які визнають право на життя абсолютною цінністю світової цивілізації, що потребує максимального правового захисту. Це право зобов'язує охороняти життя кожної людини, незалежно від її статі, віку, расової чи національної належності, соціального статусу або стану здоров'я. Життя людини має сприйматися як абсолютне благо, на яке ніхто не має права зазіхати.

Водночас нормативні межі права на життя залишаються дещо нечіткими. Уже в середині XIX століття основним елементом права на життя вважалося право на існування, що передбачало створення необхідних умов для підтримки життєдіяльності організму, таких як харчування, медикаменти тощо. Право має визначати ці умовні межі, які встановлюють нормальний рівень життя. За їхнім порогом виникає недопустима крайність, наприклад, реальна загроза голодної смерті окремої людини. Це означає, що якщо держава визнає своїм обов'язком рятувати людей від голодної смерті, то кожна людина має право вимагати такого захисту. Таким чином, право на існування вже реалізується. Подібна концепція й досі знаходить своїх прихильників.

На нашу думку, прирівнювати право на життя до права на існування є досить необачним кроком. Право на існування радше становить зміст іншого, самостійного соціального права особи – права на достатній рівень життя.

Деякі науковці стверджують, що право на життя в міжнародному праві має статус імперативної норми, а вираз «невід'ємне право на життя» не слід тлумачити у вузькому чи обмеженому сенсі.

Як зазначають дослідники, які вивчають життя людини як об'єкт правового регулювання, структура будь-якого права визначається структурою об'єкта, що підлягає правовій охороні. Життя людини має трьохскладову структуру:

- 1) фізичне життя як функціонування людського організму;
- 2) соціальне життя як сукупність суспільних відносин, у які людина вступає в межах різних соціальних об'єднань (сім'я, професійний колектив, держава тощо);
- 3) внутрішнє життя як внутрішній світ людини, який є результатом діяльності її свідомості та несвідомого [116, с. 601].

У зв'язку з цим життя не виступає безпосереднім об'єктом правового регулювання, а є лише об'єктом правовідносин. Зміст цих правовідносин становлять суб'єктивні права та юридичні обов'язки, спрямовані на забезпечення його збереження та юридично значущих характеристик [116, с. 601].

З нормативним закріпленням у статті 27 Конституції України право на життя отримало можливість самостійного розгляду [40]. Це право є окремим суб'єктивним правом, яке має властиву лише йому складну внутрішню структуру та зміст. Однак воно не означає, що держава санкціонує чи дозволяє своїм громадянам жити. Життя виникає незалежно від волі держави, і біологічне народження дитини жодним чином не потребує існування державних інститутів. У закріпленні цього права в Конституції держава надає йому певне юридичне значення, що визначає його зміст.

Право на життя не є самим життям, а виступає суб'єктивним правом, яке має формально-атрибутивне оформлення. Тому необхідно розрізняти ці дві категорії – право на життя та саме життя.

Таким чином, право на життя, як і право на свободу та особисту недоторканність, є самостійним суб'єктивним правом людини, проголошеним не лише в Конституції України, а й у статтях Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та інших міжнародно-правових актах [40; 66].

Це дозволяє розглядати це право як окремий і самостійний об'єкт кримінально-правової охорони. На нашу думку, треба підтримати науковців, які стверджують необхідність створення у КК України окремого розділу «Злочини проти життя» (саме – злочини), який би забезпечував належний кримінально-правовий захист людського життя як у його біологічному, так і соціальному вимірах.

При аналізі родового об'єкта кримінальних правопорушень проти життя важливим є з'ясування співвідношення понять «особа» і «людина». У літературі з цього питання немає єдиної думки. Ще в радянський період у спеціальній літературі зазначалося, що особою не народжуються, а стають, тому поняття «особа» є дещо вужчим, ніж поняття «людина».

З позиції доктрини кримінального права таке трактування понять «особа» і «людина» важко визнати прийнятним. Подібне розуміння означало б, що розділ, який передбачає кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти особи, захищає лише тих, хто вже став особою і здатен самостійно реалізовувати свої права, свободи та виконувати обов'язки. За такого підходу без належного кримінально-правового захисту залишалися б підлітки, люди, які перебувають у безпорадному стані, а також ті, хто страждає на психічні розлади. Це, у свою чергу, дає підстави стверджувати, що поняття «людина» і «особа» у кримінальному праві повинні сприйматися як рівнозначні. Водночас Конституція України оперує терміном «людина» (статті 3, 27 Конституції України). У коментарях до положень Конституції України Л. А. Касинюк звертає увагу на розбіжність між термінами «людина» та «особа». Відповідно до цього підходу, термін «людина» охоплює біосоціальну сутність особи, тобто враховує її соціальні характеристики у зв'язку з біологічними, фізичними та психофізіологічними ознаками. У свою чергу, термін «особа» акцентує на людині як членові суспільства, зосереджуючи увагу на її соціальній ролі [32, с. 22].

Цю розбіжність фактично підтверджує і А. М. Ришелюк, який зазначає, що поняття «людина» у нормах Кримінального кодексу України слід розуміти

як фізичну особу, тобто людину в її біологічному значенні. Водночас Кримінальний кодекс України забезпечує охорону людини як біологічної, так і соціальної істоти. Як біологічну істоту, людину захищають від посягань на життя, здоров'я, тілесну та статеву недоторканність, а також особисту свободу. Як соціальну істоту, особистість, вона охороняється через забезпечення честі, гідності, політичних, соціально-економічних та інших прав і свобод [73, с. 10].

Втім, В. В. Сташис та інші науковці-правознавці підкреслюють, що закон однаково захищає життя кожної людини, незалежно від її життєздатності, віку, моральних якостей чи інших характеристик [51, с. 34]. Отже, для кваліфікації посягання на життя (якщо не йдеться про кваліфіковані чи спеціальні види вбивств) соціальні характеристики людини як особи не мають жодного значення. Потерпілим від вбивства може бути як немовля, так і людина з психічними розладами, або та, що перебуває у комі тривалий час. Більше того, сам законодавець у ч. 1 ст. 115 КК України, визначаючи поняття умисного вбивства, зазначає, що це є «умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині» [54]. Як бачимо, у цьому випадку йдеться про заподіяння смерті саме людині, а не особі.

На нашу думку, для уникнення подібних розбіжностей відповідний розділ Кримінального кодексу України слід було б назвати «Кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я людини». Саме таку назву мала Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 року «Про судову практику у справах про злочини проти життя і здоров'я людини» [103].

Правової охорони вимагає існуюче життя, тобто необхідність закріплення певної системи заходів захисту життя пов'язана з його початком. Питання, що стосуються визначення моментів початку і закінчення життя, й, відповідно, періоду, протягом якого існує необхідність охорони існуючого життя та захисту прав і законних інтересів фізичної особи, залишаються актуальними як для медичних працівників, так і для правознавців різних галузей, в тому числі і кримінальної.

Проведений аналіз міжнародно-правових актів, таких як Декларація прав дитини ООН від 20 листопада 1959 року [18], Конвенція про права дитини ООН від 20 листопада 1989 року [37], Всесвітня декларація «Про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей» від 30 вересня 1990 року [11], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [66] дав змогу зробити такі висновки: у текстах жодного з наведених актів не передбачено прямого зв'язку між моментом народження та правом на життя, інтереси та блага окремої особи мають пріоритет над інтересами суспільства, дитиною вважається людина віком до вісімнадцяти років (без визначення нижньої межі), а невід'ємні права визнаються за кожною людиною незалежно від факту народження. Аналіз текстів офіційними мовами дозволив відкинути припущення деяких дослідників, що термін «народження» повинен розглядатися як «походження».

Декларація про медичні аборти, прийнята у Осло 1 серпня 1970 року, у якості основного принципу діяльності лікаря закріпила повагу до людського життя з моменту зачаття, що свідчить про визнання у плода людини такого блага як життя [19].

Законодавство низки країн романо-германської правової системи передбачає мораторій на проведення досліджень на людських ембріонах. Так, у Німеччині та Іспанії такі дослідження повністю заборонені. У Франції та Данії дослідження на ембріонах людини допускаються, але мають законодавчі обмеження. При цьому дослідження на людських ембріонах з метою створення біологічної зброї категорично заборонені [166].

Аналізуючи сучасний стан кримінально-правової охорони людського життя в Україні та світі, особливої актуальності набуває питання про необхідність виділення життя ембріону людини як самостійного видового об'єкта кримінально-правової охорони в рамках родового об'єкта «життя і здоров'я людини». Така концептуальна трансформація відповідає логіці еволюції кримінального права, яке має адаптуватися до викликів науково-

технічного прогресу у сфері біомедицини та забезпечувати комплексний захист найвищих соціальних цінностей на всіх етапах їх існування.

Фундаментальною передумовою для визнання життя ембріону людини самостійним видовим об'єктом є його унікальна біологічна та соціальна природа, що кардинально відрізняється від звичайних об'єктів кримінально-правової охорони. Як справедливо зазначається у Загальній декларації про геном людини та права людини від 11 листопада 1997 р., «людський геном лежить в основі фундаментальної єдності всіх представників людської сім'ї, а також визнання їх гідності та різноманітності» [29]. Ембріон людини, володіючи унікальним генетичним кодом з моменту запліднення, є не просто біологічною структурою, а потенційним носієм людської гідності, що потребує особливого правового режиму охорони. Міжнародна декларація про генетичні дані людини від 16 жовтня 2003 р. підкреслює особливий статус генетичних даних людини та необхідність їх захисту від дискримінації [183], що логічно поширюється на ембріональну стадію розвитку людини як період максимальної вразливості генетичної інформації до зовнішніх впливів.

Сучасні досягнення ембріології надали об'єктивну наукову основу для розуміння якісної відмінності різних стадій ембріонального розвитку, що має принципове значення для формування диференційованого правового підходу. Формування первинної смуги на 14-й день розвитку, як анатомічного попередника центральної нервової системи, стабілізація індивідуальності ембріону після припинення можливості поділу або злиття з іншим ембріоном, та імплантація в стінку матки як встановлення стабільного біологічного зв'язку з материнським організмом створюють об'єктивні критерії для правового розмежування стадій охорони [111]. Ця біологічна специфічність ембріонального життя вимагає створення особливих правових механізмів, які б враховували як його потенційну цінність на до-індивідуальній стадії, так і повноцінну правову суб'єктність після формування індивідуальності. Конвенція про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини від 4 квітня 1997 р. встановлює, що «інтереси

та благополуччя окремої людини превалюють над виключними інтересами усього суспільства або науки» (ст. 2 Конвенції) [160], що безпосередньо стосується необхідності захисту ембріонального життя від незаконного впливу та комерціалізації.

Системність кримінально-правової охорони як фундаментальний принцип побудови кримінального законодавства вимагає логічної та послідовної структуризації всіх норм, спрямованих на захист споріднених правових благ. Життя ембріону людини, маючи особливу природу та специфічні форми загроз, не може бути ефективно захищене в рамках загальних норм про вбивство або заподіяння шкоди здоров'ю, оскільки такий підхід не враховує унікальні характеристики об'єкта посягання та створює прогалини в правовому регулюванні. Виділення самостійного видового об'єкта дозволить систематизувати всі кримінально-правові норми, спрямовані на захист ембріонального життя, в логічній послідовності: від умисного позбавлення життя ембріону до незаконного експериментування, від порушення порядку створення і зберігання до комерціалізації використання ембріонів. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. чітко встановлює, що «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту, до і після народження» [164], що створює міжнародно-правове підґрунтя для розширеної кримінально-правової охорони пренатального життя.

Фрагментарність існуючого правового регулювання створює серйозні перешкоди для ефективного захисту ембріонального життя та призводить до правової невизначеності. Аналіз чинного КК України виявляє критичні прогалини: темпоральні прогалини, коли період життя людини з восьмого по дванадцятий тиждень не має правового визначення; предметні прогалини, коли відсутня кримінальна відповідальність за репродуктивне клонування людини; кваліфікаційні прогалини, коли знищення життя на пізніх строках вагітності залишається поза сферою кримінально-правового переслідування [25, с. 109–110]. Закон України «Про заборону репродуктивного клонування

людини» від 14 грудня 2004 р. встановлює заборону, але не передбачає конкретної кримінальної відповідальності за її порушення [93], що створює ситуацію «декларативного права» без реальних санкцій. Виділення життя ембріону як самостійного видового об'єкта дозволить подолати цю фрагментарність через створення комплексної системи норм, що охоплюватиме всі можливі форми посягань на ембріональне життя.

Соціальна значимість ембріонального життя як особливої цінності має кілька вимірів, кожен з яких обґрунтовує необхідність спеціального правового статусу. По-перше, демографічний вимір: в умовах критичної демографічної ситуації в Україні кожне потенційне життя має стратегічне значення для національного розвитку, що відображено у ст. 16 Конституції України, яка встановлює, що «збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави» [40]. По-друге, етичний вимір: ембріональне життя є втіленням найфундаментальніших моральних цінностей людства, пов'язаних з повагою до потенційного людського життя та недопустимістю його незаконного використання. Женевська декларація 1948 р. закріплює у Присязі лікаря обов'язок «якнайглибше шанувати людське життя від моменту його зачаття» [241], що встановлює професійний етичний стандарт, який має бути підкріплений кримінально-правовими санкціями. По-третє, науково-технічний вимір: стрімкий розвиток біомедичних технологій створює принципово нові можливості втручання в ембріональне життя, від екстракорпорального запліднення до генного редагування, що вимагає адекватного правового реагування через спеціалізовані кримінально-правові норми.

Міжнародний досвід підтверджує тенденцію до визнання особливого правового статусу ембріонального життя через створення спеціалізованих правових режимів. Німецький Embryonenschutzgesetz 1990 р. створив всеохоплюючу систему кримінальної відповідальності за незаконне поводження з ембріонами людини, встановивши детальні заборони на різні види маніпуляцій з реальними кримінальними санкціями [171]. Британська

модель через «Human Fertilisation and Embryology Act 1990» встановила науково обґрунтовану 14-денну межу для досліджень на ембріонах з суворими кримінальними покараннями до 10 років позбавлення волі за порушення встановлених заборон [179]. Стаття 157а Кримінального кодексу Польщі встановлює відповідальність за ушкодження тіла або спричинення розладу здоров'я зачатої дитини, поширюючи кримінально-правовий захист на ембріони *in vitro* [53]. Ці приклади демонструють міжнародну тенденцію до визнання необхідності спеціалізованого кримінально-правового захисту ембріонального життя як окремої категорії правових благ.

Превентивна функція кримінального права особливо важлива у сфері захисту ембріонального життя, оскільки шкода, заподіяна на цій стадії розвитку, часто є незворотною та може мати далекосяжні наслідки для індивіду та суспільства. Виділення життя ембріону як самостійного видового об'єкта створить потужний превентивний механізм через чітке визначення кримінально-правових меж дозволеної поведінки у сфері біомедицини. Рекомендація 1046 (1986) Парламентської асамблеї Ради Європи щодо використання ембріонів та плодів людини містить перелік діянь, які повинні бути криміналізовані, включаючи «злиття гамет людини з гаметами тварин; створення дітей від людей однієї статі; дослідження на життєздатних людських ембріонах; утримання ембріона *in vitro* понад 14 діб після запліднення» [106]. Імплементация цих рекомендацій через виділення спеціального видового об'єкта забезпечить гармонізацію українського законодавства з європейськими стандартами та створить ефективний бар'єр проти зловживань у сфері репродуктивних технологій.

Правова визначеність та усунення колізій між нормами різних галузей права є ще одним важливим аргументом на користь виділення самостійного видового об'єкта. Наразі питання, пов'язані з ембріональним життям, регулюються фрагментарно через норми кримінального, цивільного, медичного та адміністративного права, що створює суперечності та прогалини в правозастосуванні. Цивільний кодекс України у статтях 269 та 281

встановлює, що право на життя виникає у особи з моменту народження або з іншого моменту, передбаченого законом [131], створюючи правову невизначеність щодо статусу ембріону. Закон України «Про охорону дитинства» у статті 6 передбачає, що «кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною» [102], що не охоплює ембріональну стадію розвитку. Виділення життя ембріону як самостійного видового об'єкта кримінально-правової охорони дозволить створити чітку правову рамку, яка усуне ці суперечності та забезпечить послідовне застосування правових норм.

Динамічність розвитку біомедичних технологій вимагає створення гнучкої правової системи, здатної адекватно реагувати на нові виклики та загрози для ембріонального життя. Традиційні норми про вбивство та заподіяння шкоди здоров'ю не пристосовані до регулювання таких сучасних явищ, як кріоконсервація ембріонів, преімплантаційна генетична діагностика, створення ембріонів методом клонування, використання ембріональних стовбурових клітин для терапевтичних цілей. Декларація ООН про клонування людини від 8 березня 2005 р. закликає держави «заборонити всі форми клонування людини» та «вжити необхідних заходів для заборони використання методів генної інженерії, які можуть суперечити людській гідності» [232]. Виділення спеціального видового об'єкта створить правову основу для криміналізації нових форм посягань на ембріональне життя та забезпечить адаптивність кримінального законодавства до технологічного прогресу.

Соціальна справедливість та рівність перед законом вимагають однакового рівня кримінально-правового захисту для всіх форм людського життя, незалежно від стадії розвитку. Принцип, закріплений у ст. 21 Конституції України, встановлює, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» [40], що логічно поширюється на ембріональну стадію як невід'ємний етап людського розвитку. Відсутність адекватного кримінально-правового захисту ембріонального життя створює дискримінацію за ознакою

віку та стадії розвитку, що суперечить фундаментальним принципам правової держави. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права у ст. 6 встановлює, що «право на життя є невід'ємне право кожної людини» [66], що може тлумачитися як таке, що поширюється на всі стадії людського існування, включаючи ембріональну.

Враховуючи всі наведені аргументи, виділення життя ембріону людини як самостійного видового об'єкта кримінально-правової охорони є не лише теоретично обґрунтованим, але й практично необхідним кроком для створення сучасної збалансованої системи правового захисту людського життя. Така трансформація забезпечить системність кримінально-правової охорони через логічну структурування всіх норм, спрямованих на захист ембріонального життя; усуне фрагментарність правового регулювання через створення комплексної системи спеціалізованих норм; підкреслить соціальну цінність ембріонального життя як особливого правового блага; забезпечить правову визначеність та усуне колізії між різними галузями права; створить ефективний превентивний механізм проти зловживань у сфері біомедицини; гармонізує українське законодавство з міжнародними стандартами біоетики.

2.2. Правовий статус ембріону людини в системі кримінально-правової кваліфікації

Аналіз законодавства деяких країн романо-германської правової сім'ї дозволяє дійти висновку, що вітчизняне законодавство розглядає плід, який перебуває в утробі матері, незалежно від стадії його розвитку, як фізіологічну частину її організму, якою вона може розпоряджатися на власний розсуд. Це свідчить про те, що законодавець сприймає ембріон як сукупність клітин, тканин і органів, що становлять частину тіла жінки, тобто передусім як об'єкт, а не суб'єкт (що передбачає можливість його продажу, знищення тощо) [78; 99]. Якби ж законодавець визнавав ембріон суб'єктом правовідносин, розглядаючи його як особливу, відокремлену частину людини, яка потребує правового захисту, будь-які маніпуляції з ембріонами були б заборонені.

Проте через те, що ненароджена дитина на різних етапах свого розвитку може характеризуватися як згусток людських тканин (на ранніх стадіях ембріогенезу) або як окрема істота, здатна до самостійного існування поза організмом матері (починаючи з 22-го тижня вагітності), зрівнювати їх у соціальному та правовому розумінні було б некоректно [100]. Вже починаючи з цього часу, коли розвиток усіх органів і систем дозволяє плоду існувати поза утробою матері, виникає об'єктивна потреба у забезпеченні права на охорону його життя. Із досягненням цього етапу розвитку плід перестає бути лише частиною організму матері й набуває ознак окремої істоти, яка володіє потенціалом для самостійного існування. Це не лише медичний факт, а й серйозний етичний і правовий аргумент, який має враховуватися при побудові правової системи, зокрема кримінального законодавства.

Можливість виконання усіх зазначених медичних процедур свідчить про те, що межа між життям і смертю людини поступово розширюється, причому це стосується більше технологічного, ніж фізичного аспекту.

Європейський суд з прав людини, який є єдиним органом, уповноваженим тлумачити Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод, визначив, що ембріон не має «абсолютного права» на життя. Це означає, що захист прав ембріона не може розглядатися ізольовано від прав вагітної жінки, у чиєму тілі він розвивається. Більше того, Європейська комісія з прав людини постановила, що законний аборт, проведений на 14-му тижні вагітності на підставі того, що вагітність, народження або догляд за дитиною можуть стати складним життєвим випробуванням для жінки, не є порушенням Європейської конвенції. Таким чином, Європейський суд визнав допустимими аборти не лише за медичними показаннями, але й за соціальними обставинами.

Європейська комісія з прав людини також визнала, що держави мають право встановлювати певні обмеження на здійснення абортів, не порушуючи при цьому права вагітної жінки на приватне життя, гарантованого статтею 8 Конвенції. Відмінність між європейським і американським підходами також заслуговує на увагу: стаття 4 Американської конвенції з прав людини містить

положення, що життя починається з моменту зачаття, тоді як у статті 3 Європейської конвенції це не визначено.

На основі аналізу спеціального законодавства вважається доцільним вказати, що захист життя людської істоти має забезпечуватися з раніше ніж передбачено сучасним вітчизняним законодавством [24, с. 104].

Отже, виходить, що особливої гостроти набуває проблема визначення правового статусу саме ембріону людини та забезпечення кримінально-правової охорони його життя. Ця проблематика перебуває на перетині права, медицини, етики та філософії, що зумовлює її надзвичайну складність та багатоаспектність.

Українські реалії додають цій проблемі особливої актуальності. Глибока демографічна криза, яку переживає наша держава, робить кожне потенційне життя стратегічним ресурсом національного розвитку. Влучно зауважує О. М. Дуфенюк, що констатація існування в Україні критичної демографічної ситуації вимагає нового погляду на життя окремої людини як на депозит майбутнього благополуччя всієї нації [25, с. 107].

Конституційні засади української державності, закріплені у статтях 3 та 27 Основного Закону, проголошують людину, її життя та здоров'я найвищою соціальною цінністю та встановлюють невід'ємне право кожної людини на життя [40]. Проте ці фундаментальні положення досі не знайшли адекватного відображення у кримінально-правовому регулюванні щодо захисту життя на ембріональній стадії розвитку. Така ситуація створює критичну прогалину в системі правової охорони людського життя.

Традиційна кримінально-правова доктрина виявилася не готовою до адекватного реагування на виклики біотехнологічної революції. Як справедливо констатує Я. О. Триньова, «врахуючи незупинний розвиток науково-технічного прогресу, всі зазначені теорії в їх класичній інтерпретації застаріли – настав час переглянути існуючу доктринальну позицію. Подібний перегляд необхідний для реального (а не уявного, як сьогодні) забезпечення кримінально-правової охорони життя людини» [35, с. 168].

Фундаментом будь-якої правової концепції охорони ембріону людини має бути точне розуміння біологічних процесів, що відбуваються на ранніх стадіях людського розвитку. Сучасна ембріологія надала науці об'єктивні дані, які дозволяють кардинально переосмислити традиційні уявлення про момент виникнення людської особистості.

З традиційної біологічної точки зору, ембріон людини визначається як організм на ранній стадії розвитку від моменту запліднення до завершення восьмого тижня гестації. Однак це визначення є занадто загальним і не враховує якісних змін, що відбуваються в процесі ембріогенезу.

Переломним моментом у розумінні цієї проблеми стали дослідження британського філософа науки М. Локвуда (М. Lockwood), який на основі аналізу новітніх ембріологічних даних дійшов висновку, що людська особистість формується тільки на 14-й день розвитку (після створення зиготи) [111, с. 19].

Цей висновок не є довільним припущенням, а ґрунтується на трьох фундаментальних і об'єктивно встановлених біологічних фактах:

По-перше, первинна смуга, яка є анатомічним попередником центральної нервової системи і, відповідно, майбутньої свідомості людини, розвивається виключно на 14-й день ембріогенезу. До цього моменту відсутні будь-які ознаки нервової діяльності або потенціалу до її розвитку.

По-друге, індивідуальність ембріону до 14-го дня залишається принципово нестабільною. До 7-10 дня розвитку можливі два кардинально різних сценарії: формування близнюків (природний поділ ембріону на декілька генетично ідентичних організмів) або мозаїцизм (злиття двох різних зародків в один організм із двома різними геномами). Як пояснює Thomas Sadler, формування близнюків – здатність ембріона до поділу, внаслідок чого створюється декілька генетично ідентичних осіб. У разі мозаїцизму два різних зародки зливаються в один, створюючи, таким чином, організм із двома різними геномами [220, с. 30–32].

По-третє, саме на 14-й день відбувається імплантація в стінку матки – процес, який означає встановлення стабільного біологічного зв'язку з материнським організмом. Особливо важливим є той факт, що до 60% ембріонів при природному заплідненні не імплантуються в тілі матері [240], що свідчить про існування природного «фільтру» життєздатності.

Ці наукові дані мають революційне значення для правового розуміння статусу ембріону. Вони дозволяють об'єктивно розмежувати дві якісно різні стадії раннього розвитку людини: до-індивідуальну (перші 14 днів) та власне індивідуальну (після 15-го дня).

На до-індивідуальній стадії ембріон являє собою скупчення клітин із унікальним генетичним кодом, але без стабільної індивідуальності. На цій стадії відбувається дослідження та знищення не ембріона (з точки зору деяких вчених-медиків, до якої ми також приєднуємось), а лише скупчення певних клітин – бластоцист [224].

Тому цілком логічним є висновок, що до цього моменту бластоциста (скупчення клітин до формування центральної нервової системи – до 15-го дня з моменту утворення зиготи) не потребує кримінально-правової охорони.

Натомість, після 15-го дня ембріон набуває всіх ознак індивідуального людського організму: стабільну ідентичність, початки нервової системи, спроможність до подальшого розвитку у повноцінну людську істоту. З цього моменту він об'єктивно потребує правової охорони.

Розвиток медичних технологій додатково підтверджує правильність запропонованого підходу. Традиційний критерій «здатності до автономного існування» втрачає своє значення в умовах, коли медицина здатна підтримувати життя навіть глибоко недоношених дітей.

І як зазначають вчені, в світі вже існує досвід вирощування ягняти поза утробою матки вівці у відповідному фізіологічному розчині, а нещодавно вчені змогли підтримувати певний час життя ембріона людини поза утробою матері [143]. Ці технологічні можливості роблять очевидним, що ембріон людини, який було вигнано після 15-го дня його розвитку з організму жінки,

буде цілком можливо виростити за допомогою відповідних медичних технологій.

У сучасній правовій науці сформувалися кілька принципово різних підходів до визначення правового статусу ембріону людини. Розуміння їхніх переваг та недоліків є необхідним для формування збалансованої концепції.

Перший підхід, який можна умовно назвати «абсолютистським», наділяє ембріон статусом повноправного суб'єкта права з моменту запліднення. Як зазначає Н. М. Квіт, «відповідно до першого підходу вчені наділяють його статусом суб'єкта права, повноправного учасника правовідносин, нарівні з людиною» [42, с. 99].

Прихильники цієї позиції виходять з того, що «людський зародок має властивість відчувати, а тому наділений найвищим правом – правом на життя та його охорону. Відповідно, він повинен бути захищений від будь-яких посягань на своє життя» [76].

Безперечною перевагою цього підходу є його етична послідовність та категоричність у захисті потенційного життя. Однак він створює серйозні практичні проблеми. Зокрема, як справедливо зауважує дослідниця, «дана позиція конфліктує з правом матері на процедуру штучного переривання вагітності, якщо вагітність не перевищує 12 тижнів. В українському законодавстві штучне переривання вагітності дозволено до 12 тижнів, а в окремих випадках – до 22 тижнів, що свідчить про пріоритет прав і свобод жінки над правами ембріона на ранніх стадіях розвитку» [5].

Крім того, абсолютистський підхід не враховує біологічні реалії раннього ембріогенезу, зокрема нестабільність індивідуальності та високий рівень природного відбракування на перших тижнях розвитку.

Протилежним є підхід, який розглядає ембріон виключно як об'єкт права. В межах цієї концепції, як зауважує Ю. Коренга, «існують дві відмінні думки вчених-юристів, одні з яких вважають, що ембріон можна віднести до категорії речей, щодо яких може виникати право власності, інші ж зазначають,

що ембріон є частиною материнського організму як орган чи клітина останнього» [42, с. 99].

Особливо проблематичною є речово-правова концепція, яка призводить до комерціалізації людського життя на найранніших стадіях його розвитку. Як справедливо підкреслює Н. М. Квіт, «такий підхід до статусу ембріона є неприпустимим» [33, с. 239]. Ця позиція знайшла підтвердження і в практиці Європейського суду з прав людини.

Найбільш перспективним видається третій підхід, який можна охарактеризувати як концепцію особистого немайнового зв'язку. Згідно з цією позицією, ембріон має особливий правовий статус, що відрізняється як від статусу суб'єкта права, так і від статусу звичайного об'єкта права.

Принципове значення має розмежування понять «біологічний матеріал» і «ембріон людини». Як обґрунтовано наводить Н. М. Квіт, «коли йдеться про біологічний матеріал, то це є тканини чи клітини, що відокремлені від тіла особи та містять в собі її генетичну інформацію. А ембріон *in vitro* хоча і є новоствореним та таким, що має свій хоча і споріднений з батьками, проте унікальний генетичний код» [33, с. 241].

Ця унікальність генетичного коду є ключовою правоутворювальною ознакою. Як підкреслює Б. В. Островська, «ембріон людини не є власним органом жінки. Він є самостійною людською особистістю, яка від зародження має весь комплекс неповторних людських генів» [83, с. 142].

Концепція особистого немайнового зв'язку дозволяє уникнути крайнощів як абсолютистського, так і речово-правового підходів. Як зазначає Н. М. Квіт, «віднесення ембріонів до об'єктів, обмежених в обігу та поширення на нього статусу речі, на тій підставі, що це зможе захистити права та законні інтереси власників/власника ембріону, є абсолютно неприпустимим, оскільки ці відносини однозначно відносяться до сфери особистих немайнових прав особи, до якої були застосовані допоміжні репродуктивні технології» [33, с. 240].

Фундаментальною ознакою ембріону людини, яка відрізняє його від звичайного біологічного матеріалу та обґрунтовує особливий правовий статус, є наявність унікального генетичного коду. Ця унікальність формується в момент запліднення шляхом рекомбінації генетичного матеріалу двох батьків і залишається незмінною протягом усього життя організму.

Генетична унікальність має глибоке правове значення, оскільки дозволяє розглядати ембріон не як частину материнського організму, а як окрему біологічну одиницю з власною ідентичністю. Як зазначають дослідники, «існує відмінність генетичного матеріалу матері та ембріона (плода) людини, що обумовлює необхідність розглядати останнього не як частину тіла жінки, а як новостворену неповторну біологічну одиницю» [25, с. 108].

Другою ключовою ознакою ембріону людини є його внутрішній потенціал розвитку. На відміну від звичайних тканин або органів, ембріон володіє внутрішньою програмою розвитку, спрямованою на формування повноцінного людського організму.

Як зазначається у науковій літературі, «внутрішньоутробний період існування людської істоти є передумовою її існування після народження, тобто невід'ємним етапом розвитку людини» [25, с. 108]. Це означає принципово важливу річ: ембріональний розвиток не є підготовчим етапом до «справжнього» життя, а становить невід'ємну частину людського існування.

Особливо важливим для правового регулювання є визначення точного моменту, з якого ембріон людини набуває права на кримінально-правовий захист. Ключем до розуміння цього питання є процес індивідуалізації ембріону.

До 14-го дня розвитку ембріон зберігає здатність до поділу або злиття з іншим ембріоном. Після 14-го дня ці процеси стають біологічно неможливими, що означає набуття ембріоном стабільної індивідуальності та, відповідно, права на правовий захист.

Саме тому обґрунтованою є позиція Я. О. Триньової про те, що «правове забезпечення кримінально-правової охорони життя людини необхідно розпочинати з 15-го дня розвитку природного ембріона людини, тобто з моменту початку формування людини як живого організму» [123, с. 85].

Однією з найсерйозніших проблем сучасного українського законодавства є термінологічна невизначеність у сфері регулювання статусу ембріону людини. Ця проблема має не лише теоретичний, але й глибоко практичний характер, оскільки впливає на правозастосування та може призводити до порушення прав як ембріону, так і інших учасників правовідносин.

Аналізуючи вітчизняне законодавство, слід звертати увагу на концептуальну помилку: «у п. 11.1. Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій ембріони визначено як «біологічний матеріал пацієнта/пацієнтів»» [99]. Таке розуміння правового статусу неімплантованих людських ембріонів *in vitro* провокує хибне сприйняття їх як речей, що перебувають у власності біологічних батьків. Насправді ембріони мають особливий правовий статус, який відрізняється від звичайних матеріальних об'єктів і вимагає специфічного регулювання. Відсутність єдиного підходу до їх правового режиму ускладнює питання визначення власності та відповідальності за ембріони, створені за допомогою допоміжних репродуктивних технологій [58].

Додатковою проблемою є хаотичне використання термінології у різних нормативних актах. Як зазначає О. М. Дуфенюк, у законодавстві спостерігається «вживання різних термінів при позначенні внутрішньоутробного життя людини» [25, с. 108], зокрема, «ненароджена дитина» у Концепції Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації на 2006–2015 роки», схваленій розпорядженням КМ України від 27 квітня 2006 р. [104]; «ембріон» у Законі України «Про заборону репродуктивного клонування» від 14 грудня 2004 р. [93]; «плід» в Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості,

що була затверджена наказом МОЗ України від 29 березня 2006 р. [97]; «плодовий міхур» в Інструкції про порядок проведення операції штучного переривання вагітності, що була затверджена наказом МОЗ України від 20 травня 2006 р. [98]; «зародок» у Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23 вересня 1999 р. [94].

Така термінологічна неузгодженість створює правову невизначеність і ускладнює правозастосування.

Аналіз чинного КК України виявляє критичні прогалини у сфері охорони життя ембріону людини, які можна класифікувати за кількома категоріями.

Темпоральні прогалини. Особливо проблематичною є ситуація з правовим статусом ембріону у період з восьмого по дванадцятий тиждень розвитку. Як констатує О. М. Дуфенюк, «згідно зі ст. 2 закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини» терміном «ембріон людини» позначено «зародок людини на стадії розвитку до восьми тижнів», а терміном «плід» позначено «внутрішньоутробний продукт зачаття, починаючи з повного 12-го тижня вагітності до вигнання/вилучення з організму матері». Таким чином, період життя людини з восьмого по дванадцятий тиждень на сьогодні не має правового визначення, оскільки не є ні ембріоном, ні плодом людини» [25, с. 109].

Предметні прогалини. Відсутня кримінальна відповідальність за репродуктивне клонування людини, незважаючи на те, що у статті 4 Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини» декларується можливість такої відповідальності [25, с. 110]. Це створює ситуацію «декларативної заборони» без реальних правових наслідків за її порушення.

Кваліфікаційні прогалини. Існує проблема «легального злочину», тобто знищення життя на пізніх строках вагітності. Як зазначає О. М. Дуфенюк, «правова колізія полягає в тому, що абортom позначається народження плода

до повного 22-го тижня вагітності. У ст. 134 КК України обумовлено кримінальну відповідальність виключно за незаконне проведення абортів. Відтак знищення життя на пізніх строках вагітності є «легальним злочином» [25, с. 110].

Конституційні засади української державності створюють міцне підґрунтя для обґрунтування необхідності кримінально-правової охорони життя ембріону людини. Як справедливо зауважує Б.В. Островська, «оскільки ненароджена дитина – це теж людина, ця конституційна норма, безперечно, захищає і її життя» [80, с. 145]. Такий підхід логічно впливає з принципу неперервності людського життя та вимагає поширення конституційних гарантій на всі стадії людського існування.

Принципове значення має положення статті 27 Конституції України про те, що «обов'язок держави – захищати життя кожної людини» [40]. Це означає, що держава має не лише пасивно утримуватися від свавільного позбавлення життя, але й активно створювати правові механізми захисту життя всіх осіб, які перебувають під її юрисдикцією.

Вчена слушно підкреслює практичний аспект цієї проблеми: «право на життя людини від моменту зачаття тісно пов'язане з проблемою використання допоміжних репродуктивних технологій (зокрема, різними методами штучного запліднення, сурогатним материнством), які можуть передбачати утилізацію надлишкових ембріонів» [80, с. 145]. Це положення має критичне значення для визначення меж кримінально-правової охорони в умовах розвитку репродуктивних технологій.

Міжнародне право надає потужну підтримку для обґрунтування необхідності захисту життя людини від моменту її зачаття. Аналіз міжнародних документів свідчить про послідовну тенденцію до визнання цінності пренатального життя.

Женевська декларація 1948 року містить Присягу лікаря: «Якнайглибше шануватиму людське життя від моменту його зачаття» [241]. Цей документ

має особливе значення, оскільки чітко визначає момент початку життя людини та встановлює професійний етичний стандарт для медичних працівників.

Також сучасна біоетика пропонує систему принципів, які мають стати концептуальною основою для переосмислення кримінально-правової охорони життя ембріону людини. Ця система, розроблена Я. О. Триньовою, включає «принцип екоцентризму; принцип альтруїзму; принцип транспарентності; принцип раціоналізму; принцип рівноваги; принцип обмежень; принцип безпеки життєдіяльності; принцип реалізму» [123, с. 81].

Принцип екоцентризму має особливе значення для розуміння глобального характеру проблеми. Він вимагає розглядати людський ембріон не як ізольований об'єкт індивідуальних інтересів, а як частину людської екосистеми, захист якої є необхідним для збереження людства в цілому. Як влучно підкреслює Я. О. Триньова, «під захистом особи ембріона людини взято, без перебільшень, весь людський рід – геном людини, чим забезпечується безпека існування всього людства» [123, с. 82].

Принцип альтруїзму передбачає міжгенераційну солідарність, коли сучасне покоління визнає пріоритет інтересів майбутніх поколінь над короткостроковими інтересами окремих осіб. У контексті охорони життя ембріону це означає, що суспільство має моральний обов'язок захищати майбутнє людства, навіть якщо це може тимчасово обмежувати деякі права сучасного покоління.

Принцип безпеки життєдіяльності набуває критичного значення в умовах розвитку технологій генної інженерії та репродуктивного клонування. Як зазначає авторка, «забезпечуючи кримінально-правову охорону життя людини з моменту зачаття – дотримується і принцип безпеки життєдіяльності» [123, с. 82]. Це особливо актуально в контексті потенційних загроз від неконтрольованого експериментування з людським геномом.

Важливим аспектом, який потребує окремого розгляду, є питання правового статусу ембріонів, створених шляхом клонування. Тут наукова позиція кардинально відрізняється від підходу до природних ембріонів.

Як обґрунтовано зазначає Я. О. Триньова, «розмірковуючи над початком встановлення кримінально-правового забезпечення охорони життя людини (ембріона людини) не можемо не торкнутись існування штучних ембріонів людини. Тобто ембріонів створених шляхом клонування. Проте в цьому підрозділі зазначимо, що вони не являють собою цінності, в контексті людської істоти, принаймні на даному етапі розвитку людства, тому вони не потребують забезпечення кримінально-правової охорони їх життя. Кримінально-правові засоби застосовуються до таких ембріонів зовсім в іншому контексті» [123, с. 84–85].

Розмежування природних та клонованих ембріонів базується на кількох фундаментальних аргументах. По-перше, клонування порушує принцип унікальності геному, створюючи генетично ідентичні організми, що суперечить природному принципу генетичного різноманіття людства. По-друге, створення клонованих ембріонів з репродуктивною метою загрожує фундаментальним засадам людської гідності та може призвести до інструменталізації людського життя. По-третє, існує потенційна загроза безпеці людства від неконтрольованого репродуктивного клонування.

Тому, як категорично стверджує вчена, «у разі виявлення клонованого ембріона його знищення є єдиним правильним рішенням у межах чинного законодавства» [123, с. 85].

Ключове значення для розуміння правового статусу ембріонів у європейському правовому просторі має рішення ЄСПЛ у справі Паррілло проти Італії (№ 46470/11) від 27 серпня 2015 року [169]. Ця справа створила важливий прецедент у визначенні меж права власності щодо людських ембріонів.

Фактичні обставини справи, як їх викладає Н. М. Квіт, полягали в тому, що «позивачка хотіла передати неімплантовані ембріони, які залишилися після застосування щодо неї з чоловіком допоміжних репродуктивних технологій, для їх використання з дослідницькою метою» [33, с. 240]. Італійські суди

відмовили у задоволенні позову на підставі національного законодавства, що забороняло такі дії.

Найбільш принциповим у рішенні ЄСПЛ є висновок про неможливість розглядати ембріони як об'єкт права власності. Суд зробив фундаментально важливий висновок про те, що «беручи до уваги економічний та грошовий характер права власності, сфера надання людських ембріонів є несумісною з цими положеннями Конвенції» [33, с. 240].

Цей висновок має далекосяжні наслідки для розуміння правової природи ембріону. Він остаточно підтверджує неприпустимість речово-правового підходу до ембріону людини та створює міжнародно-правову основу для особливого статусу ембріонів у європейському правовому просторі.

Ще як приклад можна навести німецьку правову систему (яку ми в подальшому розглянемо детальніше), яка пропонує одну з найбільш розвинених моделей правового регулювання статусу ембріонів людини. Німецький Закон про захист ембріонів (*Embryonenschutzgesetz*) передбачає комплексну систему кримінальної відповідальності за незаконне поводження з ембріонами людини.

Концептуальною основою німецького підходу є розуміння того, що «оскільки ембріон при його безперешкодному розвитку стає людиною (якій характерна унікальність) та особою і цей розвиток є довготривалим процесом, то однозначно не можна ембріон поза тілом жінки (*in vitro*) розглядати як простий об'єкт дослідження» [33, с. 239].

Німецьке законодавство встановлює детальні заборони на різні види маніпуляцій з ембріонами, включаючи репродуктивне клонування, створення химер, штучну зміну геному тощо. Важливо, що ці заборони підкріплені реальними кримінальними санкціями, що робить їх ефективними.

Процес європейської інтеграції України вимагає приведення національного законодавства у відповідність з європейськими стандартами у сфері біоетики. Особливе значення має Рекомендація 1046 (1986) щодо використання ембріонів та плодів людини для цілей діагностики, терапії,

наукових досліджень, промислового використання та торгівлі Парламентської асамблеї Ради Європи від 24 вересня 1986 р. [106].

Ця Рекомендація радить державам-членам ввести санкції не тільки за клонування, але й за низку інших діянь, включаючи «імплантацію людського ембріона в матку тварини і навпаки; злиття гамет людини з гаметами тварин; створення дітей від людей однієї статі; дослідження на життєздатних людських ембріонах; утримання ембріона *in vitro* понад 14 діб після запліднення» [25, с. 110].

Особливо важливим є останнє положення про 14-денну межу, яке кореспондує з науковими даними про формування індивідуальності ембріону та підтверджує правильність запропонованого у цьому дослідженні підходу.

Проведений аналіз переконливо доводить необхідність кардинального реформування кримінального законодавства України у сфері охорони життя ембріону людини. Як обґрунтовано зазначає Я. О. Триньова, «правове забезпечення кримінально-правової охорони життя людини необхідно розпочинати з 15-го дня розвитку природного ембріона людини, тобто з моменту початку формування людини як живого організму» [123, с. 85].

Це положення має стати концептуальною основою для системного перегляду існуючого підходу до визначення початку кримінально-правової охорони людського життя. Враховуючи динамічний розвиток науково-технічного прогресу у сфері біомедицини, традиційні теоретичні концепції потребують фундаментального оновлення для забезпечення реального, а не декларативного захисту людського життя.

Диспозиції кримінальних правопорушень розділу II КК України мають поширюватися на життя ембріону людини з 15-го дня його розвитку. Як зазначає Я.О. Триньова, «проведення експериментів над ембріоном людини *in vivo* (в утробі матері) або *in vitro* мають кваліфікуватися як посягання на життя або здоров'я ембріона — залежно від фактичних наслідків, або замах на ці злочини за умови встановлення відповідної мети» [123, с. 83].

Пропонується доповнити КК України такими новими статтями:

Стаття 142-1. Умисне протиправне позбавлення життя ембріону людини

1. Умисне протиправне позбавлення життя ембріону людини віком понад п'ятнадцять днів від моменту запліднення, –

карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років.

2. Те саме діяння, вчинене щодо двох або більше ембріонів, або з корисливих мотивів, –

карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі».

Стаття 142-3. Незаконне репродуктивне клонування людини

Створення ембріону людини шляхом клонування з метою його подальшого розвитку, –

карається позбавленням волі на строк до п'яти років або штрафом від двох до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Може постати питання про співмірність покарання за знищення ембріона у порівнянні зі знищенням народженої людини. Як обґрунтовує Я. О. Триньова, «якщо обстоювати позицію прирівнювання життя ембріону з 15-го дня його розвитку до життя народженої людини, то сумнівів бути не може – соціальна цінність цих життів є однаковою» [123, с. 83–84]. Вчена переконливо аргументує: «ми не можемо достовірно знати, чи здорове маля народилося, чи виживе воно, чи принесе користь суспільству. На ці питання складно відповісти і оцінюючи ембріон людини в утробі матері. За загальною декларацією, життя становить суспільну цінність незважаючи на соціальний статус його носія, на якість його життя, на суспільну користь особи, тому життя ембріону не буде випадати з цього логічного ланцюга» [123, с. 83–84].

За певних обставин посягання на ембріон може здійснюватися в межах обставин, що виключають злочинність діяння. Наприклад, проведення операції переривання вагітності у разі загрози життю жінки. Проте така операція має проводитися за погодженням із близькими особами, оскільки постає вибір між врятуванням двох життів.

Запропоновані зміни сприятимуть гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами, що особливо важливо в контексті євроінтеграційних процесів.

Реалізація цих пропозицій стане кроком на шляху створення справедливої правової системи, яка забезпечуватиме захист людського життя від найпершого моменту його індивідуального існування. Як справедливо зауважує Б. В. Островська, «право людини на життя є основоположним, пріоритетним і фундаментальним правом людини», а тому «ненароджена дитина є людиною, а тому її вбивство зрештою є аналогічним позбавленню життя вже народженої дитини» [80, с. 147].

2.3. Об'єктивна сторона посягання на життя ембріона людини

Оцінка дій чи бездіяльності особи, яка може бути визнана кримінальним правопорушенням, визначається наявністю певних ознак, передбачених законом. Ці ознаки стосуються як поведінки самого суб'єкта, так і зовнішніх обставин, за яких вчиняються ці дії. Вони є складовою частиною кримінального правопорушення і формують його об'єктивну сторону [65, с. 97].

В українському законодавстві відсутня окрема кримінально-правова норма, яка б передбачала відповідальність за незаконне поводження з ембріоном людини. Наявні правові норми фрагментарно регулюють це питання, що створює прогалини у правовому полі та не забезпечує належного захисту людського життя на найбільш ранніх стадіях його розвитку. Виходячи з цього, вважаю за необхідне з'ясувати особливості об'єктивної сторони незаконного поводження з ембріоном людини для подальшого вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства. У контексті незаконного поводження з ембріоном людини об'єктивна сторона має включати специфічні форми суспільно небезпечних діянь, які посягають на життя людини на ембріональній стадії його розвитку.

Вирішуючи питання вдосконалення українського кримінального законодавства у сфері захисту ембріонів, доцільно звернутися до європейського досвіду правового регулювання. Особливу цінність представляють правові системи держав Балтії, які, подібно до України, пройшли шлях трансформації від радянської правової традиції до європейської моделі. Естонська Республіка, як член Європейського Союзу з 2004 року, успішно імплементувала у своє законодавство сучасні біоетичні стандарти та створила ефективний механізм кримінально-правового захисту людського життя на всіх етапах його розвитку. При цьому естонський законодавець приділив окрему увагу питанням правового статусу ембріона та кримінальної відповідальності за незаконні дії щодо нього, що робить досвід цієї країни особливо цінним для вирішення аналогічних питань в українському правовому полі.

Аналіз положень Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонії, який містить розділ «Незаконне поводження з людським ембріоном», дозволяє виокремити найбільш типові форми об'єктивної сторони цього злочину. У ст. 129 КК Естонії передбачено відповідальність за «заподіяння шкоди людському ембріону, що перебуває в матці, шляхом ушкодження, введення якої-небудь речовини або іншими діями, якщо це спричинило переривання вагітності або загибель людського ембріона» [185]. Ця норма є першим важливим елементом, що має бути відображений у вітчизняному кримінальному законодавстві.

Адже, естонська модель кримінально-правової охорони ембріона людини є цінним джерелом для розробки відповідних положень в українському законодавстві, проте потребує адаптації з урахуванням особливостей національної правової традиції та сучасних викликів у сфері біомедичних технологій. Аналізуючи як естонський досвід, так і нормативні підходи інших європейських країн, можна сформулювати комплексний підхід до криміналізації незаконного поводження з ембріоном людини в Україні.

Розглянуті норми естонського законодавства дають підстави для формулювання власного бачення об'єктивних ознак незаконного поводження з ембріоном людини в контексті вдосконалення українського кримінального права. Враховуючи виявлені закономірності та специфіку законодавчого регулювання цього питання в європейській правовій традиції, доцільно визначити конкретні форми протиправної поведінки, що потребують криміналізації в українському правовому полі. Спираючись на проведений аналіз, можемо перейти до формулювання пропозицій щодо конструювання об'єктивної сторони відповідного кримінального правопорушення.

Отже, на нашу думку, першою формою об'єктивної сторони незаконного поводження з ембріоном людини має бути заподіяння шкоди ембріону, що перебуває в матці жінки. Це діяння може виражатися у фізичному ушкодженні ембріона, введенні шкідливих речовин або вчиненні інших дій, що спричиняють загибель ембріона або переривання вагітності. Суспільна небезпека цього діяння полягає в тому, що воно посягає на потенційне людське життя, порушує право жінки на материнство та репродуктивне здоров'я.

Розглядаючи детальніше цю першу форму об'єктивної сторони, варто зазначити, що вона охоплює широкий спектр протиправних дій щодо ембріона. Під фізичним ушкодженням ембріона слід розуміти будь-який безпосередній вплив на тіло ембріона, що порушує його нормальний розвиток або спричиняє загибель. Це може відбуватися через механічну дію, радіаційне опромінення, термічний вплив тощо.

Введення шкідливих речовин як форма заподіяння шкоди ембріону передбачає застосування хімічних сполук, токсинів, лікарських засобів або інших субстанцій, не призначених для застосування під час вагітності, що негативно впливають на розвиток ембріона. Особливу небезпеку становлять речовини з тератогенним ефектом, які спричиняють вади розвитку плода.

Під «іншими діями» слід розуміти будь-які інші способи впливу на ембріон, що призводять до його ушкодження або загибелі, зокрема вплив на

організм вагітної жінки, який опосередковано шкодить ембріону (наприклад, створення екстремальних умов, психологічний тиск з метою спричинити викидень тощо).

Слід зауважити, що таке діяння відрізняється від незаконного проведення абортів (ст. 134 КК України) тим, що в останньому випадку посягання спрямоване насамперед на здоров'я вагітної жінки, а не на ембріон як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони. При цьому потерпілою від незаконного проведення абортів є виключно вагітна жінка, тоді як при незаконному поводженні з ембріоном людини потерпілим фактично є сам ембріон, хоча його правовий статус українським законодавством наразі чітко не визначений.

Другою формою об'єктивної сторони незаконного поводження з ембріоном людини має бути здійснення заборонених генетичних модифікацій ембріона. Згідно зі ст. 130 Кримінального кодексу Естонії, злочинним вважається «клонування людини, а також створення гібридної або химерної людини» [185]. Такі діяння становлять підвищену суспільну небезпеку, оскільки посягають не лише на конкретний ембріон, але й на біологічну цілісність людського виду загалом.

Розглядаючи зміст даної форми об'єктивної сторони, необхідно конкретизувати, що саме включає поняття «заборонених генетичних модифікацій ембріона». Перш за все, це клонування людини, яке передбачає створення генетичної копії існуючої або існуючої раніше людини. Світова спільнота майже одностайно визнає клонування людини неприпустимим, що підтверджується Декларацією ООН про клонування людини від 8 березня 2005 року, яка закликає держави заборонити всі форми репродуктивного клонування людини як несумісні з людською гідністю та захистом людського життя.

До заборонених генетичних модифікацій також належить створення гібридних або химерних ембріонів, тобто ембріонів, які містять генетичний матеріал як людини, так і інших біологічних видів. Такі експерименти

розмивають межі між людиною та іншими видами, що становить серйозну етичну проблему та загрозу для збереження людської ідентичності.

Особливу увагу слід приділити модифікації геному людини, спрямованої на зміну генетичних характеристик, не пов'язаних з лікуванням спадкових захворювань. Сюди відносяться так звані «дизайнерські діти» – ембріони, генетичний код яких змінюють для набуття бажаних ознак (колір очей, зріст, інтелектуальні здібності тощо). Такі втручання не лише становлять ризик для здоров'я майбутньої дитини через недосконалість сучасних технологій, але й створюють прецедент євгеніки та дискримінації за генетичними ознаками.

Як слушно зазначає П. О. Чиж, «людські ембріони слід розглядати не як потенційну людину, а вже фактично живу людську істоту із необхідними потребами у належному правовому захисті» [133, с. 184]. До цієї категорії слід віднести такі діяння, як клонування людини, створення гібридних або химерних істот з використанням генетичного матеріалу людини, внесення змін у геном людини з метою модифікації невиправданих з медичної точки зору ознак, створення ембріонів людини з генетичним матеріалом більше ніж двох осіб тощо.

Важливо відзначити, що не всі генетичні втручання в ембріон мають бути криміналізовані. Генетичні модифікації, спрямовані на лікування або запобігання серйозним спадковим захворюванням, мають бути дозволені за умови дотримання суворих медичних протоколів та етичних норм. Таким чином, при формулюванні відповідної кримінально-правової норми необхідно чітко розмежувати дозволені та заборонені генетичні втручання, враховуючи як поточний стан біомедичних технологій, так і перспективи їх розвитку.

Суспільна небезпечність генетичних модифікацій ембріона посилюється тим, що такі зміни можуть передаватися наступним поколінням, якщо вони вносяться в гаметні клітини. Це створює ризик непередбачуваних довгострокових наслідків для людства в цілому, що робить такі маніпуляції

особливо небезпечними та такими, що потребують жорсткого кримінально-правового регулювання.

Третьою формою об'єктивної сторони незаконного поводження з ембріоном людини є порушення встановленого порядку створення та зберігання ембріонів. Відповідно до ст. 131 КК Естонії, караними є «екстракорпоральне створення людського ембріона без мети його переносу в порожнину матки, або поза установою, що має на те законне право, або особою, яка не має на те законного права, або екстракорпоральне зберігання людського ембріона в незамороженому вигляді понад встановлений законом строк, або здійснення угод щодо людського ембріона в приватному порядку» [185].

Розглядаючи детальніше цю форму об'єктивної сторони, необхідно зазначити, що вона охоплює низку протиправних діянь, пов'язаних із створенням та зберіганням ембріонів поза організмом жінки.

Перший вид таких діянь – екстракорпоральне створення людського ембріона без мети його переносу в порожнину матки. Це означає, що ембріон створюється виключно для наукових, комерційних чи інших цілей, а не для подолання проблеми безпліддя. Таке діяння порушує фундаментальний принцип поваги до людської гідності та потенційного життя, оскільки ембріон у даному випадку розглядається не як потенційна людина, а як матеріал для досліджень чи інших маніпуляцій. Подібні дії суперечать положенням Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини, яка встановлює, що створення ембріонів людини для дослідницьких цілей заборонено.

Другий вид діянь – створення ембріона поза установою, що має на це законне право. Екстракорпоральне запліднення є складним медичним процесом, який вимагає спеціального обладнання та кваліфікованого персоналу. Виконання таких процедур у непристосованих для цього закладах створює ризики для якості медичної допомоги, життєздатності ембріона та здоров'я жінки, якій буде перенесено ембріон. Закон має чітко визначити, які

саме установи мають право здійснювати екстракорпоральне запліднення, на підставі яких ліцензій чи дозволів, та які вимоги до них висуваються.

Третій вид – створення ембріона особою, яка не має на це законного права. Екстракорпоральне запліднення має здійснюватися виключно кваліфікованими медичними працівниками, які мають відповідну освіту, підготовку та дозволи. Виконання таких маніпуляцій особами без належної кваліфікації становить серйозну загрозу для здоров'я пацієнтів та життєздатності ембріонів.

Четвертий вид діянь – екстракорпоральне зберігання людського ембріона в незамороженому вигляді понад встановлений законом строк. Ембріони, створені *in vitro*, повинні зберігатися у спеціальних умовах (кріоконсервація), що забезпечують їх життєздатність. Зберігання ембріонів у незамороженому вигляді протягом тривалого часу призводить до їх деградації та загибелі, що фактично є знищенням потенційного людського життя.

У світлі розвитку допоміжних репродуктивних технологій в Україні ця форма об'єктивної сторони набуває особливої актуальності. Законодавством України встановлено умови та порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій [99], однак відсутні спеціальні норми про кримінальну відповідальність за їх порушення. Зокрема, це стосується створення ембріонів виключно для наукових досліджень без наміру їх перенесення в організм жінки, зберігання ембріонів у неналежних умовах, що призводить до їх загибелі, створення надмірної кількості ембріонів тощо.

Додатково варто звернути увагу на проблему термінів зберігання кріоконсервованих ембріонів. В українському законодавстві це питання регулюється недостатньо чітко, що створює правову невизначеність щодо долі ембріонів, які зберігаються протягом тривалого часу. За міжнародними стандартами, ембріони можуть зберігатися до 5-10 років, але повинні бути чіткі правила щодо їх подальшої долі після закінчення цього терміну. Відсутність таких правил створює ризики зловживань, включаючи неналежне

використання «забутих» ембріонів для наукових досліджень без згоди донорів генетичного матеріалу.

Окрім того, актуальним є питання створення надмірної кількості ембріонів при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій. При процедурі екстракорпорального запліднення часто створюється більше ембріонів, ніж планується перенести в організм жінки. Доля «надлишкових» ембріонів має бути чітко регламентована законом, щоб запобігти їх неналежному використанню чи знищенню.

З огляду на ці обставини, доцільно включити до Кримінального кодексу України норму, яка б передбачала відповідальність за порушення встановленого порядку створення та зберігання ембріонів, із конкретизацією найбільш суспільно небезпечних форм таких порушень та встановленням диференційованої відповідальності залежно від характеру порушення та його наслідків.

Четвертою формою об'єктивної сторони незаконного поводження з ембріоном людини є комерціалізація використання ембріонів, тобто здійснення угод щодо людського ембріона у приватному порядку, що передбачає його купівлю-продаж, міну, дарування чи інші форми відчуження. Як обґрунтовано зазначають автори П. В. Іванчук, Н. В. Шишка: «ембріони не повинні ставати предметом купівлі-продажу і виставлятися на продаж. Необхідно вживати заходів щодо недопущення подібної комерціалізації» [31, с. 211]. Розглядаючи детальніше цю форму об'єктивної сторони, необхідно зазначити, що комерціалізація використання ембріонів охоплює широкий спектр протиправних діянь, пов'язаних із перетворенням ембріона людини на предмет майнового обігу. Це суперечить фундаментальним принципам біоетики та міжнародним стандартам у сфері прав людини.

Купівля-продаж ембріонів передбачає передачу людського ембріона від однієї особи до іншої за певну грошову винагороду. У такому випадку ембріон фактично набуває статусу товару, що є неприпустимим з огляду на його особливу природу як потенційного людського життя. Міна ембріонів має

місце, коли відбувається обмін одного ембріона на інший або на інші цінності. Дарування ембріона як форма його безоплатного відчуження також може мати протиправний характер, особливо якщо воно здійснюється з порушенням встановленого порядку донації генетичного матеріалу.

Інші форми відчуження можуть включати застосування ембріона як застави, внеску до статутного капіталу юридичної особи, предмета спадкування тощо. Всі ці дії об'єднує те, що вони трактують ембріон як майно, а не як потенційне людське життя, що потребує особливого захисту.

Варто зазначити, що комерціалізація використання ембріонів часто відбувається в контексті репродуктивного туризму, коли пацієнти з країн, де певні репродуктивні технології заборонені або жорстко регламентовані, їдуть до країн із менш суворим регулюванням. Україна, маючи доволі ліберальне законодавство у сфері допоміжних репродуктивних технологій, потенційно може стати місцем незаконного обігу ембріонів, якщо не впровадить належні механізми кримінально-правової охорони.

Особливу небезпеку становлять організовані форми незаконного обігу ембріонів, коли створюються цілі мережі для здійснення протиправних операцій з ембріонами. Такі діяння можуть бути пов'язані з іншими кримінальними правопорушеннями, зокрема з торгівлею людьми, підробленням документів, корупцією тощо.

Розвиток сучасних біомедичних технологій створює нові виклики у сфері протидії комерціалізації використання ембріонів. Зокрема, це стосується можливостей генетичної модифікації ембріонів, що потенційно може призвести до появи «дизайнерських дітей» із заздалегідь визначеними генетичними характеристиками, які можуть стати предметом комерційних угод як особливо «цінний товар».

У контексті європейської інтеграції України важливо враховувати положення статті 21 Конвенції про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини, яка забороняє використання людського тіла та його частин як джерела фінансової вигоди [36]. Це

положення поширюється і на ембріони людини, які не повинні бути предметом комерційних угод.

Важливо зазначити, що заборона комерціалізації використання ембріонів не означає заборону їх донації для репродуктивних цілей. Безоплатна, добровільна, інформована донація ембріонів, здійснена відповідно до встановленого законом порядку, є етично прийнятною практикою, яка дозволяє реалізувати репродуктивні права осіб, які не можуть мати власних генетичних дітей. Ключовим тут є відсутність фінансової мотивації та дотримання принципу альтруїзму.

Встановлення кримінальної відповідальності за комерціалізацію використання ембріонів у Кримінальному кодексі України має важливе превентивне значення, оскільки сигналізує суспільству про неприпустимість трактування людського життя, навіть на найбільш ранніх стадіях його розвитку, як предмета торгівлі чи інших комерційних операцій. Це відповідає загальним тенденціям гуманізації права та посилення захисту людської гідності в сучасному світі.

П'ятою формою об'єктивної сторони незаконного поводження з ембріоном людини є незаконне сурогатне материнство. Ст. 132 Кримінального кодексу Естонії визначає його як «перенесення чужої яйцеклітини або створеного з неї людського ембріона жінці, щодо якої відомо, що вона має намір після пологів відмовитися від розвиненої з ембріона дитини» [185].

Аналізуючи сутність цієї форми об'єктивної сторони, необхідно зазначити, що незаконне сурогатне материнство охоплює низку протиправних діянь, пов'язаних із порушенням встановленого порядку застосування цієї репродуктивної технології. На відміну від Естонії, де сурогатне материнство повністю заборонено, українське законодавство дозволяє цю практику, проте встановлює певні обмеження та вимоги щодо її реалізації.

Незаконне сурогатне материнство в українському контексті може проявлятися в декількох формах. Перша форма – це здійснення програми сурогатного материнства без медичних показань. Відповідно до нормативних

актів України, сурогатне материнство може застосовуватися лише за наявності медичних протипоказань до виношування і народження дитини потенційними батьками. Здійснення процедури без таких показань є порушенням встановлених медичних протоколів і може становити загрозу як для сурогатної матері, так і для майбутньої дитини.

Друга форма – це порушення процедури оформлення договору сурогатного материнства. Така процедура передбачає дотримання певних юридичних формальностей, включаючи нотаріальне посвідчення договору, наявність інформованої згоди всіх учасників процесу, дотримання прав та інтересів як генетичних батьків, так і сурогатної матері. Порушення цих вимог створює ризик виникнення правових колізій щодо визначення походження дитини та батьківських прав.

Третя форма – це здійснення сурогатного материнства особами, які не мають на це права. Згідно з українським законодавством, генетичними батьками в програмі сурогатного материнства можуть бути лише подружжя, а сурогатною матір'ю — жінка, яка відповідає певним медичним та віковим критеріям. Порушення цих вимог, зокрема надання послуг сурогатного материнства самотніми особам чи одностатевим парам (що не передбачено законодавством України), є незаконним.

Четверта форма – примушування жінки до участі в програмі сурогатного материнства. Така ситуація може виникати в контексті торгівлі людьми, коли соціально вразливих жінок шляхом обману, психологічного тиску чи фізичного примусу залучають до програм сурогатного материнства. Це грубо порушує права жінки на фізичну недоторканність та репродуктивну автономію.

П'ята форма – це порушення медичних протоколів під час проведення процедур, пов'язаних із сурогатним материнством. Зокрема, це може стосуватися недотримання вимог щодо медичного обстеження потенційної сурогатної матері, порушення технології перенесення ембріона, надмірної гормональної стимуляції тощо.

Шоста форма – це порушення прав дитини, народженої сурогатною матір'ю. Відповідно до Конвенції ООН про права дитини, кожна дитина має право знати своїх батьків, наскільки це можливо. Сурогатне материнство, особливо якщо воно здійснюється з порушенням встановленого порядку, може призводити до порушення цього права.

Суспільна небезпека незаконного сурогатного материнства посилюється тим, що Україна є одним із світових центрів міжнародного сурогатного материнства через відносно ліберальне законодавство та нижчу вартість послуг порівняно з іншими країнами. Це створює підґрунтя для зловживань і експлуатації українських жінок як сурогатних матерів, а також потенційні правові колізії щодо громадянства дітей, народжених для іноземних батьків.

В Україні, на відміну від Естонії, сурогатне материнство дозволене і регулюється відповідними нормативними актами. Однак, враховуючи складність правовідносин у цій сфері та підвищений ризик зловживань, вважаю за доцільне встановити кримінальну відповідальність за порушення встановленого порядку сурогатного материнства. Це може стосуватися, зокрема, випадків, коли сурогатне материнство здійснюється без медичних показань, з порушенням процедури оформлення відповідних договорів, без згоди одного з подружжя (замовників) тощо.

З огляду на комплексний характер відносин у сфері сурогатного материнства, кримінально-правова норма, що встановлюватиме відповідальність за його незаконне здійснення, має бути достатньо гнучкою, щоб охопити різні форми протиправної поведінки, і водночас конкретною, щоб забезпечити правову визначеність. Санкції за таке правопорушення мають враховувати характер порушення, наявність умислу та наслідки для всіх учасників процесу, особливо для дитини, народженої в результаті сурогатного материнства.

Шостою формою об'єктивної сторони незаконного поводження з ембріоном людини є використання ембріонів у наукових дослідженнях з порушенням вимог законодавства. Як слушно зауважує І. М. Шишко, «наразі

ембріон людини може виступати у якості об'єкта медико-біологічних досліджень, які можуть бути не просто шкідливими для останнього, такі дослідження можуть бути деструктивними для ембріона людини. Як наслідок, виникає необхідність у побудові такої системи правового регулювання суспільних відносин, які виникають в процесі проведення медико-біологічних досліджень ембріонів людини, яка б, з одного боку, надавала належний правовий захист ембріону людини від безконтрольного використання та знищення останнього, а з іншого – забезпечувала б розвиток науки» [135, с. 365].

Розглядаючи детальніше цю форму об'єктивної сторони, необхідно зазначити, що наукові дослідження з використанням ембріонів людини мають подвійний характер. З одного боку, вони дозволяють розвивати медицину, вивчати генетичні хвороби, розробляти нові методи діагностики та лікування вроджених патологій. З іншого боку, такі дослідження створюють ризик інструменталізації людського життя на його ранніх стадіях, перетворення ембріонів на розхідний матеріал для експериментів.

Відповідно до міжнародних біоетичних стандартів, зокрема Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини (Ов'єдська конвенція), наукові дослідження на ембріонах людини *in vitro* дозволяються лише за умови забезпечення належного захисту ембріона. Стаття 18 цієї Конвенції забороняє створення ембріонів людини для дослідницьких цілей, а Додатковий протокол щодо заборони клонування людини прямо забороняє будь-які втручання, спрямовані на створення людини, генетично ідентичної іншій людині, живій чи мертвій [60].

Основними видами незаконного використання ембріонів у наукових дослідженнях є:

- проведення досліджень на ембріонах віком понад 14 днів від запліднення. Цей термін є загальноприйнятим у світовій біоетичній практиці як межа, після якої починається формування нервової системи ембріона.

Дослідження на більш пізніх стадіях розвитку вважаються неетичними, оскільки ембріон може відчувати біль та дискомфорт;

- створення ембріонів спеціально для дослідницьких цілей. Таке діяння порушує принцип поваги до потенційного людського життя, оскільки передбачає створення ембріона без наміру його подальшого розвитку як людського організму. У багатьох країнах дозволяються дослідження лише на «надлишкових» ембріонах, створених у процесі екстракорпорального запліднення і не використаних для імплантації;

- проведення досліджень, не спрямованих на збереження ембріона або отримання нових даних для діагностики, профілактики або лікування хвороб. Наукові експерименти на ембріонах мають бути етично виправданими і відповідати меті покращення здоров'я людей або самого ембріона. Дослідження, які не мають терапевтичної мети або спрямовані на модифікацію ембріонів з немедичних міркувань, є неприпустимими;

- проведення досліджень без належного інформованого дозволу донорів генетичного матеріалу. Використання ембріонів у наукових дослідженнях без згоди осіб, чий генетичний матеріал був використаний для створення цих ембріонів, порушує принцип автономії та право на інформовану згоду;

- здійснення досліджень установою чи особою, яка не має на це законних повноважень. Дослідження на ембріонах мають проводитися лише в ліцензованих наукових установах чи медичних закладах, що мають відповідні дозволи та кваліфікований персонал;

- нехтування принципами наукової етики при проведенні досліджень на ембріонах, зокрема відсутність попередньої експертної оцінки етичним комітетом або комісією з біоетики.

Суспільна небезпечність незаконного використання ембріонів у наукових дослідженнях полягає в тому, що такі дії посягають на потенційне людське життя, можуть спричинити деформацію суспільної моралі, призвести

до інструменталізації людських ембріонів, а в перспективі – до комодифікації людського життя загалом. Крім того, подібні дослідження створюють ризик неконтрольованого розвитку генетичних технологій, наслідки яких для людської популяції можуть бути непередбачуваними.

В українському законодавстві відсутні чіткі норми, що регулюють наукові дослідження на ембріонах людини. Це створює правовий вакуум, який може призвести до зловживань у цій сфері. Тому криміналізація незаконного використання ембріонів у наукових дослідженнях є необхідним кроком для забезпечення належного захисту людського життя на його найбільш ранніх стадіях і дотримання міжнародних стандартів у сфері біоетики.

При цьому важливо зазначити, що криміналізація незаконних досліджень на ембріонах не означає повну заборону будь-яких наукових експериментів у цій сфері. Дослідження, спрямовані на розвиток преімплантаційної генетичної діагностики, покращення технологій допоміжної репродукції та розробку методів лікування генетичних захворювань, залишаються допустимими за умови дотримання етичних принципів та правових норм.

Сьомою формою об'єктивної сторони незаконного поводження з ембріоном людини є транспортування, імпорт або експорт ембріонів з порушенням встановлених правил, що створює загрозу їх життєздатності. Ця форма об'єктивної сторони спрямована на забезпечення належних умов збереження ембріонів під час їх переміщення та запобігання незаконному обігу ембріонів.

Розглядаючи детальніше цю форму протиправної поведінки, необхідно зазначити, що вона охоплює широкий спектр порушень, пов'язаних із переміщенням ембріонів як у межах країни, так і через державний кордон. Кріоконсервовані ембріони потребують особливих умов транспортування, включаючи підтримання постійної наднизької температури, використання спеціальних кріоконтейнерів та дотримання суворих часових обмежень.

Порушення цих вимог може призвести до загибелі ембріонів або суттєвого зниження їх життєздатності.

Транспортування ембріонів з порушенням встановлених правил може полягати у використанні непристосованого обладнання, недотриманні температурного режиму, перевищенні допустимого часу транспортування, відсутності належного маркування біологічного матеріалу тощо. Особливу небезпеку становлять випадки, коли транспортування здійснюється особами, які не мають відповідної кваліфікації або дозволів на поводження з біологічним матеріалом такого типу.

Імпорт або експорт ембріонів з порушенням встановлених правил передбачає переміщення ембріонів через державний кордон України без належних дозвільних документів, митного оформлення або з порушенням міжнародних вимог щодо транспортування біологічного матеріалу. До таких порушень також слід віднести ввезення або вивезення ембріонів з/до країн, де така діяльність заборонена законом або має суттєві правові обмеження.

Суспільна небезпека незаконного транспортування, імпорту або експорту ембріонів посилюється тим, що такі дії часто пов'язані з іншими протиправними діяннями, зокрема з торгівлею ембріонами, використанням їх для незаконних наукових експериментів або комерційного сурогатного материнства. У міжнародному контексті ця проблема актуалізується через наявність суттєвих відмінностей у правовому регулюванні поводження з ембріонами в різних країнах, що створює умови для «репродуктивного туризму» та переміщення ембріонів до юрисдикцій з менш суворими обмеженнями.

Важливим аспектом цієї форми об'єктивної сторони є її спрямованість не лише на забезпечення належних умов збереження ембріонів, але й на запобігання їх незаконному обігу. В умовах розвитку міжнародного ринку репродуктивних технологій існує ризик транскордонної торгівлі ембріонами, що суперечить фундаментальним принципам біоетики та міжнародним стандартам у сфері прав людини.

Криміналізація незаконного транспортування, імпорту або експорту ембріонів відповідає міжнародним стандартам біобезпеки та положенням Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини, яка вимагає від держав-учасниць забезпечити належний правовий захист ембріона.

З огляду на комплексний характер правовідносин у сфері транспортування ембріонів, кримінально-правова норма повинна бути сформульована таким чином, щоб охопити різні форми протиправної поведінки, але водночас не створювати перешкод для легального переміщення ембріонів, що здійснюється відповідно до встановлених правил та з дотриманням вимог біобезпеки. Зокрема, необхідно врахувати специфіку транспортування ембріонів у межах однієї медичної установи, між різними установами в межах країни та між країнами.

Диференціація кримінальної відповідальності за незаконне транспортування, імпорт або експорт ембріонів має здійснюватися з урахуванням таких критеріїв, як масштаб порушення (кількість ембріонів), наявність або відсутність загрози їх життєздатності, мета такого транспортування (комерційна, наукова, медична тощо), а також наявність транскордонного елемента.

Зазначені форми об'єктивної сторони незаконного поводження з ембріоном людини охоплюють основні види суспільно небезпечних діянь, які посягають на життя людини на ембріональній стадії його розвитку. Водночас, при формулюванні відповідних норм КК України необхідно враховувати особливості національної правової системи, етичні та релігійні аспекти проблеми, а також рівень розвитку медицини та біотехнологій в Україні.

Важливим аспектом концепції об'єктивної сторони незаконного поводження з ембріоном людини є визначення моменту, з якого ембріон підлягає кримінально-правовій охороні. У міжнародному праві немає єдиного підходу до цього питання. У рекомендаціях Парламентської асамблеї Ради Європи (Резолюція A2 327/88 і A2 372/88 від 16.03.1969 р.) та у рішенні комісії

із прав людини (№ 6574/71) передбачено, що на ембріон і плід людини при всіх обставинах поширюється вимога поваги людської гідності [113, с. 18].

Важливо також врахувати взаємозв'язок між різними формами об'єктивної сторони незаконного поводження з ембріоном людини та іншими кримінальними правопорушеннями проти життя і здоров'я. Зокрема, необхідно розмежовувати незаконне поводження з ембріоном і незаконне проведення аборту (ст. 134 КК України). Критеріями такого розмежування можуть бути: об'єкт посягання (при незаконному аборті – здоров'я вагітної жінки, при незаконному поводженні з ембріоном – життя ембріона), суб'єктивна сторона (при незаконному аборті – умисел спрямований на переривання вагітності, при незаконному поводженні з ембріоном – на заподіяння шкоди ембріону), а також стадія вагітності (до 22 тижнів – незаконний аборт, після 22 тижнів – посягання на життя людини).

При розробці конкретних норм Кримінального кодексу України про відповідальність за незаконне поводження з ембріоном людини необхідно також врахувати особливості конструкції складів кримінальних правопорушень. Зокрема, слід визначитися з тим, які склади є формальними (тобто вважаються закінченими з моменту вчинення діяння), а які – матеріальними (тобто вважаються закінченими з моменту настання наслідків).

На нашу думку, такі форми об'єктивної сторони, як здійснення заборонених генетичних модифікацій ембріона, порушення встановленого порядку створення та зберігання ембріонів, комерціалізація використання ембріонів, незаконне сурогатне материнство та транспортування, імпорт або експорт ембріонів з порушенням встановлених правил, мають бути сконструйовані за типом формальних складів, оскільки вони становлять суспільну небезпеку вже самим фактом вчинення відповідних дій. Натомість такі форми, як заподіяння шкоди ембріону, що перебуває в матці жінки, та використання ембріонів у наукових дослідженнях з порушенням вимог законодавства, доцільно сконструювати за типом матеріальних складів, оскільки їх суспільна небезпека значною мірою визначається наслідками, що

настали (загибель ембріона, переривання вагітності, народження дитини з генетичними аномаліями тощо).

Також слід визначити, які діяння вважаються кваліфікованими видами незаконного поводження з ембріоном людини, тобто вчиненими за обтяжуючих обставин. До таких обставин можна віднести: вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою, вчинення кримінального правопорушення з корисливих мотивів, вчинення кримінального правопорушення особою з використанням свого службового становища, вчинення кримінального правопорушення повторно, вчинення кримінального правопорушення, що спричинило тяжкі наслідки (смерть вагітної жінки, заподіяння їй тяжких тілесних ушкоджень тощо).

Особливої уваги заслуговує питання про покарання за незаконне поводження з ембріоном людини. Враховуючи суспільну небезпеку таких діянь, їх умисний характер та спрямованість проти людського життя на ранніх стадіях його розвитку, доцільно встановити досить суворі санкції. Зокрема, за найбільш небезпечні форми незаконного поводження з ембріоном людини (такі як заподіяння шкоди ембріону, що перебуває в матці жінки, здійснення заборонених генетичних модифікацій ембріона) слід передбачити покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. За менш небезпечні форми (такі як порушення встановленого порядку створення та зберігання ембріонів, комерціалізація використання ембріонів) можна встановити покарання у вигляді обмеження волі, штрафу або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю.

У контексті євроінтеграційних прагнень України необхідно також враховувати міжнародні стандарти у сфері біоетики та захисту прав людини. Зокрема, слід взяти до уваги положення таких міжнародних документів, як Конвенція про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини (Конвенція про права людини та біомедицину) від 4 квітня 1997 року [36], Загальна декларація про геном людини та права

людини від 11 листопада 1997 року [29], Декларація ООН про клонування людини від 8 березня 2005 року [17] тощо.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що концепція об'єктивної сторони незаконного поводження з ембріоном людини має включати сім основних форм суспільно небезпечних діянь: 1) заподіяння шкоди ембріону, що перебуває в матці жінки; 2) здійснення заборонених генетичних модифікацій ембріона; 3) порушення встановленого порядку створення та зберігання ембріонів; 4) комерціалізація використання ембріонів; 5) незаконне сурогатне материнство; 6) використання ембріонів у наукових дослідженнях з порушенням вимог законодавства; 7) транспортування, імпорт або експорт ембріонів з порушенням встановлених правил.

Впровадження таких змін в кримінальне законодавство України дозволить забезпечити належний захист людського життя на ранніх стадіях його розвитку, запобігти зловживанням у сфері репродуктивних технологій та біомедичних досліджень, а також гармонізувати національне законодавство з європейськими стандартами у сфері біоетики та захисту прав людини.

Таким чином, аналіз об'єкту посягання на життя ембріону людини виявляє складність та багатогранність цієї проблематики, що перебуває на перетині правової науки, медицини, біоетики та філософії. Основне питання, навколо якого розгортається наукова дискусія, стосується правового статусу ембріону людини та визначення моменту початку кримінально-правової охорони людського життя, що має фундаментальне значення для формування адекватної системи правового захисту.

Аналіз різних концептуальних підходів до визначення об'єкта кримінального правопорушення демонструє домінування теорії суспільних відносин у вітчизняній науці кримінального права, хоча існують альтернативні концепції, що розглядають об'єктом соціальні цінності, правові блага або інтереси. Незважаючи на теоретичні розбіжності, всі підходи визнають необхідність правового захисту найбільш значущих суспільних цінностей, серед яких життя людини займає особливе місце як передумова реалізації всіх

інших прав та свобод. Застосування класифікації об'єктів кримінального правопорушення по вертикалі дозволяє чітко визначити ієрархію захищених законом цінностей та місце ембріонального життя в системі кримінально-правової охорони.

Родовий об'єкт кримінальних правопорушень, передбачених розділом II Особливої частини Кримінального кодексу України, визначається як життя і здоров'я людини, що відповідає конституційному принципу визнання людини, її життя і здоров'я найвищими соціальними цінностями. Водночас існуюча система кримінально-правової охорони має суттєву прогалину щодо захисту пренатального життя, оскільки повноцінний кримінально-правовий захист надається людині лише з моменту початку фізіологічних пологів або штучного вивільнення плода під час кесаревого розтину, що не відповідає сучасним науковим знанням про початок індивідуального людського життя.

Міжнародно-правові стандарти, закріплені у Декларації прав дитини ООН, Конвенції про права дитини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини, свідчать про необхідність захисту людського життя ще до народження. Особливо показовою є позиція Всесвітньої медичної асоціації, закріплена в Декларації про медичні аборти від 1970 року, що визнає повагу до людського життя з моменту зачаття основним принципом діяльності лікаря. Ці міжнародні стандарти створюють правову основу для розширення кримінально-правової охорони на ембріональну стадію людського життя.

Дослідження виявляє принципову суперечність між сучасними науковими знаннями про початок індивідуального людського життя та вітчизняним підходом до визначення моменту початку кримінально-правової охорони. Якщо біологічна наука доводить, що з моменту запліднення утворюється генетично унікальний організм з власною програмою розвитку, то кримінальне право продовжує орієнтуватися на застарілі критерії, пов'язані з моментом народження. Така ситуація створює правову прогалину, що

дозволяє безкарно знищувати людське життя на ембріональній стадії розвитку, що суперечить конституційним принципам та міжнародним зобов'язанням України.

Особливого значення набуває проблема правового статусу ембріонів *in vitro*, створених у процесі застосування допоміжних репродуктивних технологій. Ці ембріони, перебуваючи поза організмом жінки, залишаються фактично поза сферою кримінально-правового захисту, що створює можливості для їх використання в дослідницьких цілях або комерційної експлуатації. Римська концепція *nasciturus*, що визнавала ненароджену дитину суб'єктом права у певних правовідносинах, може слугувати історичним прецедентом для створення спеціального правового статусу ембріонів з відповідними гарантіями їх захисту.

Проведений аналіз дозволяє сформулювати висновок про необхідність кардинального перегляду підходів до визначення об'єкту кримінально-правової охорони в контексті захисту ембріонального життя. Об'єктом посягання на життя ембріону людини є суспільні відносини щодо охорони життя людини на ембріональній стадії розвитку, що становлять частину родового об'єкта кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я людини. Ця група суспільних відносин потребує самостійного правового регулювання через створення спеціальних кримінально-правових норм, адаптованих до специфіки ембріонального життя.

Дослідження ембріону людини як об'єкту кримінально-правової охорони виявляє фундаментальну суперечність між сучасними науковими знаннями про природу людського життя та застарілими правовими підходами до його захисту, що створює критичну прогалину у системі кримінально-правового регулювання та потребує невідкладного реформування. Аналіз вітчизняного законодавства демонструє, що український законодавець продовжує розглядати плід, який перебуває в утробі матері, незалежно від стадії його розвитку, як фізіологічну частину організму жінки, якою вона може розпоряджатися на власний розсуд, що свідчить про сприйняття ембріону як

сукупності клітин, тканин і органів, тобто передусім як об'єкта, а не суб'єкта права. Такий підхід кардинально суперечить сучасним біологічним знанням та міжнародним стандартам біоетики, створюючи ситуацію правової невизначеності та порушуючи конституційні принципи захисту людського життя як найвищої соціальної цінності.

Револьюційні досягнення сучасної ембріології надали об'єктивну наукову основу для переосмислення традиційних уявлень про момент виникнення людської особистості, встановивши, що людська особистість формується на 14-й день розвитку після створення зиготи. Цей висновок ґрунтується на трьох фундаментальних біологічних фактах: формуванні первинної смуги як анатомічного попередника центральної нервової системи, стабілізації індивідуальності ембріону після припинення можливості поділу або злиття з іншим ембріоном, та імплантації в стінку матки як встановлення стабільного біологічного зв'язку з материнським організмом. Ці наукові дані дозволяють об'єктивно розмежувати дві якісно різні стадії раннього розвитку людини: до-індивідуальну стадію перших 14 днів, коли ембріон являє собою скупчення клітин без стабільної індивідуальності, та власне індивідуальну стадію після 15-го дня, коли ембріон набуває всіх ознак індивідуального людського організму з унікальною ідентичністю, початками нервової системи та спроможністю до подальшого розвитку у повноцінну людську істоту.

Проблема правового статусу ембріону людини як об'єкта кримінально-правової охорони потребує подолання крайнощів існуючих концептуальних підходів. Абсолютистський підхід, що наділяє ембріон статусом повноправного суб'єкта права з моменту запліднення, незважаючи на свою етичну послідовність, створює серйозні практичні проблеми та не враховує біологічні реалії раннього ембріогенезу, зокрема нестабільність індивідуальності та високий рівень природного відбракування на перших тижнях розвитку. Протилежний речово-правовий підхід, що розглядає ембріон як об'єкт права або частину материнського організму, є принципово неприйнятним, оскільки призводить до комерціалізації людського життя на

найранніших стадіях його розвитку та суперечить принципу людської гідності. Найбільш перспективним видається третій підхід, заснований на концепції особистого немайнового зв'язку, що надає ембріону особливий правовий статус, відмінний як від статусу суб'єкта права, так і від статусу звичайного об'єкта права, з урахуванням його унікального генетичного коду та внутрішнього потенціалу розвитку у повноцінну людську істоту.

Фундаментальною ознакою ембріону людини, яка обґрунтовує його особливий правовий статус та необхідність кримінально-правової охорони, є наявність унікального генетичного коду, що формується в момент запліднення шляхом рекомбінації генетичного матеріалу двох батьків і залишається незмінним протягом усього життя організму. Ця генетична унікальність дозволяє розглядати ембріон не як частину материнського організму, а як окрему біологічну одиницю з власною ідентичністю, що принципово відрізняє його від звичайного біологічного матеріалу. Другою ключовою ознакою є внутрішній потенціал розвитку, адже на відміну від звичайних тканин або органів, ембріон володіє внутрішньою програмою розвитку, спрямованою на формування повноцінного людського організму, що робить внутрішньоутробний період існування людської істоти невід'ємним етапом розвитку людини, а не підготовчим етапом до справжнього життя.

Аналіз чинного Кримінального кодексу України виявляє критичні прогалини у сфері охорони життя ембріону людини, які можна класифікувати за кількома категоріями: темпоральні прогалини, коли період життя людини з восьмого по дванадцятий тиждень не має правового визначення, оскільки не є ні ембріоном, ні плодом людини; предметні прогалини, коли відсутня кримінальна відповідальність за репродуктивне клонування людини; кваліфікаційні прогалини, коли знищення життя на пізніх строках вагітності є легальним кримінальним правопорушенням через недосконалість формулювань статті 134 КК України. Термінологічна невизначеність у вітчизняному законодавстві, що проявляється у хаотичному використанні різних термінів для позначення внутрішньоутробного життя людини в різних

нормативних актах, створює додаткові перешкоди для правозастосування та формування єдиної правової доктрини у цій сфері.

Таким чином, ембріон людини – це будь-яка жива біологічна система, що утворилася внаслідок злиття статевих гамет *Homo sapiens* (у природних умовах або *ex vivo*) й існує від моменту завершення процесу запліднення (сингамії) до завершення восьмого повного тижня внутрішньоутробного розвитку, після чого набуває статусу плода, що відображене у Директиві 98/44/ЄС Європейського парламенту та Ради від 6 липня 1998 р. «Про юридичний захист біотехнологічних винаходів» та Законі України «Про заборону репродуктивного клонування» від 14 грудня 2004 р. [93; 167]. Водночас до категорії ембріонів людини для цілей правового регулювання відносяться виключно природно зачаті ембріони та ембріони, створені шляхом терапевтичного клонування для медичних цілей, тоді як репродуктивно клоновані ембріони не підлягають правовій охороні через порушення принципу унікальності людського геному.

Правовий статус ембріону людини має диференційований характер залежно від стадії його розвитку. Загальна правова охорона ембріону як потенційного людського життя починається з моменту запліднення та полягає у забороні його комерціалізації, встановленні етичних обмежень на наукові дослідження та процедурних гарантіях при роботі з ембріональним матеріалом відповідно до принципів, встановлених статтями 1, 5, 18 Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицину (Ов'єдо, 1997) [160]. Водночас кримінально-правова охорона ембріону як індивідуального людського життя набуває чинності з 15-го дня розвитку, коли завершується формування первинної смуги та стабілізується індивідуальність ембріону, що відповідає сучасним науковим знанням про етапи ембріогенезу та міжнародним біоетичним стандартам.

На першій стадії розвитку (0-14 днів) ембріон людини є об'єктом підвищеного медико-правового захисту, але не кримінально-правового, що відображає його статус як потенційного людського життя на до-

індивідуальній стадії розвитку. Цей захист реалізується через адміністративно-правові механізми регулювання допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 281 Цивільного кодексу України та термінології Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [93; 131]. На другій стадії розвитку (з 15-го дня) ембріон людини стає об'єктом кримінально-правової охорони як індивідуальне людське життя з унікальною ідентичністю та сформованими основами нервової системи.

Ембріон людини на обох стадіях розвитку є об'єктом суворого етичного контролю, при якому дослідження та клінічні маніпуляції дозволені лише за умов: а) наявності легітимної наукової або терапевтичної мети; б) письмової, поінформованої та вільної згоди генетичних батьків; в) позитивного висновку комітету з етики; г) дотримання чіткого строкового обмеження до 14 доби *in vitro* для дослідницьких цілей – правило «14 днів», встановленого пунктом 5 Загальної декларації ЮНЕСКО про людський геном і права людини (1997) і підтвердженого ВООЗ та МОЗ України у стандарті клінічної практики з допоміжними репродуктивними технологіями [29; 99]. Це правило має подвійну функцію: науково-дослідницьку (встановлення меж дозволених досліджень) та кримінально-правову (визначення початку підвищеної правової охорони).

Одночасно з цим ембріон людини є об'єктом абсолютної заборони на створення для репродуктивного клонування, що відображено у ст. 1 Декларації ООН про клонування людських істот (2005) та у ст. 7 Закону України «Про заборону репродуктивного клонування» [93; 232]. Терапевтичне клонування для медичних цілей допускається виключно в межах 14-денного періоду з дотриманням суворих етичних та процедурних вимог, після чого такі ембріони підлягають обов'язковому знищенню.

Ембріон людини, починаючи з 15-го дня розвитку, є біологічним потенціалом майбутньої людини з індивідуальними характеристиками; з огляду на принцип превентивності (ст. 18 Ов'єдської конвенції) [160] будь-яке

втручання, яке може завдати йому непоправної шкоди, розглядається як кримінально караний напад на людське життя і тягне кримінальну відповідальність за відповідними статтями Кримінального кодексу України.

Отже, уточнене правове визначення ембріона людини можна сформулювати так:

Ембріон людини – це ранній зародковий етап розвитку людини, що починається з моменту запліднення яйцеклітини (утворення зиготи) і триває до восьми тижнів, який проходить дві якісно різні стадії правової охорони: потенційного людського життя (0-14 днів) під загальним правовим захистом та індивідуального людського життя (з 15-го дня) під кримінально-правовою охороною. До ембріонів людини відносяться виключно природно зачаті ембріони та ембріони терапевтичного клонування в межах дозволених строків, тоді як репродуктивно клоновані ембріони не мають правового статусу та підлягають знищенню. З правової точки зору ембріон розглядається як носій потенційної людської гідності, який не має повної правосуб'єктності на до-індивідуальній стадії, але набуває статусу об'єкта кримінально-правової охорони після формування індивідуальності, з урахуванням балансу між правами матері і захистом людського життя.

Таким чином, у національному та міжнародному праві людський ембріон визнається формою людського життя, що охороняється диференційовано залежно від стадії розвитку – як об'єкт біоетичної опіки та адміністративно-правового регулювання на до-індивідуальній стадії (0-14 днів) та як об'єкт кримінально-правової охорони на індивідуальній стадії (з 15-го дня), що забезпечує максимальну правову захищеність від протиправних посягань при збереженні можливостей для етично виправданих наукових досліджень та медичних процедур.

Практична реалізація запропонованої концепції вимагає доповнення Кримінального кодексу України новими статтями, зокрема статтею 142-1 про умисне протиправне позбавлення життя ембріону людини віком понад п'ятнадцять днів від моменту запліднення з відповідними кваліфікованими

складами та статтею 142-2 про незаконне репродуктивне клонування людини. Співмірність покарання за знищення ембріону у порівнянні зі знищенням народженої людини обґрунтовується однаковою соціальною цінністю цих життів, оскільки життя становить суспільну цінність незважаючи на соціальний статус його носія, якість життя чи суспільну користь особи, тому життя ембріону не випадає з цього логічного ланцюга.

Запропоновані зміни сприятимуть гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами, що особливо важливо в контексті євроінтеграційних процесів та необхідності приведення національного права у відповідність з міжнародними зобов'язаннями у сфері біоетики.

Дослідження об'єктивної сторони посягання на життя ембріону людини виявляє фундаментальну трансформацію традиційних кримінально-правових підходів під впливом революційних досягнень біомедичних технологій, що вимагає переосмислення класичних доктринальних концепцій та формування принципово нової парадигми кримінально-правової охорони людського життя на його найранніших стадіях. Дослідження демонструє, що сучасна об'єктивна сторона кримінальних правопорушень проти ембріонального життя характеризується безпрецедентною складністю та різноманітністю форм прояву, що відображає як технологічні можливості сучасної медицини, так і нові виклики для правової системи у сфері захисту фундаментальних людських цінностей.

Концептуальний аналіз семи основних форм об'єктивної сторони незаконного поводження з ембріоном людини розкриває глибинну еволюцію самого поняття кримінально-караного діяння, оскільки традиційні уявлення про фізичне насильство та його наслідки набувають принципово нових вимірів у контексті мікроскопічних біологічних процесів та молекулярно-генетичних маніпуляцій. Заподіяння шкоди ембріону, що перебуває в матці жінки, як першою формою об'єктивної сторони, демонструє розширення меж кримінально-правового захисту за межі традиційно визнаних об'єктів,

створюючи прецедент для визнання пренатального життя самостійним об'єктом кримінально-правової охорони. Ця форма є концептуально важливою, оскільки встановлює принцип двоїстості об'єктів посягання, де одночасно захищається як право жінки на репродуктивне здоров'я, так і право ембріону на життя, що вимагає делікатного балансування конкуруючих правових інтересів.

Здійснення заборонених генетичних модифікацій ембріона як другої форми об'єктивної сторони представляє якісно новий тип суспільно небезпечних діянь, що посягають не лише на конкретне індивідуальне життя, але й на біологічну цілісність людського виду загалом, створюючи загрози екзистенціального характеру для майбутнього людства. Ця форма об'єктивної сторони є революційною з точки зору кримінально-правової доктрини, оскільки вперше в історії права створює можливість кримінально-правової відповідальності за діяння, наслідки яких можуть проявитися через покоління та вплинути на еволюційний розвиток людського виду. Клонування людини, створення гібридних або химерних ембріонів, модифікація геному з немедичних міркувань стають предметом кримінально-правової заборони не через безпосередню шкоду конкретній особі, а через загрозу фундаментальним принципам людської ідентичності та видової автентичності.

Порушення встановленого порядку створення та зберігання ембріонів як третя форма об'єктивної сторони відображає необхідність процедурного захисту ембріонального життя через систему адміністративно-правових заборон, порушення яких набуває кримінально-правового характеру. Ця форма демонструє еволюцію кримінального права від захисту виключно матеріальних об'єктів до захисту процедурної справедливості та дотримання етичних стандартів у сфері біомедицини. Екстракорпоральне створення ембріона без мети переносу в матку, зберігання в неналежних умовах, здійснення процедур неуповноваженими особами створюють новий тип бланкетних норм кримінального права, що вимагають детального

адміністративно-правового регулювання для визначення меж кримінально-караної поведінки.

Комерціалізація використання ембріонів як четверта форма об'єктивної сторони представляє принципово важливу концепцію захисту людської гідності від економічного редукціонізму, встановлюючи кримінально-правову заборону на трактування потенційного людського життя як товару або предмета майнового обігу. Ця форма об'єктивної сторони має глибоке філософсько-правове значення, оскільки захищає не лише конкретні ембріони, але й саму ідею неторгівельності людського життя, протидіючи тенденціям комодифікації біологічних процесів у сучасному суспільстві споживання. Кримінально-правова заборона на купівлю-продаж, міну, дарування ембріонів створює правовий бар'єр проти перетворення репродуктивних технологій на сферу комерційної експлуатації, зберігаючи альтруїстичний характер донорства та медичної допомоги у цій делікатній сфері.

Незаконне сурогатне материнство як п'ята форма об'єктивної сторони розкриває складність правового регулювання багатосторонніх відносин, де права та інтереси кількох суб'єктів можуть конфліктувати між собою, а ембріон стає об'єктом складних договірних відносин. Ця форма об'єктивної сторони особливо актуальна для України як одного зі світових центрів міжнародного сурогатного материнства, що створює підвищені ризики експлуатації та зловживань. Кримінально-правове регулювання цієї сфери вимагає особливо тонкого підходу, оскільки необхідно захистити права всіх учасників процесу, включаючи ембріон, сурогатну матір, генетичних батьків та майбутню дитину, не створюючи при цьому непропорційних обмежень для легального використання репродуктивних технологій.

Використання ембріонів у наукових дослідженнях з порушенням вимог законодавства як шоста форма об'єктивної сторони відображає одну з найскладніших етичних дилем сучасності – необхідність балансування між науковим прогресом та захистом потенційного людського життя. Ця форма вимагає особливо складної правової конструкції, яка б дозволила легітимні

наукові дослідження, спрямовані на розвиток медицини та покращення людського здоров'я, водночас встановлюючи чіткі межі неприпустимого використання ембріонів як розхідного матеріалу для експериментів. Встановлення 14-денної межі для досліджень на ембріонах, заборона створення ембріонів спеціально для дослідницьких цілей, вимоги щодо терапевтичної мети досліджень створюють складну систему правових обмежень, що забезпечує розвиток науки при дотриманні етичних принципів.

Транспортування, імпорт або експорт ембріонів з порушенням встановлених правил як сьома форма об'єктивної сторони відображає глобальний характер сучасних біомедичних технологій та необхідність міжнародної координації у сфері захисту ембріонального життя. Ця форма об'єктивної сторони є особливо важливою в контексті зростаючого репродуктивного туризму та ризиків транскордонної торгівлі біологічним матеріалом, що вимагає створення ефективних механізмів контролю за переміщенням ембріонів через державні кордони.

Системний аналіз виокремлених форм об'єктивної сторони дозволяє констатувати формування принципово нової категорії кримінальних правопорушень, що характеризуються специфічними ознаками: мікроскопічністю об'єкта посягання, який неможливо сприйняти безпосередньо органами чуттів; технологічною складністю способів вчинення, що вимагають спеціальних знань та обладнання; відстроченістю або латентністю наслідків, які можуть проявитися через тривалий час або навіть у наступних поколіннях; міжнародним характером багатьох форм такої діяльності; підвищеною етичною чутливістю та соціальною значущістю. Ці особливості вимагають переосмислення традиційних підходів до конструювання складів кримінальних правопорушень, доказування вини, призначення покарань та міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю.

Методологічний аналіз проблеми виявляє необхідність інтеграції кримінально-правових підходів з досягненнями біології, медицини, етики та

інших наук для формування адекватних правових рішень. Традиційні юридичні категорії виявляються недостатніми для опису складних біологічних процесів та технологічних маніпуляцій, що вимагає розробки нової юридичної термінології та концептуального апарату. Поняття ембріону, генетичної модифікації, кріоконсервації, імплантації потребують точного правового визначення, що враховувало б як біологічну сутність цих процесів, так і їх правове значення.

Компаративістський аналіз на прикладі естонського досвіду демонструє можливість успішної інтеграції сучасних біоетичних стандартів у національні кримінально-правові системи, водночас підкреслюючи необхідність адаптації міжнародного досвіду до специфічних національних умов. Естонська модель кримінально-правової охорони ембріонів показує ефективність комплексного підходу, що поєднує заборонні норми з дозвільним регулюванням легітимних медичних практик, створюючи збалансовану систему правового захисту.

Перспективи розвитку об'єктивної сторони посягань на життя ембріону людини пов'язані з необхідністю створення динамічної правової системи, здатної адаптуватися до стрімкого розвитку біомедичних технологій. Виникнення нових репродуктивних технологій, таких як штучні гамети, ектогенез, редагування генів зародкової лінії, потребуватиме постійного оновлення правових норм та розширення переліку кримінально-караних діянь. Водночас важливо уникнути надмірної криміналізації, що може загальмувати науковий прогрес та розвиток медичних технологій, які можуть принести значну користь людству.

Практична реалізація результатів проведеного дослідження об'єктивної сторони посягань на життя ембріону людини вимагає невідкладного доповнення Кримінального кодексу України статтею 142-3 «Незаконне поводження з ембріоном людини», яка б комплексно регламентувала відповідальність за всі сім виокремлених форм протиправної діяльності у цій сфері. Запропонована стаття має передбачати диференційовані санкції залежно від характеру та тяжкості посягання: від адміністративних штрафів за

порушення процедурних вимог до позбавлення волі на значні строки за генетичні модифікації та комерціалізацію ембріонів. Особливої уваги потребує законодавче закріплення чітких критеріїв розмежування правомірної медичної діяльності та кримінально караних діянь, встановлення спеціальних кваліфікуючих ознак для медичних працівників як спеціальних суб'єктів, а також створення правових механізмів міжнародного співробітництва у боротьбі з транснаціональними формами незаконного обігу ембріонального матеріалу.

Окремої уваги заслуговує питання щодо правильності застосування існуючих норм кримінального законодавства до діянь, пов'язаних із незаконним поводженням з ембріональним матеріалом. Аналіз правозастосовної практики останніх років виявляє тенденцію до кваліфікації таких діянь за ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини» (кваліфікація вербування, переміщення чи передачі особи в цілях експлуатації) [54]. Зокрема, розгляд кримінальних проваджень за ст. 149 КК України виявляє системні проблеми в кваліфікації діянь, пов'язаних з незаконним поводженням з ембріонами. Ці діяння часто виступають початковими ланками в ланцюзі протиправної діяльності, наприклад, у сфері сурогатного материнства чи генетичних модифікацій, проте не отримують належної кримінально-правової оцінки, що призводить до неповної охорони ембріонального життя. Для посилення емпіричної складової дослідження було проаналізовано низку кримінальних проваджень, зосередившись на випадках, де елементи комерціалізації чи маніпуляцій з ембріонами ховаються під загальною кваліфікацією торгівлі людьми [105a].

Серед проаналізованих випадків варто виокремити провадження, які ілюструють типові прогалини. Наприклад, у справі, що знаходилася у провадженні Оболонського управління поліції, спільно зі Службою безпеки України за оперативного супроводження Державної прикордонної служби України за процесуального керівництва Київської міської та Оболонської окружної прокуратур, було встановлено, що обвинувачені організовували

схему вербування жінок для сурогатного материнства з використанням штучно створених ембріонів, «підсадки ембріонів сурогатним матерям шляхом їх експлуатації та введення в оману та подальшої реєстрації новонароджених дітей в державних органах з метою їх вивезення іноземцями за кордон» для задоволення «замовлень» іноземних клієнтів [105a]. Дії кваліфікувалися виключно за ч. 3 ст. 149 КК України як торгівля людьми з метою експлуатації, караючи за вербування та передачу осіб. Однак, аспекти комерціалізації ембріонів – від їх створення до транспортування – залишилися поза увагою слідства, попри те, що вони порушують базові принципи біоетики, закріплені в Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини (Ов'єдо, 1997 рік) [36].

Ці приклади підкреслюють, що ст. 149 КК України, хоча й ефективна для протидії торгівлі людьми в широкому сенсі, не охоплює унікальні аспекти посягань на ембріон як на потенційне людське життя. Зокрема, суспільна небезпечність таких діянь полягає в загрозі не лише репродуктивним правам, але й фундаментальним принципам людської гідності, як це визначено в Декларації ООН про клонування людини 2005 року [232]. Аргументуючи з позицій підстав криміналізації, слід наголосити на принципі *ultima ratio*: ці діяння перевищують рівень адміністративних чи цивільних порушень, оскільки призводять до незворотної шкоди біологічній унікальності ембріона, особливо після 14-денної межі, коли формується індивідуальність (на основі біологічних критеріїв, таких як імплантація та припинення можливості поділу). Пропорційність відповідальності тут очевидна – без спеціальної норми правоохоронні органи змушені «підганяти» факти під існуючі статті, що знижує ефективність охорони. Порівняльний аналіз з зарубіжним досвідом, наприклад, з польським Кримінальним кодексом [53], показує, що диференціація норм сприяє кращій гармонізації з європейськими стандартами. В Україні ж відсутність такої диференціації призводить до того, що діяння, як-от комерціалізація ембріонів чи незаконне сурогатне материнство, часто залишаються безкарними на початкових етапах.

Такий підхід до правової оцінки протиправних дій у сфері репродуктивних технологій викликає серйозні сумніви щодо його відповідності фундаментальним принципам кримінального права та потребує ґрунтовного теоретичного аналізу.

Ст. 149 КК України встановлює відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини, а також вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, вчинені з метою експлуатації. Диспозиція цієї статті чітко визначає предмет кримінального правопорушення як «людину», що передбачає особу, яка вже народилася та набула статусу суб'єкта правовідносин. Застосування норм про торгівлю людьми до ембріонів людини суперечить основоположному принципу кримінального права – принципу визначеності кримінального закону, згідно з яким кримінально-правові норми мають бути сформульовані достатньо чітко для того, щоб особа могла передбачити кримінально-правові наслідки своїх дій.

Ембріон людини, незважаючи на свою унікальну біологічну природу як носій людського геному та потенційну здатність до розвитку в повноцінну людську істоту, не може бути юридично ототожнений з людиною в розумінні ст. 149 КК України. Концептуальна різниця між ембріоном як потенційним носієм людського життя та народженою особою як повноправним суб'єктом правовідносин є фундаментальною для побудови логічної системи кримінально-правової охорони. Норми про торгівлю людьми історично розроблялися для захисту прав і свобод уже народжених осіб від різних форм експлуатації, включаючи примусову працю, сексуальне рабство, вилучення органів та інші форми грубого порушення людської гідності. Поширення дії цих норм на ембріональну стадію життя без відповідного законодавчого обґрунтування створює правову невизначеність та може призвести до неправильної кваліфікації діянь.

Водночас не можна заперечувати, що в окремих випадках незаконне поводження з ембріонами може становити невід'ємний елемент складніших

злочинних схем, безпосередньо пов'язаних із торгівлею людьми. Найяскравішим прикладом таких ситуацій є випадки організації незаконного сурогатного материнства з комерційною метою, коли ембріони цілеспрямовано створюються та імплантуються сурогатним матерям з подальшим продажем новонароджених дітей [105a]. У таких складних злочинних схемах маніпуляції з ембріональним матеріалом можуть розглядатися як підготовчі дії до торгівлі людьми, а застосування ст. 149 КК України може бути виправданим за умови доведення умислу винних осіб на вчинення торгівлі людьми як кінцевої мети злочинної діяльності. Проте навіть у таких випадках первинним об'єктом кримінально-правової охорони залишається право людини на гідність та свободу від експлуатації, а не життя ембріона як таке.

Проблематичність застосування ст. 149 КК України до діянь щодо ембріонів посилюється відсутністю чіткого законодавчого визначення правового статусу ембріона та темпоральних меж його кримінально-правової охорони. Як свідчить проведений аналіз історичного розвитку та міжнародного досвіду, більшість розвинених країн світу створили спеціальні кримінально-правові норми для регулювання поводження з ембріональним матеріалом.

Відсутність аналогічного спеціалізованого правового регулювання в Україні створює ситуацію, коли правоохоронні органи змушені застосовувати загальні норми кримінального права до специфічних діянь, що не охоплюються їхнім первинним призначенням. Це призводить до правової невизначеності, порушення принципу справедливості та неефективності кримінально-правової охорони як інтересів учасників репродуктивних технологій, так і самого ембріонального життя.

РОЗДІЛ 3

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ЕМБРІОНА ЛЮДИНИ

3.1. Суб'єкт посягання на життя ембріона людини

Кримінальне законодавство визначає загальні та спеціальні характеристики, які дають змогу вважати певну особу суб'єктом кримінального правопорушення. До загальних ознак, які стосуються всіх категорій суб'єктів кримінального правопорушення, належать: належність до людського роду, осудність і досягнення встановленого законом віку (ст. 18 КК України) [54].

Враховуючи визначені законодавством критерії, які регламентують суб'єкта кримінального правопорушення, можна дійти висновку, що суб'єктом кримінального правопорушення щодо незаконного поводження з ембріоном та плодом людини, відповідно до ст. 22 КК України, є фізична осудна особа, яка до моменту вчинення кримінального правопорушення досягла 16-річного віку. Це може бути громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства або з подвійним громадянством. Така норма відповідає тяжкості та високому ступеню суспільної небезпеки цього кримінального правопорушення.

Певна категорія кримінальних правопорушень вимагає визначення так званого спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, коли до загальних характеристик додаються додаткові ознаки, що враховують специфіку конкретного складу кримінального правопорушення. Ці додаткові ознаки можуть включати соціальний статус особи, її професійну діяльність, особливі правові обов'язки чи інші специфічні характеристики, які визначають здатність особи бути суб'єктом саме цього виду кримінального правопорушення [3, с. 81–82]. У випадках кримінальних правопорушень особливого характеру, таких як незаконне поводження з ембріоном чи плодом

людини, спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення стає ключовим критерієм для їх кваліфікації.

Діяння, пов'язані з незаконним поводженням із ембріонами чи плодом, належать до категорії кримінальних правопорушень із високим ступенем суспільної небезпеки. Вони вимагають ретельного правового регулювання, яке враховує не лише юридичну складову, але й етичні та моральні аспекти. У таких випадках визначення спеціального суб'єкта кримінального правопорушення набуває особливого значення. Воно дозволяє не тільки правильно кваліфікувати протиправну поведінку, але й забезпечити баланс між захистом загальнолюдських цінностей – таких як людська гідність, право на життя та здоров'я – і принципом справедливості, що лежить в основі кримінального права.

Отже, деякі дослідники визначають спеціального суб'єкта кримінального правопорушення як особу, яка, окрім загальних характеристик всіх суб'єктів кримінального правопорушення (осудності та відповідного віку), має додаткові, виключно їй властиві ознаки [3, с. 82]. У цьому підході особливу увагу приділяють розмежуванню між загальним і спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення, акцентуючи на наявності додаткових ознак, хоча конкретний їх перелік у цьому випадку не уточнюється. Інша група науковців вважає, що спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є особа, яка володіє певними специфічними характеристиками, чітко передбаченими у диспозиції відповідної статті Кримінального кодексу [44, с. 184]. Такий підхід наголошує на тому, що особливі ознаки спеціального суб'єкта мають бути прямо закріплені законом. Третя позиція представлена юристами, які вважають, що спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення – це особа, яка, окрім обов'язкових ознак суб'єкта (осудності та віку), має додаткові специфічні характеристики, що обмежують можливість притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб за вчинення цього кримінального правопорушення. Водночас, на нашу думку, у такому підході відсутнє надзвичайно важливе уточнення – ознаки

спеціального суб'єкта кримінального правопорушення повинні бути передбачені кримінальним законодавством або впливати з його положень [64, с. 54].

Як свідчить аналіз літератури, в процесі розвитку кримінального законодавства існували різноманітні погляди щодо сутності та змісту ознак, які характеризують спеціального суб'єкта кримінального правопорушення.

Так, В. І. Розенко і В. К. Матвійчук поділяють ознаки спеціального суб'єкта на три основні групи: 1) ознаки, що визначають соціальну роль і правовий статус суб'єкта; 2) фізичні характеристики суб'єкта; 3) ознаки, що описують взаємовідносини суб'єкта з потерпілим [107, с. 27].

Інший підхід пропонує Н. А. Мирошніченко, яка класифікує ознаки спеціального суб'єкта кримінального правопорушення за такими категоріями: 1) ознаки, що визначають державно-правовий статус особи (наприклад, іноземець або особа без громадянства); 2) ознаки, пов'язані з професійним статусом; 3) характеристики, що описують посадове становище чи специфіку виконуваної роботи; 4) демографічні ознаки, такі як стать, вік чи родинні зв'язки [64, с. 55].

В. Я. Тацій звертає увагу на те, що ознаки спеціального суб'єкта кримінального правопорушення мають певний обмежувальний характер. Це означає, що вчинити конкретне кримінальне правопорушення може не будь-яка особа, а лише та, яка відповідає визначенням у законі критеріям [50, с. 144].

Виділення спеціального суб'єкта кримінального правопорушення могло б стати адекватним відображенням реальної ситуації у сфері правового регулювання та сприяти вдосконаленню механізму притягнення до кримінальної відповідальності за такі діяння. Це дозволило б диференціювати покарання, враховуючи специфічні ознаки суб'єкта, зокрема його професійна діяльність та службове становище, і тим самим підвищити ефективність кримінально-правового впливу.

Сучасний розвиток біомедицини та технологій роботи з ембріональним матеріалом актуалізує питання правової відповідальності лікарів та лікарів-

дослідників. Відповідно до досліджень Я. О. Триньової, ці фахівці є спеціальними суб'єктами злочинів через їхні унікальні професійні обов'язки, пов'язані з етико-правовими викликами [124, с. 89–90].

Важливим елементом цього статусу є їхня професійна ідентичність: за великим тлумачним словником сучасної української мови, лікар визначається як особа з вищою медичною освітою, яка професійно займається лікуванням хворих [9, с. 618]. Ця формальна кваліфікація, однак, суттєво розширюється в умовах сучасних медичних та біотехнологічних досліджень.

У теорії кримінального права загальновизнаним є положення, що лікар, виконуючи свої професійні обов'язки з лікування пацієнтів, незалежно від займаної посади, не може бути визнаний службовою особою [45, с. 540]. На нашу думку, в контексті даного дослідження необхідно одразу відкинути питання про визнання лікаря службовою особою виключно на підставі його професійної діяльності, яка не передбачає адміністративних функцій.

Деякі дослідники, однак, наполягають, що лікаря слід вважати службовою особою у випадках вчинення певних діянь, оскільки в таких ситуаціях він може виконувати організаційно-розпорядчі обов'язки [72, с. 818].

Інша точка зору, яку представляє друга група науковців, полягає в тому, що статус службової особи лікар може набути лише за умови обіймання адміністративної посади, такої як головний лікар лікарні чи поліклініки, директор клініки або завідувач відділенням [109, с. 72]. На думку О. Гука, професійна діяльність лікаря включає не лише безпосереднє виконання лікувальних функцій, а й оформлення медичної документації, що також може мати значення у визначенні його правового статусу [15, с. 57].

На нашу думку, питання правового статусу лікаря слід вирішувати з урахуванням його конкретних обов'язків та функцій. Зокрема, лікар може бути визнаний службовою особою, якщо він займає адміністративну посаду і/або виконує організаційно-розпорядчі функції.

Водночас варто звернути увагу на законодавчі положення, які опосередковано підтримують позицію, згідно з якою лікар не є службовою особою. Так, у Кримінальному кодексі України, визначаючи лікаря як суб'єкта кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я людини, законодавець використовує такі формулювання: «медичним, фармацевтичним або іншим працівником своїх професійних обов'язків» (ст. 131 КК України), «службовою особою лікувального закладу або медичним працівником» (ст. 132 КК України), «професійних чи службових обов'язків» (ст. 137, 145 КК України), «медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків» (ст. 140 КК України) [54]. Ці формулювання свідчать про те, що статус лікаря як службової особи визначається не його професійною діяльністю загалом, а специфікою посадових обов'язків або виконуваних функцій.

У кримінальному праві поняття «спеціального суб'єкта» застосовується до осіб, чия професійна діяльність вимагає високого рівня спеціалізованих знань, значної суспільної довіри та суворого дотримання етичних норм. До таких суб'єктів належать медичні працівники, особливо ті, хто поєднує клінічну практику з науковою діяльністю, тобто лікарі-дослідники. Вони працюють із матеріалами, які мають особливе правове і морально-етичне значення, зокрема з людськими ембріонами.

Лікарі та лікарі-дослідники, які здійснюють діяльність у сфері роботи з ембріонами, володіють глибокими знаннями й спеціальними навичками у галузях репродуктивної медицини та біомедицини. Їхній високий професійний рівень передбачає не лише суворе дотримання чинного законодавства та етичних норм, але й накладає підвищену відповідальність за їх порушення. Ця точка зору підтверджується науковими дослідженнями, які акцентують увагу на етичних викликах у сфері медичних досліджень [124, с. 4–5; 136, с. 37]. Зокрема, зазначається, що ігнорування встановлених норм може призвести до серйозних наслідків як для окремих осіб, так і для суспільства в цілому.

Діяльність, пов'язана з медичними дослідженнями, які включають використання ембріонального матеріалу, регулюється не лише нормами

національного законодавства, але й міжнародними етичними документами, такими як Конвенція Ов'єдо та Загальна декларація ЮНЕСКО про біоетику [81; 83]. Від медичних працівників очікується не тільки бездоганне виконання професійних обов'язків, але й демонстрація високого рівня моральної відповідальності. Особливості цієї діяльності обумовлюють те, що порушення правил поводження з ембріонами людини розглядається як злочин, оскільки такі дії зачіпають базові цінності, зокрема людську гідність і права людини.

Цей підхід знаходить підтримку в сучасній науковій літературі, яка досліджує етичні аспекти медичної практики та наукових досліджень [124, с. 5; 84, с. 26].

Лікар-дослідник у своїй професійній діяльності поєднує два напрями: лікування пацієнтів та проведення наукових досліджень. Такий підхід значно розширює його зону відповідальності, адже він несе обов'язок як за безпеку та якість медичної допомоги, так і за дотримання встановлених норм під час здійснення експериментальної роботи. Особливу увагу слід приділяти роботі з ембріональним матеріалом, оскільки ця сфера має як правовий, так і глибокий етичний аспект. Порушення правил, наприклад, використання ембріонів без офіційного дозволу чи ігнорування визначених норм, значно підвищує рівень суспільної небезпеки таких дій. У зв'язку з цим кримінально-правова оцінка повинна враховувати особливості суб'єкта кримінального правопорушення, зокрема його спеціальні знання, обсяг професійних обов'язків і рівень довіри, який суспільство покладає на нього.

Таким чином, лікарі та лікарі-дослідники, які працюють з ембріональним матеріалом, мають розглядатися як спеціальні суб'єкти кримінального правопорушення. Їхня діяльність передбачає обов'язкове дотримання не тільки національного законодавства, але й міжнародних етичних стандартів, що регулюють дослідження в галузі репродуктивної медицини. Порушення цих норм кваліфікується як кримінальне правопорушення і часто має обтяжуючі обставини, оскільки подібні дії здатні завдати шкоди як окремим людям, так і суспільству в цілому. Особливий

професійний статус таких фахівців зобов'язує їх до більш високого рівня відповідальності, що зумовлено значною суспільною довірою до їхньої роботи та важливістю дотримання етичних принципів у цій сфері.

Як приклад, у спеціалізованій літературі, що стосується суб'єкта незаконного проведення дослідів над людиною (який є досить близьким до суб'єкта нашого дослідження), зазначається, що його визначення в українському законодавстві залишається доволі нечітким та багатозначним. М. І. Хавронюк вказує, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 142 КК України, є загальний суб'єкт. Утім, водночас він уточнює, що «зазвичай таким суб'єктом виступає лікар або службова особа закладу охорони здоров'я чи наукової установи, а також особа, яка здійснює медичну практику у сфері народної чи нетрадиційної медицини із застосуванням, наприклад, гіпнозу чи подібних методів» [75, с. 343].

Ще менш конкретну позицію висловив В. І. Касинюк, який зазначив, що суб'єктом незаконного проведення дослідів над людиною виступає «особа, яка здійснює відповідний дослід» [51, с. 67]. Водночас він додає, що у випадках примусу до участі в досліді або обману пацієнта суб'єктами такого правопорушення можуть бути й інші особи [51, с. 67].

З огляду на вищезазначене, варто підкреслити, що відповідальність за незаконне поводження з ембріоном людини має бути чітко визначена з урахуванням специфіки діяльності таких осіб. Спеціальний суб'єкт, який володіє необхідною кваліфікацією та доступом до репродуктивних і медичних спеціалізованих методик, повинен нести підвищену відповідальність за можливі зловживання своїм становищем і довірою пацієнтів. Це обґрунтовується тим, що такі особи краще розуміють ризики та потенційну шкоду, яку можуть спричинити їхні незаконні дії, а також тим, що суспільство наділяє їх значним рівнем довіри, що вимагає від них дотримання більш високих етичних стандартів.

3.2. Суб'єктивна сторона посягання на життя ембріона людини

Визначення суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення відіграє ключову роль у правовій оцінці дій конкретної особи, оскільки дозволяє не лише ідентифікувати злочинця, а й визначити ступінь тяжкості вчиненого правопорушення [114, с. 81].

Як зазначає Є. Л. Стрельцов, усі ознаки, передбачені законом для елементів складу кримінального правопорушення, мають бути обов'язково встановлені. Відсутність таких ознак може вказувати або на наявність іншого складу кримінального правопорушення, або на відсутність складу взагалі. Це стосується й характеристик суб'єктивної сторони, зокрема форми вини, мети чи мотиву [55, с. 10–11].

Згідно з ч. 2 ст. 2 КК України, особа вважається невинною у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути притягнута до кримінальної відповідальності доти, доки її вина не буде доведена в установленому законом порядку та підтверджена обвинувальним вироком суду. Цей принцип, закріплений також у ст. 62 Конституції України [40, відображено у низці положень КК України: ч. 2 ст. 2 («Підстави кримінальної відповідальності»); ст. 23 («Вина»); ст. 24 («Умисел та його види»); ст. 25 («Необережність та її види»)] [54], тобто, ключовою умовою для притягнення особи до відповідальності є наявність у її діяннях вини у відповідній формі (умислу чи необережності). Відсутність вини виключає кримінальну кваліфікацію дій, незалежно від їх наслідків.

У юридичній літературі часто наголошується, що рівень розробленості концепції винуватості є своєрідним «барометром» кримінального права, який демонструє ступінь його розвитку та культурного рівня [2, с. 140; 4, с. 71].

Питання встановлення винуватості чи невинуватості особи нерозривно пов'язане з внутрішньою стороною кримінального правопорушення та таким елементом його складу, як суб'єктивна сторона. Ця сторона відображає психічну діяльність особи, що характеризує її свідоме та вольове ставлення до вчиненого суспільно небезпечного діяння та його наслідків. Суб'єктивна

сторона кримінального правопорушення визначається через конкретні юридичні ознаки, серед яких вина, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення.

Усі ознаки, вказані законодавцем у диспозиції кримінально-правової норми, підлягають обов'язковому встановленню, оскільки саме їхня наявність дозволяє правильно кваліфікувати вчинене діяння. Якщо ж такі ознаки відсутні, це може свідчити або про існування іншого складу кримінального правопорушення, або про відсутність складу кримінального правопорушення взагалі. У цьому аспекті мотив, мета або емоційний стан особи стають обов'язковими елементами суб'єктивної сторони окремих складів кримінальних правопорушень. Відсутність цих ознак унеможливорює кваліфікацію діяння як такого, що відповідає встановленій кримінально-правовій нормі.

З огляду на зазначене, доцільно розглянути приклад незаконного поводження з ембріоном людини, щоб простежити, як співвідносяться між собою теоретичні положення, що характеризують суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, із законодавчими нормами, які визначають вину та її форми.

У кримінально-правовій теорії традиційно виділяють два види умислу: прямий та непрямий (евентуальний). Ще раніше цей поділ не був прямо закріплений у кримінальному законодавстві, а залишався предметом наукових дискусій і практичних досліджень. Однак нині в КК України класифікація умислу офіційно закріплена у статті 24 [54].

Згідно з положеннями цієї статті, прямий умисел має місце тоді, коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (як дії, так і бездіяльності), передбачає настання його суспільно небезпечних наслідків і бажає їхнього настання. У свою чергу, при непрямому умислі особа також усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння та передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків, однак не прагне до них, але свідомо допускає їхнє настання [49, с. 153].

Отже, дослідження нормативних положень та теоретичних аспектів суб'єктивної сторони кримінального правопорушення дозволяє простежити тісний зв'язок між законодавчим визначенням ознак вини та науковими підходами до їхнього тлумачення. Це підкреслює необхідність чіткого та детального визначення всіх складових елементів суб'єктивної сторони для правильної правової оцінки суспільно небезпечних дій.

І як уже було зазначено, вина є обов'язковою характеристикою суб'єктивної сторони кримінального правопорушення. Залучення до кримінальної відповідальності за заподіяння шкоди без вини, тобто за відсутності психічного ставлення особи до діяння, є неприпустимим [49, с. 154].

У теорії кримінального права питання про форму вини при кваліфікації незаконного поводження з ембріоном людини вирішено неоднозначно, тому на практиці виникають значні складнощі із встановленням суб'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення.

Особливістю формування умислу при незаконному поводженні з ембріоном людини є те, що суб'єкт, як правило, володіє спеціальними знаннями в галузі медицини або біології. Це створює особливі умови для формування інтелектуального та вольового елементів умислу, коли суб'єкт не просто усвідомлює характер своїх дій, але й розуміє їх біологічні та медичні наслідки.

Аналізуючи інтелектуальний елемент умислу при незаконному поводженні з ембріоном людини, слід враховувати, що суб'єкт усвідомлює не лише фактичні обставини своїх дій, але й їх правову оцінку. Як зазначається у науковій літературі, «вина є не лише складовою частиною загального теоретичного розуміння суб'єктивної сторони, але й законодавчим відображенням внутрішнього стану особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння» [59, с. 162]. У випадку з ембріоном людини цей внутрішній стан формується під впливом професійних знань, етичних переконань та усвідомлення особливої цінності об'єкта впливу.

При прямому умислі особа не лише усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій щодо ембріону людини, але й бажає настання відповідних наслідків. Згідно зі ст. 24 КК України, прямий умисел характеризується тим, що особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає настання його суспільно небезпечних наслідків і бажає їхнього настання [54]. Прикладом може слугувати ситуація, коли медичний працівник свідомо знищує ембріон поза межами, дозволеними законом, з метою отримання матеріальної вигоди.

Складнішим для кваліфікації є непрямий умисел при поводженні з ембріоном людини. При непрямому умислі особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків, не бажає, але свідомо допускає їх настання або ставиться до них байдуже [54]. Прикладом може бути ситуація, коли лікар, проводячи експериментальне втручання, усвідомлює ризик для ембріону, але вважає можливим допустити негативні наслідки заради наукової мети.

Особливої уваги заслуговує питання необережної форми вини при поводженні з ембріоном людини. Як показує аналіз медичної практики, значна частина порушень у цій сфері відбувається саме з необережності. Необережність характеризується легковажним ставленням особи до виконання покладених на неї обов'язків [49, с. 154].

Злочинна самовпевненість при поводженні з ембріоном людини може проявлятися у випадках, коли особа передбачає можливість настання негативних наслідків, але легковажно розраховує на їх відвернення. Типовим прикладом є ситуація, коли лікар, маючи достатній досвід, вирішує провести складну маніпуляцію з ембріоном без належного обладнання, розраховуючи на свої професійні навички.

Злочинна недбалість характеризується тим, що особа не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити. Критерій «повинна була передбачити» визначається через аналіз професійних обов'язків та стандартів медичної практики.

Критерій «могла передбачити» оцінюється через призму індивідуальних можливостей конкретної особи.

Мотив як елемент суб'єктивної сторони при незаконному поводженні з ембріоном людини може мати різноманітний характер. Як зазначає І. М. Шишко, «за ембріоном людини не визнається цінності людської істоти, як наслідок, останній переходить в правовий режим речі» [135, с. 365]. Це положення суттєво впливає на мотиваційну сферу діянь щодо різних категорій ембріонів.

Корисливий мотив може проявлятися у незаконній торгівлі ембріонами, їх використанні для отримання біологічного матеріалу з комерційною метою або проведенні платних експериментальних процедур без належного дозволу. Важливо відзначити, що ст. 3 Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини» забороняє ввезення та вивезення клонованих ембріонів людини [93].

Науковий мотив, хоча і може мати позитивне забарвлення, не завжди виправдовує незаконні дії щодо ембріону людини. Прагнення до наукового відкриття може спонукати дослідників до порушення етичних норм та правових заборон. Проте наукова цікавість не може слугувати безумовним виправданням для порушення правових норм.

Хуліганський мотив при поводженні з ембріоном людини зустрічається рідко, але може проявлятися у випадках демонстративного знищення ембріонів з метою вираження неповаги до суспільних цінностей. Більш поширеним є мотив помсти, коли незаконні дії спрямовані на заподіяння моральних страждань батькам.

Релігійний мотив може проявлятися як у позитивному (захист святості життя), так і в негативному (фанатичне знищення ембріонів) аспектах. Деякі релігійні течії вважають будь-які маніпуляції з ембріоном людини недопустимими, що може спонукати їх прихильників до радикальних дій.

Мета як елемент суб'єктивної сторони конкретизує спрямованість умислу особи. При незаконному поводженні з ембріоном людини можна

виділити кілька типових цілей. Репродуктивна мета передбачає використання ембріону для народження дитини. Особливо проблематичним є репродуктивне клонування, яке, як зазначає О. М. Дуфенюк, «досі не має належного кримінально-правового забезпечення в Україні» [25, с. 110].

Терапевтична мета полягає у використанні ембріону для лікування захворювань. Згідно з чинним законодавством України, терапевтичне клонування не заборонено, що випливає зі статті 1 Закону «Про заборону репродуктивного клонування людини» [93]. В. Третьякова обґрунтовано зазначає, що терапевтичне клонування передбачає знищення ембріону у віці до чотирнадцяти днів включно [122].

Дослідницька мета може бути як законною, так і незаконною. Ключовим критерієм є наявність відповідних дозволів та дотримання етичних стандартів. Комерційна мета є завжди незаконною і полягає у використанні ембріону для отримання прибутку.

Емоційний стан особи на момент вчинення діяння також може впливати на кваліфікацію суб'єктивної сторони. Стан афекту при поводженні з ембріоном людини може виникнути у ситуації отримання несподіваної інформації про генетичні аномалії або конфлікту між батьками щодо долі ембріону.

Особливу складність становить визначення суб'єктивної сторони у випадках колективного прийняття рішень щодо ембріону людини. Коли рішення приймається консиліумом лікарів або етичним комітетом, виникає питання про розподіл відповідальності та встановлення індивідуальної вини кожного учасника.

Суб'єктивна сторона незаконного поводження з ембріоном людини також має враховувати специфіку правового статусу ембріону в різні періоди його розвитку. Як обґрунтовано доводить Ю. І. Турянський, терапевтичне клонування відрізняється від репродуктивного своєю метою та часовими межами [128, с. 7].

Проблемним залишається питання кваліфікації дій осіб, які діють з «гуманних» мотивів, але порушують при цьому закон. Наприклад, коли лікар знищує ембріон з важкими генетичними аномаліями, керуючись бажанням запобігти стражданню, але робить це поза межами, дозволеними законом. У таких випадках суб'єктивна сторона характеризується позитивними мотивами, але це не виключає протиправності діяння.

Врахування помилки в праві та помилки у фактичних обставинах також є важливим аспектом кваліфікації суб'єктивної сторони. Згідно з частиною 3 ст. 25 КК України, особа не підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди в результаті помилки у фактичних обставинах [54].

Термінологічні проблеми у законодавстві також впливають на формування суб'єктивної сторони. Як вже раніше зазначалося, О. М. Дуфенюк вказує на те, що спостерігається вживання різних термінів при позначенні внутрішньоутробного життя людини: «ненароджена дитина», «ембріон», «плід», «плодовий міхур», «зародок» [25, с. 108]. Така термінологічна неузгодженість може призводити до помилок у розумінні об'єкта посягання.

Особливу увагу потребує питання кримінальної відповідальності за дії, пов'язані з порушенням правил поводження з ембріонами. Як зазначає О. М. Дуфенюк, існує прогалина у правовому регулюванні: «жодний з відповідних кодексів не містить норм, що передбачають відповідальність за порушення в сфері клонування людини» [25, с. 110].

Кваліфікація суб'єктивної сторони ускладнюється також відсутністю чіткого розмежування стадій замаху та закінчення кримінального правопорушення у сфері поводження з ембріонами. Як зазначає О. М. Дуфенюк, існують різні точки зору вчених щодо моменту закінчення подібних злочинів [25, с. 110].

Важливим аспектом є також встановлення суб'єктивної сторони у випадках, коли особа проводить операції на законних підставах, але з порушенням встановлених правил. Як зазначає О.М. Дуфенюк, відсутня відповідальність за «проведення операції штучного переривання вагітності на

законних підставах, особою із відповідною медичною освітою, проте з порушеннями правил» [25, с. 110–111].

Окремо слід розглянути питання суб'єктивної сторони при роботі з клонованими ембріонами. Як зазначено у Законі України «Про заборону репродуктивного клонування людини», клонування людини можна визначити як «створення людини, яка генетично ідентична іншій живій або померлій людині, шляхом перенесення у залишену без ядра жіночу статеву клітину ядра соматичної клітини людини» [93]. У таких випадках психічне ставлення особи формується з урахуванням особливого статусу клонованих ембріонів.

Важливо врахувати, що в Україні заборонено лише репродуктивне клонування, тоді як терапевтичне клонування формально дозволено. Це створює особливі умови для формування суб'єктивної сторони, коли особа може помилково вважати свої дії правомірними.

У разі виявлення клонованого ембріона його знищення є єдиним правильним рішенням у межах чинного законодавства [93]. Це положення має принципове значення для розуміння психічного ставлення осіб, які працюють з такими ембріонами.

Необхідно також враховувати міжнародний контекст формування суб'єктивної сторони. Україна підписала Додатковий протокол про заборону клонування людини до Конвенції Ради Європи про права людини в біомедицині, що створило зобов'язання щодо правового врегулювання клонування [23].

Перспективи розвитку концепції суб'єктивної сторони незаконного поводження з ембріоном людини пов'язані з подальшою гармонізацією національного законодавства з міжнародними стандартами, розвитком біоетичної освіти медичних працівників та створенням ефективних механізмів контролю за дотриманням етичних норм у сфері репродуктивної медицини.

Особливого значення набуває розробка чітких критеріїв розмежування правомірних та протиправних дій у сфері роботи з ембріонами людини, що дозволить більш точно визначати суб'єктивну сторону відповідних діянь. Як

підкреслює О. М. Дуфенюк, існує «нагальна потреба в активізації зусиль практиків, науковців, фахівців законотворчої техніки з метою мінімізації наявності окреслених проблемних питань у чинному законодавстві України» [25, с. 110–111].

Заключаючи, слід підкреслити, що концепція суб'єктивної сторони незаконного поводження з ембріоном людини повинна враховувати особливий статус ембріону як потенційного носія людської гідності, специфіку професійної діяльності у сфері репродуктивної медицини та біотехнологій, а також динамічний розвиток науково-технічного прогресу у цій галузі. Лише комплексний підхід до цих питань дозволить сформувати збалансовану та ефективну систему кримінально-правового регулювання, яка забезпечить належний захист як ембріону людини, так і законних інтересів усіх учасників відповідних правовідносин.

Таким чином, зміст суб'єкта посягання на життя ембріону людини має складну багатовимірну проблематику, що перебуває на перетині традиційних кримінально-правових підходів до визначення суб'єкта кримінального правопорушення та нових викликів, породжених розвитком біомедичних технологій та репродуктивної медицини. Аналіз доктринальних підходів до розуміння суб'єкта кримінального правопорушення демонструє еволюцію наукової думки від класичного тлумачення цього інституту до необхідності врахування специфічних особливостей сучасних форм злочинної діяльності у сфері біомедицини, що вимагає переосмислення традиційних критеріїв та створення нових концептуальних рамок для адекватного правового регулювання.

Фундаментальне значення для розуміння суб'єкта посягання на життя ембріону людини має розмежування понять «суб'єкт кримінального правопорушення», «суб'єкт кримінальної відповідальності» та «особа злочинця», оскільки кожне з цих понять відображає різні аспекти правової характеристики особи, яка вчинила протиправне діяння. Якщо суб'єкт кримінального правопорушення визначає юридичні характеристики особи,

необхідні для кваліфікації діяння як кримінального правопорушення, то суб'єкт кримінальної відповідальності охоплює ширше коло ознак, що впливають на характер та обсяг покарання, включаючи соціально-етичні риси особистості. Особа злочинця як кримінологічна категорія розкриває соціально-психологічні та індивідуальні особливості людини, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення та мають значення для індивідуалізації покарання та досягнення цілей спеціальної превенції.

Принципове значення має утвердження у вітчизняному кримінальному праві концепції виключно фізичної особи як суб'єкта кримінального правопорушення, що відповідає класичним постулатам кримінально-правової доктрини та гуманістичним засадам права. Хоча у світовій практиці спостерігаються тенденції до запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб, особливо за екологічні та корупційні правопорушення, український підхід зберігає традиційну орієнтацію на індивідуальну відповідальність, що є виправданим з огляду на специфіку посягань на життя ембріону людини. Такі діяння за своєю природою вимагають особистої участі, спеціальних знань та безпосереднього контакту з об'єктом посягання, що робить концепцію кримінальної відповідальності юридичних осіб малопридатною для ефективного захисту ембріонального життя.

Вікові критерії суб'єкта посягання на життя ембріону людини потребують особливого обґрунтування з урахуванням складності етичних та правових аспектів таких діянь. Встановлення загального віку кримінальної відповідальності у шістнадцять років за кримінальні правопорушення проти ембріонального життя є обґрунтованим, оскільки особи цього віку при нормальному психічному розвитку здатні усвідомлювати суспільну небезпеку незаконного поводження з ембріонами, розуміти етичні та моральні аспекти таких дій, а також усвідомлювати можливі негативні наслідки для репродуктивного здоров'я жінки та порушення фундаментальних прав людини. Водночас складність біомедичних процедур та необхідність спеціальних знань для вчинення більшості форм посягань на ембріональне

життя робить малоімовірним вчинення таких кримінальних правопорушень неповнолітніми без участі дорослих осіб, що додатково обґрунтовує доцільність встановлення загального віку відповідальності.

Осудність як обов'язкова ознака суб'єкта кримінального правопорушення набуває особливого значення у контексті посягань на життя ембріону людини, оскільки такі діяння вимагають не лише загального розуміння протиправності поведінки, але й усвідомлення специфічних етичних аспектів роботи з людським життям на найранніших стадіях його розвитку. Традиційне визначення осудності як здатності особи усвідомлювати свої дії та керувати ними потребує уточнення у бік більш конкретного формулювання здатності усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпеку вчиненого діяння, що дозволить точніше відобразити психічне ставлення особи до специфічних об'єктів кримінально-правової охорони у сфері біомедицини.

Територіальний принцип дії кримінального закону набуває особливої актуальності у контексті глобалізації репродуктивних технологій та розвитку міжнародного «репродуктивного туризму», коли громадяни можуть переміщуватися між юрисдикціями з метою обходу більш суворих національних заборон. Принцип персонального характеру кримінальної відповідальності громадян України за кримінальні правопорушення, вчинені за межами країни, створює правову основу для притягнення до відповідальності осіб, які вчинили посягання на ембріональне життя в інших державах, що має важливе значення для забезпечення ефективності національної системи захисту ембріонів та запобігання обходу вітчизняного законодавства.

Центральне місце у структурі суб'єктів посягання на життя ембріону людини займають спеціальні суб'єкти, насамперед медичні працівники та лікарі-дослідники, діяльність яких безпосередньо пов'язана з роботою з ембріональним матеріалом. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення у цій сфері характеризується наявністю додаткових ознак,

що виходять за межі загальних критеріїв фізичної особи, осудності та віку, включаючи професійну кваліфікацію, спеціальні знання, доступ до біомедичних технологій та підвищені етичні обов'язки перед суспільством. Визначення медичних працівників як спеціальних суб'єктів обґрунтовується їхнім унікальним професійним статусом, що передбачає високий рівень спеціалізованих знань, значну суспільну довіру та суворе дотримання етичних норм, включаючи міжнародні стандарти біоетики.

Лікарі та лікарі-дослідники, які здійснюють діяльність у сфері репродуктивної медицини та біомедичних досліджень, володіють ексклюзивним доступом до ембріонального матеріалу та технологій його обробки, що робить їх потенційними суб'єктами специфічних форм злочинної діяльності, недоступних для осіб без відповідної кваліфікації. Їхній професійний статус передбачає не лише технічну компетентність, але й глибоке розуміння етичних аспектів роботи з потенційним людським життям, що накладає підвищену відповідальність за порушення встановлених норм та принципів. Особливості професійної діяльності лікарів-дослідників, що поєднують клінічну практику з науковими дослідженнями, створюють додаткові ризики конфлікту інтересів та зловживання довірою пацієнтів, що обґрунтовує необхідність особливої кримінально-правової регламентації їхньої відповідальності.

Проблематика визначення лікаря як службової особи у контексті посягань на ембріональне життя потребує диференційованого підходу залежно від конкретних функцій та повноважень медичного працівника. Якщо звичайна лікувальна діяльність не надає лікареві статусу службової особи, то виконання адміністративних, організаційно-розпорядчих або контрольних функцій може змінювати його правовий статус та вплинути на кваліфікацію кримінального правопорушення.

Класифікація ознак спеціального суб'єкта посягання на життя ембріону людини має включати професійні характеристики, що визначають кваліфікацію та компетенцію у сфері репродуктивної медицини, посадові

ознаки, що відображають місце особи в ієрархії медичної установи або дослідницького центру, та функціональні ознаки, що характеризують конкретні обов'язки та повноваження у роботі з ембріональним матеріалом. Професійні ознаки включають наявність вищої медичної освіти, спеціалізації у галузі репродуктології, ембріології або суміжних дисциплін, а також ліцензії на провадження медичної діяльності у відповідній сфері. Посадові ознаки охоплюють статус завідувача відділенням репродуктивної медицини, директора клініки або наукового центру, головного лікаря медичної установи, що надає послуги у сфері допоміжних репродуктивних технологій.

Диференціація кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів має враховувати рівень їхньої професійної компетентності, обсяг повноважень та ступінь довіри, яку їм надає суспільство. Лікарі-дослідники, що мають доступ до унікальних технологій та ембріонального матеріалу, повинні нести більш сувору відповідальність за зловживання своїм становищем порівняно з особами, які не мають спеціальної кваліфікації. Керівники медичних установ та наукових центрів мають нести відповідальність не лише за власні дії, але й за створення умов, що сприяють порушенню норм роботи з ембріонами з боку підлеглих працівників.

Перспективи розвитку інституту спеціального суб'єкта у сфері захисту ембріонального життя пов'язані з необхідністю адаптації кримінально-правових норм до стрімкого розвитку біомедичних технологій та появи нових професійних ролей у сфері репродуктивної медицини.

Превентивний аспект кримінально-правового регулювання спеціальних суб'єктів включає розробку системи професійної етики, обов'язкового навчання з питань біоетики, ліцензування та періодичної атестації медичних працівників, що працюють з ембріональним матеріалом. Створення ефективної системи контролю за дотриманням професійних стандартів, включаючи незалежний етичний нагляд за дослідженнями та медичною практикою, має важливе значення для запобігання кримінальним

правопорушенням у цій сфері та підтримання високого рівня довіри суспільства до медичної професії.

Суб'єктивна сторона незаконного поводження з ембріоном людини формується в умовах, коли суб'єкт, як правило, володіє спеціальними знаннями в галузі медицини або біології, що створює унікальні умови для формування інтелектуального та вольового елементів умислу, коли особа не просто усвідомлює характер своїх дій, але й глибоко розуміє їх біологічні, медичні та етичні наслідки.

Особливістю формування вини при посяганнях на життя ембріону людини є той факт, що інтелектуальний елемент умислу включає не лише усвідомлення фактичних обставин та суспільної небезпеки діяння, але й розуміння складних біологічних процесів, етичних принципів біомедицини та специфічного правового статусу ембріону як потенційного носія людської гідності. Ця особливість принципово відрізняє суб'єктивну сторону досліджуваних кримінальних правопорушень від традиційних кримінальних правопорушень проти життя, оскільки вимагає від суб'єкта не лише загального розуміння протиправності своєї поведінки, але й усвідомлення специфічних етичних та правових аспектів роботи з людським життям на найранніших стадіях його розвитку. Прямий умисел при незаконному поводженні з ембріоном людини характеризується тим, що особа не лише усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, але й цілеспрямовано прагне до настання певних наслідків, розуміючи при цьому унікальну цінність об'єкта свого впливу та порушуючи фундаментальні принципи поваги до людського життя.

Непрямий умисел у цій сфері набуває особливої складності через те, що медичні працівники та дослідники часто перебувають у ситуаціях, коли вони усвідомлюють потенційні ризики для ембріону, але вважають можливим допустити негативні наслідки заради досягнення певних наукових або терапевтичних цілей. Така ситуація створює складні етичні дилеми, коли особа може виправдовувати свої дії благородними намірами, водночас свідомо

ризикуючи життям ембріону та порушуючи встановлені правові заборони. Особливо проблематичним є розмежування між правомірним ризиком, пов'язаним з медичними маніпуляціями, та свідомим допущенням заподіяння шкоди ембріону з непрямым умислом.

Необережна форма вини при поводженні з ембріоном людини заслуговує особливої уваги, оскільки значна частина порушень у цій сфері відбувається саме з необережності через недотримання професійних стандартів, порушення технологічних процедур або недостатню обережність при роботі з біологічним матеріалом. Злочинна самовпевненість може проявлятися у випадках, коли досвідчені фахівці, покладаючись на свою кваліфікацію, легковажно ризикують життєздатністю ембріонів, вважаючи, що зможуть уникнути негативних наслідків завдяки своїм професійним навичкам. Злочинна недбалість характеризується тим, що особа не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків для ембріону, хоча повинна була і могла їх передбачити, виходячи з покладених на неї професійних обов'язків та стандартів медичної практики.

Мотиваційна сфера незаконного поводження з ембріоном людини відзначається надзвичайним різноманіттям та складністю, що відображає широкий спектр життєвих ситуацій та професійних контекстів, у яких можуть вчинятися такі правопорушення. Корисливий мотив може проявлятися у різних формах – від прямої торгівлі ембріонами до використання їх для отримання дорогоцінного біологічного матеріалу з комерційною метою, що суперечить фундаментальним принципам неторгівельності людського життя та перетворює потенційне людське життя на предмет майнового обігу. Науковий мотив, незважаючи на своє позитивне забарвлення та потенційну користь для людства, не може слугувати безумовним виправданням для порушення етичних норм та правових заборон, оскільки прагнення до наукового відкриття має здійснюватися в межах, встановлених законом та етичними стандартами.

Релігійний мотив демонструє особливу складність, оскільки може проявлятися як у позитивному аспекті захисту святості життя, так і в негативному аспекті фанатичного знищення ембріонів через релігійні переконання щодо недопустимості будь-яких маніпуляцій з людським життям. Хуліганський мотив, хоча і зустрічається рідко при поводженні з ембріонами, може проявлятися у демонстративному знищенні біологічного матеріалу з метою вираження неповаги до суспільних цінностей або провокування конфліктів на етично чутливі теми. Мотив помсти може спонукати до незаконних дій, спрямованих на заподіяння моральних страждань генетичним батькам через знищення або пошкодження їхніх ембріонів.

Цільова спрямованість діянь щодо ембріону людини конкретизує умисел особи та дозволяє більш точно оцінити ступінь суспільної небезпеки вчиненого. Репродуктивна мета, що передбачає використання ембріону для народження дитини, може бути як правомірною у рамках легальних програм допоміжних репродуктивних технологій, так і незаконною у випадку репродуктивного клонування або порушення встановлених процедур. Терапевтична мета полягає у використанні ембріонального матеріалу для лікування захворювань та розробки нових методів терапії, що може бути виправданим у межах дозволеного законом терапевтичного клонування, але стає злочинною при порушенні встановлених темпоральних меж або процедурних вимог. Дослідницька мета може варіюватися від законних наукових досліджень, спрямованих на розвиток медичної науки, до заборонених експериментів, що порушують етичні принципи та правові норми.

Комерційна мета є завжди незаконною та морально неприйнятною, оскільки передбачає використання ембріону людини для отримання прибутку, що суперечить принципу людської гідності та перетворює потенційне людське життя на товар. Такі дії не лише порушують кримінально-правові заборони, але й підривають основи етичної медицини та довіри суспільства до репродуктивних технологій. Особливу складність становлять ситуації, коли

комерційні інтереси маскуються під науковими або терапевтичними цілями, що вимагає ретельного аналізу всіх обставин справи для встановлення справжніх мотивів та цілей діяння.

Термінологічна невизначеність у вітчизняному законодавстві створює додаткові перешкоди для правильного встановлення суб'єктивної сторони, оскільки особа може помилково розуміти об'єкт своїх дій через неточне або суперечливе використання понять у різних нормативних актах. Використання різних термінів для позначення внутрішньоутробного життя людини може призводити до помилок у праві, що впливає на формування вини та її правову оцінку.

РОЗДІЛ 4

КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ПРО ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ЕМБРІОНУ ЛЮДИНИ

4.1. Кримінально-правова охорона життя ембріону людини в країнах романо-германської правової системи: німецька та польська моделі

Правовий статус людських ембріонів у Німеччині пов'язаний з кількома фундаментальними правовими питаннями. Більшість правознавців вважають, що національне законодавство захищає людські ембріони, надаючи кожному ембріону конституційний статус, тобто повагу до права на життя і людської гідності, як це гарантовано п. 2 ст. 2 і ст. 1 Конституції Німеччини [79]. У німецькій юриспруденції виникає питання, чи можна послідовно надавати такий правовий статус раннім ембріонам у такому правовому порядку, як це є у Німеччині. Інше питання полягає в тому, чи, зважаючи на певні етичні принципи, таке визнання видається принаймні адекватним, а можливо, навіть обов'язковим для позитивного права.

Відповідні статті Основного закону Німеччини формулюються таким чином: п. 1 ст. 1 Конституції Німеччини, проголошує, що «гідність людини є недоторканною», що означає, що вона не може бути порушена чи обмежена жодним державним службовцем або установою [79]. П. 2 ст. 2 гарантує, що «кожен має право на життя та фізичну недоторканність» [79]. У цих статтях терміни «людина» та «кожний» використовуються як нормативні, а не біологічні поняття. Це піднімає питання про те, чи охоплюють ці терміни ембріон, і чи входить він у сферу їхнього нормативного значення та функції. Визначення цього питання не може бути вирішене лише на основі біологічного факту, що ембріон є членом виду *Homo sapiens*. Натомість, це питання має вирішуватися на нормативних підставах, тобто через загальні критерії правового тлумачення. Однак, застосування цих критеріїв до зазначених конституційних норм не дає однозначного результату [194, с. 26–34].

Систематичний огляд інших правових норм, які можуть стосуватися цього питання, також не дає ясності. У німецькому праві немає закону, який би використовував терміни «людина», «особа» або «кожний» у контексті, що включає ненароджену людину. Закони, що регулюють пренатальний розвиток, зазвичай використовують терміни «плід», «ембріон» і «ненароджений». Це не означає, що конституція, як нормативна основа всього правового порядку, не повинна мати ширшу сферу дії, щоб включити навіть ранні ембріони в зону захисту своїх фундаментальних прав особистості.

Тут окремо слід зазначити, що у галузі німецького права необхідно розрізняти конституційний рівень і рівень загального права. Конституція Німеччини, як і багато інших конституційних нормативів, ґрунтується на двох основних джерелах: самій Конституції («Grundgesetz») і рішеннях Федерального конституційного суду («Bundesverfassungsgericht»). Правомірність останнього як конституційного джерела не залежить від спірного твердження про те, що у кодифікованому праві, судові рішення розглядаються не як джерело чинного права, а лише як приклади застосування до окремих випадків. Постанови Федерального конституційного суду мають особливу силу в німецькому законодавстві. Рішення Федерального конституційного суду є обов'язковими для всіх органів державної влади, включно з парламентом, і, крім того, для будь-якого іншого суду, оскільки вони стосуються тлумачення Основного закону. Таким чином, немає жодних сумнівів, що рішення Федерального конституційного суду є справжнім джерелом Конституції Німеччини.

Однак два рішення Федерального конституційного суду з питання про аборти дали чітку відповідь. У цьому випадку йдеться про рішення від 28 травня 1993 року [233]. У так званому керівному принципі цього рішення суд заявив, що держава за Конституцією зобов'язана захищати життя кожного людського ембріона. Тому аборти залишаються незаконними в принципі і мають бути заборонені законом.

На жаль, суд не навів аргументів на користь всеосяжного тлумачення, що ненароджене людське життя має бути включено до сфери захисту права на життя та людської гідності. Очевидно, що конституційне право на життя ненароджених ембріонів мало б суперечити досить ліберальному доступу до абортів, який забезпечується німецьким законодавством, і було схвалено Федеральним конституційним судом у відповідному рішенні. Суд не намагався вирішити цей очевидний конфлікт. Він міг би зробити це, наприклад, намагаючись показати, що під час небажаної вагітності ембріон або плід становить об'єктивну загрозу для фізичного здоров'я жінки, «захоплюючи» її тіло без її згоди. Натомість судові рішення щодо абортів було таким: аборти в першому триместрі вагітності без медичних показань з боку вагітної жінки не караються, але залишаються незаконними. Очевидною метою цього рішення було підтвердження та збереження стверджуваного конституційного статусу людського ембріона. З того часу цей аргумент «незаконний, але не караний», нібито передбачений самою Конституцією, часто використовувався для підтримки аргументів проти допустимості передімплантаційної генетичної діагностики та досліджень ембріональних стовбурових клітин людини. Таким чином, аборти не лише не караються, але й є дозволеними законом, тобто вони не підпадають під заборону, незалежно від позиції Федерального конституційного суду.

Щоб зрозуміти причини цього, спершу розгляньмо деталі зазначеної постанови Федерального конституційного суду [233]. Після неодноразового підтвердження конституційного статусу ембріона в своїх основних положеннях, суд видав наступні розпорядження, які, як вже згадувалося, є юридично обов'язковими для всіх державних органів, включаючи законодавчі установи.

У Німеччині склалося, що договори про аборт між лікарями і вагітними жінками є юридично обов'язковими і можуть підлягати виконанню в судовому порядку [172]. Допомога і підтримка ембріонів, імовірно вбитих незаконно, законодавчо виключені і заборонені [172]. Жінки можуть вимагати від

роботодавця збереження заробітної плати на період, необхідний для проведення абортів [172]. Хоча держава нібито зобов'язана захищати життя окремих ембріонів (згідно з вищезгаданими вказівками в рішенні), вона, тим не менш, «зобов'язана» забезпечити «загальнонаціональну організацію закладів, які дають змогу проводити велику кількість безпечних абортів» [172]. Нарешті, п'ять років потому (27 жовтня 1998 р.) було винесено рішення про те, що практику лікарів із проведення абортів захищено конституційним правом на свободу професійного вибору і вибору професії [171].

Звичайно, ці постанови видаються розумними, враховуючи, що в Німеччині щорічно проводиться дуже багато абортів, і, крім того, існують практичні причини не допускати злочинців і здирників, які наражають на небезпеку життя і здоров'я жінок, у сектор охорони здоров'я в цілому. Однак жоден із цих приписів не суперечить основоположному принципу винесення вироку, згідно з яким аборти повинні залишатися поза законом. Ця суперечність дуже очевидна у всіх вищезазначених постановах.

Застосування цих понять нормативної сили до питання про те, чи наділяє німецьке законодавство про аборти ембріон конституційним правом на життя, дає однозначну відповідь, що не надає. Адже, на думку Федерального конституційного суду, всі, хто бере участь в аборті, проведеному відповідно до побажань вагітної жінки на ранніх стадіях вагітності, мають розглядати цей акт як законний. Це стосується всіх державних органів. Тому законодавчі положення, які нібито забороняють такі аборти, не мають практичної сили. Тому вони не мають сили і, отже, не існують як правова норма. Саме цим характеризується реальна дійсність закону без винятків, тобто його ефективність. Тому аборт є законним. Те, що суди називають аборт незаконним (і наказують використовувати такий термін будь-якому іншому державному органу), не має жодного значення [195, с. 57].

Самі суди непослідовно і, можливо, неусвідомлено підтримують такий висновок, наголошуючи на тому, що остаточне рішення щодо абортів має залишатися за вагітною жінкою. Однак якщо закон наділяє приватну особу

правом ухвалювати остаточне рішення щодо будь-якої дії, ця дія належить до сфери приватного життя і, отже, за визначенням є законною.

Той факт, що ембріонів легально вбивають під час абортів, показує, що ні німецьке законодавство, ні інші правові норми, які дозволяють аборт на прохання вагітної жінки, не наділяють ембріони юридичним статусом або фундаментальними конституційними правами. Такий статус не дозволив би виправдати аборт за звичайних обставин (навіть у разі дуже небажаної вагітності) відповідно до основоположних принципів права. Звісно, вірно, що в разі небажаної вагітності запліднена яйцеклітина займає утробу вагітної жінки проти її волі, і також вірно, що жодна людина не може претендувати на будь-яку частину тіла іншої людини, навіть однієї, для забезпечення свого власного виживання, як це, наприклад, примусове донорство органів між близькими родичами. Однак у випадку зі звичайною небажаною вагітністю справа йде інакше. Нормативною відправною точкою для виправданого вирішення такого специфічного біологічного конфлікту має бути питання про те, хто несе відповідальність за цю ситуацію. Ембріон, так би мовити, був змушений опинитися в цій ситуації. Він не зробив жодного каузального внеску у виникнення ситуації. Тому ембріон не можна назвати ні «винуватцем», ні «джерелом ризику», що несе достатню відповідальність за тілесну недоторканність жінки. Тому на нього не поширюються ні заходи самооборони, ні те, що адвокати у кримінальних справах називають «необхідністю захисту» [195, с. 58].

Таким чином, якщо ембріон має конституційне право на життя, аборт не може бути юридично виправданий у звичайному випадку небажаної вагітності. Однак, як уже йшлося вище, у Німеччині такі аборти абсолютно легальні, незважаючи на широко поширені заяви про протилежне. Інакше кажучи, наявна правова система Німеччини не визнає ембріони особистостями, тобто носіями справжніх фундаментальних прав за Конституцією, рівними усім народженим людям.

Однак німецьке законодавство захищає життя ембріонів на рівні звичайного права. Так, застосування правових норм щодо захисту ембріонів на рівні звичайного законодавства однозначно визначає: будь-яке використання екстракорпорального людського ембріона, яке не спрямоване на його збереження та розвиток, суворо заборонено і навіть підлягає кримінальному покаранню згідно з різними нормативними актами, зокрема Законом про захист ембріонів («Embryonenschutzgesetz») 1990 року [171]. Таким чином, будь-яке використання запасних ембріонів для дослідницьких цілей, таких як отримання ембріональних стовбурових клітин із 5-денних бластоцист, є забороненим і карається законом. Існують деякі дискусії щодо легальності передімплантаційної генетичної діагностики навіть у контексті чинного Закону про захист ембріонів 1990 року, з огляду на те, що послуги з абортів легально доступні в першому триместрі вагітності [171]. Проте, формулювання чинних законів досить чітко заперечують можливість законного проведення передімплантаційної генетичної діагностики. Це негативне тлумачення узгоджується з переважаючою думкою серед правознавців у Німеччині.

Тепер щодо кримінального законодавства з цього питання. У КК ФРН міститься ряд норм, які умовно визначаються як злочини проти ненародженого життя (Straftaten gegen das ungeborene Leben) [225]. У ч. 1 ст. 218 КК ФРН описується основний склад переривання вагітності, ч. 2 ст. 218 КК ФРН визначає кваліфікований склад для особливо тяжких випадків, ч. 3 ст. 218 КК ФРН передбачає привілейовану ознаку щодо вчинення дії вагітною жінкою. Ст. 218а КК ФРН встановлює обставини, що виключають відповідальність, статті 218b, 218с КК ФРН передбачають відповідальність за особливі випадки переривання вагітності, тобто без письмового свідчення лікаря або за неправомірним свідченням, а також деякі інші обставини, а статті 219а та 219b КК ФРН визначають відповідальність за рекламу цих дій та введення в обіг засобів, що переривають вагітність [225].

У юридичній літературі, правовій та суспільній свідомості ці норми оцінюються як надзвичайно соціально значущі. Вони багато в чому перегукуються із Законом про вагітність та сімейну допомогу (Schwangeren- und Familienhilfeänderungsgesetz), який був прийнятий 21 серпня 1995 року [221].

Об'єктом цих злочинів є ненароджене людське життя; предметом посягання, у достатньо умовному розумінні, є плід у матці жінки. Як і в інших випадках, для встановлення караності діяння підлягають визначенню об'єктивний і суб'єктивний склади; протиправність і вина.

За ч. 1 ст. 218 КК ФРН «Особа, яка перериває вагітність, карається позбавленням волі на строк до трьох років або штрафом. Будь-яка дія, внаслідок якої запліднена яйцеклітина потрапляє в матку до завершення вагітності, не вважається перериванням вагітності в контексті цього закону» [225].

В особливо тяжких випадках покаранням є позбавлення волі на строк від шести місяців до п'яти років. Особливо тяжкий випадок зазвичай має місце, якщо особа: «1. діє проти волі вагітної жінки; 2. Легковажно створює загрозу смерті або завдає серйозної шкоди здоров'ю вагітної» (ч. 2 ст. 218 КК ФРН) [225].

Згідно з частиною ч. 3 ст. 218 КК ФРН: «Якщо діяння вчиняє вагітна жінка, то покаранням є позбавлення волі на строк до одного року або грошовий штраф.

Спроба карається. Вагітна жінка не підлягає покаранню за спробу переривання вагітності» [225].

Розуміння змісту окремих положень, які входять у цю схему, визначається безпосередньо текстом ч. 1 ст. 218 КК ФРН. Варто зазначити, що дії, наслідки яких проявляються до проникнення заплідненої яйцеклітини в матку, не вважаються перериванням вагітності за змістом цього закону. Це означає, що законодавець не намагається заборонити запобігання вагітності. Отже, ст. 218 КК ФРН встановлює загальний принцип караності переривання

вагітності. Проте законодавець вважає за необхідне передбачити винятки з цієї загальної заборони та вводить їх у кримінальний закон як обмеження дії ст. 218а КК ФРН яка називається «Некарність переривання вагітності» [225].

В ч. 1 ст. 218а КК ФРН зазначено, що: «Склад злочину, передбачений у ст. 218, не вважається реалізованим, якщо: 1. Вимога про переривання вагітності походить від самої вагітної жінки, яка, на підставі сертифіката, виданого відповідно до ст. 219 (абз. 2, речення 2), довела лікарю, що пройшла відповідну консультацію щонайменше за три дні до аборту, 2. Переривання вагітності здійснюється лікарем, 3. З моменту зачаття минуло не більше дванадцяти тижнів» [225].

Ця норма легалізує переривання вагітності, але робить це так, щоб юридично ця дія в ряді випадків була протиправною, але не караною. Також тут враховані як медико-соціальні, так і кримінологічні підстави (в ч. 3 ст. 218а КК ФРН). Зокрема, зазначено таке: «Переривання вагітності, здійснене лікарем за згодою вагітної жінки, не є протиправним, якщо з урахуванням теперішніх та майбутніх життєвих обставин вагітної, воно було медично необхідним для усунення загрози життю або серйозного погіршення фізичного чи психічного стану вагітної, і ця загроза не може бути усунена іншим прийнятним для вагітної способом (ч. 2 ст. 218а КК ФРН).

Умови, передбачені в пункті 2, також вважаються виконаними у випадку переривання вагітності, здійсненого лікарем за згодою вагітної, якщо, згідно з медичним висновком, доведено, що вагітна стала жертвою протиправного діяння, передбаченого в ст. 176–178 КК ФРН, існують серйозні підстави вважати, що вагітність настала в результаті цього діяння, і з моменту зачаття минуло не більше дванадцяти тижнів (ч. 3 ст. 218а КК ФРН).

Вагітна жінка не підлягає покаранню відповідно до ст. 218 КК ФРН, якщо переривання вагітності здійснено лікарем після проведення консультації (ст. 219 КК ФРН) і з моменту зачаття минуло не більше двадцяти двох тижнів. Суд може утриматися від покарання згідно з ст. 218 КК ФРН, якщо вагітна

жінка на час втручання перебувала в особливо тяжкому становищі» (ч. 4 ст. 218а КК ФРН) [225].

Далі в тексті КК ФРН перераховуються спеціальні випадки відповідальності за дії, пов'язані з перериванням вагітності. Зокрема, йдеться про переривання вагітності без висновку лікаря або на підставі неправильного висновку. У ст. 218b встановлюється відповідальність за переривання вагітності без медичного висновку, а також за неправдивий медичний висновок. За цією статтею, той, хто в ситуаціях, передбачених ч. 2 або 3 ст. 218 КК ФРН, перериває вагітність без отримання письмового медичного висновку від лікаря, який сам не здійснює переривання вагітності, якщо виконуються умови, перераховані в ч. 2 або 3 ст. 218а КК ФРН, карається позбавленням волі на строк до одного року або штрафом, якщо діяння не підпадає під покарання за ст. 218 КК ФРН. Лікар, який навмисно надає неправильний медичний висновок щодо умов, визначених у ч. 2 і 3 ст. 218а КК ФРН для надання документа за нормами першого речення, карається позбавленням волі на строк до двох років або штрафом, якщо діяння не карається за ст. 218 КК ФРН. Вагітна жінка не підлягає покаранню за нормами першого або другого речення (ч. 1 ст. 218b КК ФРН) [225].

В ч. 2 ст. 218b КК ФРН зазначено, що лікар не може надавати висновок на підставі ч. 2 або 3 ст. 218 КК ФРН, якщо йому було заборонено це робити уповноваженим органом через те, що цей лікар був засуджений за вчинення протиправного діяння, передбаченого ч. 1 або 2 ст. 218, 219а або 219b КК ФРН, або за інше протиправне діяння, яке він вчинив у зв'язку з перериванням вагітності, і якщо вирок набув законної сили. Уповноважений орган може тимчасово заборонити лікарю надавати висновок, передбачений ч. 2 або 3 ст. 218а КК ФРН, якщо щодо цього лікаря за підозрою у вчиненні протиправного діяння, передбаченого вище [225].

Цей текст дійсно відображає певний компроміс, досягнутий у ході обговорення проблеми. Тут засобами кримінального права закріплюється

необхідність так званої індикації, і карається той, хто здійснив аборт без неї, або той, хто надав неправильний висновок.

Ще один випадок відповідальності за дії, пов'язані з перериванням вагітності, описаний у ст. 218с КК ФРН під назвою «Порушення медичних обов'язків у зв'язку з абортom». Тут встановлюється відповідальність лікаря, який не виконав свої обов'язки при перериванні вагітності. Відповідно до цієї статті, карається той, хто здійснює переривання вагітності не надавши жінці можливості надати підстави для вимоги про переривання вагітності; не забезпечивши, щоб вагітна жінка отримала консультацію у лікаря щодо значення втручання, особливо про його перебіг, результати та ризики, можливі фізичні та психічні наслідки; не переконавшись, у випадках, зазначених у ч. 1 і 3 ст. 218а КК ФРН, на основі медичного обстеження у тривалості вагітності; навіть якщо він консультував жінку у випадку ст. 218а за ст. 219 КК ФРН [225].

У таких випадках лікар може бути покараний позбавленням волі на строк до одного року або штрафом, якщо діяння не підлягає покаранню за ст. 218 КК ФРН. Вагітна жінка в цих випадках за ч. 1 ст. 218 КК ФРН не підлягає покаранню [225]. Лікар несе відповідальність не лише за дотримання правил захисту ненародженого життя, але й за здоров'я жінки.

Наступний спеціальний випадок описаний у ст. 219 КК ФРН «Консультування вагітних жінок у надзвичайній або конфліктній ситуації» [225].

Ч. 1 ст. 219 КК ФРН передбачає, що «консультування проводиться з метою захисту життя майбутньої дитини. Консультування має бути спрямоване на те, щоб заохотити жінку до виношування дитини та відкрити їй перспективи життя з дитиною. Так, на будь-якій стадії вагітності плід має право на життя і на себе, і, відповідно до закону, переривання вагітності може розглядатися як винятковий випадок, якщо виношування дитини до терміну поклало б на жінку настільки серйозний і винятковий тягар, що він перевищував би розумні межі жертвності. Надаючи поради та допомогу, консультування має на меті сприяти подоланню конфліктних ситуацій,

пов'язаних з вагітністю, та пом'якшенню наслідків надзвичайних ситуацій. Детальніше про це йдеться в Законі «Про вагітність у конфліктних ситуаціях» [212].

У ч. 2 і 3 ст. 219 КК ФРН передбачається, що «відповідно до Закону «Про вагітність у конфліктних ситуаціях», консультування повинно надаватися визнаною консультаційною установою для жінок, які перебувають у конфліктних ситуаціях. Після консультації консультаційна організація зобов'язана видати вагітній жінці довідку із зазначенням дати останньої консультації та імені вагітної відповідно до закону «Про вагітність у конфліктних ситуаціях». Лікар, який перервав вагітність, не може надавати консультації» [225]. Можна вважати, що тут міститься узгоджена (але суперечлива) концепція захисту ненародженого життя, яка визначає кримінально-правові рішення.

Ст. 219а КК ФРН «Агітація за переривання вагітності» – це особливий випадок відповідальності в цій сфері. В цій нормі зазначається, що «той, хто публічно, на зібранні або шляхом розповсюдження письмових матеріалів з корисливих мотивів або у грубо осудливій формі пропонує, повідомляє, рекламує власні або чужі послуги для проведення або сприяння перериванню вагітності, засоби, предмети або процедури, які призначені для переривання вагітності, із зазначенням їх застосування для названих цілей, пропонує, повідомляє або робить відомими заяви подібного змісту, карається позбавленням волі на строк до двох років або штрафом» [225].

Зазначене положення не діє, «якщо дія була вчинена щодо лікарів або осіб, які мають дозвіл на торгівлю засобами або предметами, зазначеними в вище у нормі, або шляхом публікації в професійних медичних або фармацевтичних журналах» [225]. П. 1 «не застосовується у випадках, коли лікарі, лікарні або установи посилялися на той факт, що вони переривають вагітність відповідно до положень статті 218а або зверталися до інформації про переривання вагітності, наданої компетентним федеральним або

земельним органом, консультаційним агентством відповідно до Закону про вагітність у конфліктних ситуаціях або медичною радою» [225].

За ст. 219b КК ФРН «Збут засобів для переривання вагітності» встановлюється відповідальність за збут (введення в обіг) засобів для переривання вагітності. Передбачається, що «той, хто з метою сприяти вчиненню протиправних діянь, передбачених ст. 218 КК ФРН, пускає в обіг засоби та предмети, призначені для переривання вагітності, що карається позбавленням волі на строк до двох років або штрафом» [225].

Крім того, «жінка, яка бере участь у підготовці до переривання своєї вагітності, не підлягає покаранню за частиною, а засоби та предмети, пов'язані з діянням, можуть бути конфісковані» [225].

Як видно, у всіх представлених випадках прийняті рішення за вказаними кримінально-правовими статтями здебільшого є індивідуальними та стосуються посягань на ненароджене життя [222]. Це пов'язано з розбіжностями між технікою законодавчого регулювання посягань на життя у ФРН та технікою кримінально-правового доктринального аналізу цих діянь, останній з яких отримує перевагу. При цьому зберігається багато труднощів у кваліфікації цих діянь, пов'язаних, зокрема, з помилкою в об'єкті посягання, замахом тощо.

У Польщі питання захисту ембріонів *in vitro* регулюється одним із найсуворіших законодавств у Європейському Союзі. Це зумовлено як історичними, так і культурними особливостями, які вплинули на розвиток правової системи країни. Такий підхід, з одного боку, гарантує високий рівень охорони ембріонів, але з іншого – створює певні труднощі, пов'язані з обмеженням можливостей для наукових досліджень і застосування репродуктивних технологій.

Так, § 1 ст. 157a Кримінального кодексу Польщі стосується випадків, коли людському ембріону, що знаходиться поза тілом жінки, завдається шкода [53]. Це може статися, зокрема, під час процедури *in vitro*, яка використовується для лікування безпліддя та створює можливість народження

дитини. У рамках цієї процедури запліднення проводиться в лабораторних умовах, і за один цикл формується кілька ембріонів. Зазвичай два-три з них переносять у тіло жінки, тоді як інші, відомі як надлишкові ембріони, заморожують для потенційного використання в майбутньому циклі. Заморожування дозволяє призупинити розвиток ембріона на етапі, коли він ще здатний до імплантації, однак цей процес супроводжується значними ризиками для його подальшого життя і здоров'я.

На практиці процедура *in vitro* породжує низку етичних і правових питань. Наприклад, виникає проблема щодо подальшої долі заморожених ембріонів у разі смерті жінки, розірвання шлюбу або співжиття, чи відмови від планів народження дитини. Перед перенесенням ембріона в тіло жінки іноді проводять передімплантаційну діагностику, яка включає генетичний аналіз клітин ембріона. Це дозволяє відібрати ембріони без генетичних аномалій для подальшої імплантації [165, с. 154–157].

Доступ до людських ембріонів у лабораторних умовах також відкрив можливості для проведення біомедичних досліджень. Такі дослідження можуть включати різні втручання в організм або середовище ембріона з метою отримання нових наукових знань. Сюди входить, наприклад, збір стовбурових клітин або використання ембріонів для терапії інших людей, що нерідко призводить до їх неминучої загибелі [145, с. 350–351].

Однак, кримінальне законодавство Польщі не містить прямих положень, які б стосувалися зазначених медичних процедур, а в інших правових актах вони згадуються лише частково. Це викликає питання щодо можливості застосування § 1 ст. 157а до дій, які завдають шкоди людському ембріону *in vitro*, особливо у формі згаданих медичних втручань. З огляду на те, що такі дії пов'язані з екстракорпоральним заплідненням, виникає також проблема визначення того, наскільки положення § 1 ст. 157а КК Польщі можуть обмежувати процедуру *in vitro* з точки зору кримінального права [53].

Щоб розібратися у зазначених питаннях, необхідно почати з аналізу суті дій, які підпадають під регулювання § 1 ст. 157а КК Польщі. Це дозволить

встановити, чи можна вважати людський ембріон «зачатою дитиною». Термін «зачата дитина» зустрічається в різних польських правових документах, однак зазвичай він використовується для позначення ненародженої особи. При цьому в жодному нормативному акті немає чіткого визначення, яке б охоплювало виключно ембріональний етап розвитку. У контексті екстракорпорального запліднення важливо з'ясувати, з якого моменту ембріон може вважатися зачатою дитиною. Це залежить від тлумачення поняття «зачата», яке вказує на момент зачаття. Без чіткого визначення цього терміну його значення залишалося б неясним.

Відповідно до Закону про омбудсмена з прав дитини, «дитиною є кожна людська істота від зачаття до досягнення повноліття» [237]. Таким чином, зачаття вважається початком життя дитини. Тому важливо точно зрозуміти, що означає слово «зачаття» в польській мові. За визначенням словника, це «злиття чоловічого сперматозоїда з жіночою яйцеклітиною, що стає початком нового життя», а дієслово «зачати» означає «почати виношувати в утробі, бути заплідненою, завагітніти» [191, с. 573].

Доктринальні підходи підтверджують, що після процесу запліднення термін «зачата дитина» використовується як синонім поняття «зачаття», яке означає саме факт запліднення. Прихильники цього підходу зазвичай вважають, що § 1 ст. 157а КК Польщі поширюється також на зачатих дітей, створених за допомогою технології *in vitro*. Формулювання терміну «зачата дитина» не уточнює метод чи місце зачаття, а положення закону розмежовують кримінальну відповідальність і сам процес вагітності [243, с. 78].

Позиція, наведена вище, заперечує спроби визначити момент «народження» зачатої дитини одразу після запліднення або обмежити цей термін виключно ембріоном, що розвивається в утробі матері. Наприклад, E. Zielińska зазначає, що КК Польщі захищає лише «індивідуальне життя плоду», але не уточнює конкретний момент, коли ця індивідуалізація настає. Вона пропонує кілька варіантів, зазначаючи, що цей момент відбувається трохи

пізніше запліднення чи інсемінації (процесу введення підготовленої сперми до порожнини матки) [244, с. 28–29]. Такий підхід, який авторка обґрунтовує сучасним правовим статусом, виключає можливість поширення положень на ембріони, що знаходяться поза тілом жінки.

Подібної думки дотримувалась V. Konarska-Wrzosek, яка у контексті питань переривання вагітності стверджувала, що термін «зачата дитина» має застосовуватися лише з моменту імплантації ембріона в матку. Вона також наголошувала на важливості аргументу індивідуалізації, вказуючи, що цей аргумент не стосується ембріонів *in vitro*, оскільки складно точно визначити факт запліднення в утробі жінки [187, с. 18–20].

W. Lang підтримував цю точку зору, заявляючи, що «ембріон до імплантації не є зачатою дитиною», включаючи в це визначення ембріони *in vitro*. Він відзначав, що «згідно з домінуючими правовими стандартами, зачаття означає імплантацію ембріона в матку жінки» [209, с. 63].

M. Filar також виключав можливість застосування ст. 157а КК Польщі до ембріонів *in vitro*. Він обґрунтовував це системним аналізом злочинів проти зачатої дитини, які регулюються розділом XIX КК Польщі, і підкреслював, що ці положення «однозначно спрямовані на захист нормального перебігу вагітності» [174, с. 231–232].

Спроби польських дослідників знайти додаткову умову для визначення моменту зачаття, наприклад, події після запліднення чи конкретного місця знаходження ембріона, залишаються спірними. Ці підходи базуються на чинному законодавстві, часто нехтуючи біологічними чи філософськими аргументами, які підтримують концепцію безперервного розвитку людини від моменту запліднення. Теоретично, законодавець міг би змінити момент, коли ембріон визнається «зачатою дитиною». Однак, оскільки цього не зроблено, припущення про те, що термін «зачата дитина» включає неявний критерій «втілення» чи «індивідуалізації» ембріона, суперечить звичайному значенню слова «зачаття» [239, с. 131–132]. Словникове визначення цього терміну не вказує на жоден інший етап життя, крім моменту запліднення.

У кримінальному праві принцип легалізму (дотримання чинного законодавства) не завжди означає застосування найвужчого тлумачення норм, які встановлюють кримінальну відповідальність, як це іноді пропонують у літературі чи судовій практиці. Такий обмежувальний підхід доречно використовувати лише тоді, коли лінгвістичне тлумачення не суперечить іншим методам тлумачення. Розташування § 1 ст. 157а КК Польщі у розділі, присвяченому злочинам, пов'язаним із перериванням вагітності, не повинно обмежувати його дію лише до ембріонів, що знаходяться в утробі матері, якщо це суперечить лінгвістичному тлумаченню. Таке обмеження фактично додало б до положення нові ознаки, які законом не передбачені, наприклад, спосіб чи умови вчинення діяння.

У назві розділу XIX КК Польщі зазначено, що він спрямований на захист життя і здоров'я людини. Якщо лінгвістичне тлумачення дозволяє, норми цього розділу слід розглядати як такі, що забезпечують повний захист цих цінностей для всіх людей. Виключення ембріонів *in vitro* з-під дії цього розділу слід вважати відступом від принципу повного захисту життя і здоров'я людини, що підтверджується ознаками об'єкта і способу вчинення злочину.

Використання терміну «зачата дитина» після моменту запліднення, незалежно від місцезнаходження ембріона, знаходить підтримку у висновках Конституційного трибуналу Польщі [202]. Трибунал наголосив, що закони, які встановлюють кримінальну відповідальність за переривання вагітності, не поширюються на випадки «позбавлення життя дитини, зачатої *in vitro* і не імплантованої в організм матері» [202]. Це твердження вказує на те, що термін «зачата дитина» починає застосовуватися з моменту запліднення і охоплює людський ембріон як у випадку його знаходження в утробі матері, так і поза нею.

Таким чином, з урахуванням того, що людський ембріон *in vitro*, незалежно від стадії його розвитку чи методу зачаття, підпадає під визначення «зачата дитина», можна стверджувати, що його існування може стати об'єктом злочину, передбаченого § 1 ст. 157а КК Польщі. Залишається лише з'ясувати,

які конкретно дії, спрямовані на пошкодження такого ембріона, можуть бути охоплені цією нормою.

Злочин, описаний у § 1 ст. 157а КК Польщі, передбачає виникнення одного з двох наслідків: ушкодження тіла зачатої дитини або розлад здоров'я, що становить загрозу для її життя. Ці терміни базуються на поняттях, що застосовуються в межах злочинів проти здоров'я, передбачених цим Кодексом [53]. Щодо ушкодження тіла, кримінальний закон не встановлює вимог до ступеня його тяжкості. Це пояснюється тим, що фраза «небезпечні для життя» стосується лише «розладу здоров'я». Таким чином, навіть мінімальне ушкодження тіла ембріона *in vitro* може відповідати ознакам цього злочину.

Другий наслідок, а саме розлад здоров'я, підпадає під положення § 1 ст. 157а КК Польщі лише за умови, що він становить загрозу для життя зачатої дитини. Завдяки використанню терміну «спричинити» та відсутності обмежень щодо способу вчинення, цей злочин може бути скоєний як через медичне втручання, так і через інші дії, якщо вони призводять до зазначених наслідків. Головною умовою є усвідомлення особою можливості таких наслідків та її згода на них.

Якщо ушкодження тіла або загроза життю зачатої дитини передують її смерті, злочин вважається завершеним, навіть якщо ці дії пізніше призвели до загибелі ембріона. Закон встановлює відповідальність за завдання тілесних ушкоджень або створення загрози життю зачатої дитини, без винятків, крім тих, що зазначені у § 2 ст. 157а КК Польщі [53]. Подальші події, що сталися після нанесення ушкоджень, не впливають на оцінку кримінальної відповідальності. Тобто не має значення, чи пережив ембріон посягання, чи смерть настала внаслідок того ж діяння, і чи це сталося одразу або через певний час. Це не створює нового складу злочину, оскільки винний відповідає виключно за ті наслідки, які передбачені § 1 ст. 157а КК Польщі [53]. Смерть ненародженої дитини може бути врахована лише як доказ реальної загрози життю або як обставина, що впливає на ступінь призначеного покарання.

Таким чином, застосування § 1 ст. 157а КК Польщі залежить не від способу дій щодо ембріона *in vitro*, а від результату, описаного у цьому положенні. По суті, злочин може бути вчинений через будь-яке медичне втручання або будь-який інший вплив, наприклад, навіть шляхом видалення вмісту «пробірки», в якій знаходиться ембріон.

Заморожування ембріона *in vitro*, яке може спричинити розлад здоров'я, що загрожує його життю, потенційно підпадає під ознаки злочину, описаного у § 1 ст. 157а КК Польщі. Однак у випадку такого втручання можливе застосування § 2 ст. 157а КК Польщі, оскільки заморожування є єдиним відомим способом збереження здатності ембріона до імплантації після приблизно семи днів розвитку. Якщо метою заморожування є подальше перенесення ембріона в організм жінки в іншому циклі, коли це неможливо зробити в поточному циклі, то таке втручання може бути виправданим відповідно до § 2 ст. 157а [53]. Проте межі застосування цього положення вимагають детального аналізу як з кримінально-правової, так і з антропологічної точки зору, оскільки навіть за умови збереження ембріона для продовження його розвитку залишається питання можливої відповідальності за створення критичної ситуації.

Окрему увагу слід приділити питанню застосування § 1 ст. 157а КК Польщі до процедури екстракорпорального запліднення. Сам процес запліднення в лабораторних умовах створює ситуацію, коли подальша доля ембріона залежить від додаткових медичних втручань, таких як перенесення в організм жінки. Це перенесення може не відбутися з різних причин, наприклад, якщо ембріон перевищить стадію, на якій можливе його успішне імплантування, або якщо жінка відкличе свою згоду на процедуру. Таким чином, екстракорпоральне запліднення створює нові ризики для життя і здоров'я ембріона, які не характерні для природного зачаття. Це ставить питання про те, чи може така процедура, особливо якщо вона супроводжується створенням додаткових ембріонів, розглядатися як замах на злочин, передбачений § 1 ст. 157а КК Польщі [53].

Під час процедури екстракорпорального запліднення неможливо точно передбачити результат: чи відбудеться запліднення взагалі, чи буде ембріон імплантований у тіло матері, або, у разі невдачі, перенесений в організм іншої жінки. Ця невизначеність не виключає можливості, що наслідки, вказані у § 1 ст. 157а КК Польщі, можуть бути охоплені потенційним умислом, створюючи суб'єктивну сторону замаху на злочин. Однак складно встановити прямий умисел у діях, пов'язаних із процедурою екстракорпорального запліднення. З об'єктивної точки зору, створення ембріона *in vitro* більше нагадує підготовчі дії, які не передбачають кримінальної відповідальності, ніж сам злочин.

Отже, застосування § 1 ст. 157а КК Польщі до процедури запліднення *in vitro* є досить спірним, навіть якщо особа, яка здійснює цю процедуру, планує створення додаткових ембріонів або використовує їх для наукових досліджень.

4.2. Кримінально-правова охорона життя ембріону людини в країнах англо-американської правової системи: британська та американська моделі

Система кримінально-правової охорони життя ембріону людини у Великій Британії являє собою унікальну модель правового регулювання, що формувалася протягом декількох десятиліть під впливом наукових досягнень, етичних дискусій та судової практики. Британський підхід до кримінально-правового захисту ембріонального життя характеризується комплексністю та багатошаровістю, поєднуючи елементи як превентивного регулювання через ліцензування, так і репресивного впливу через кримінальні санкції за порушення встановлених заборон. Фундаментальною основою цієї системи є Human Fertilisation and Embryology Act 1990 [179], який зазнав суттєвих змін у 2008 році, створивши всеохоплюючу правову рамку для регулювання досліджень на ембріонах та репродуктивних технологій [184]. Цей нормативний акт встановив не лише дозвільний режим для проведення досліджень, але й чіткі кримінально-правові межі, за порушення яких

передбачена сувора відповідальність, включаючи позбавлення волі строком до десяти років.

Кримінально-правові аспекти охорони ембріонів у Великій Британії включають відповідальність за незаконне знищення ембріонів, порушення умов їх зберігання і використання, а також за проведення заборонених маніпуляцій. Центральним елементом британської моделі є встановлення 14-денної межі для проведення досліджень на людських ембріонах, що базується на біологічній події появи примітивної смужки – попередника головного та спинного мозку. Як зазначає Emily Jackson, «згідно з розділом 3 Human Fertilisation and Embryology Act, це є кримінальним правопорушенням культивувати ембріони *in vitro* після появи примітивної смужки або після 14 днів, залежно від того, що станеться першим» [184, р. 13]. Порушення цієї фундаментальної заборони карається позбавленням волі строком до 10 років, що свідчить про серйозність ставлення британського законодавця до захисту ембріонального життя на пізніх стадіях розвитку.

Важливою нормою про кримінальну відповідальність за «знищення дитини» (child destruction) є положення, закріплене в Infant Life Preservation Act 1929 [181], яке передбачає покарання за умисне знищення життєздатного плоду до його народження. Згідно з цим актом, особа, яка «з наміром знищити життя дитини, здатної народитися живою, будь-якою умисною дією незаконно спричиняє смерть такої дитини до того, як вона матиме незалежне від матері існування, є винною у кримінальному правопорушенні знищення дитини» [181]. Як зазначається у документі, докази того, що жінка була вагітною протягом 24 тижнів або більше, є *prima facie* доказом того, що вона була вагітна дитиною, здатною народитися живою [181]. Ця норма створює кримінально-правовий захист для плодів на пізніх стадіях розвитку, коли вони набувають здатності до самостійного існування поза утробою матері.

Human Fertilisation and Embryology Authority (HFEA) [178] як незалежний регулятор відіграє центральну роль не лише у системі ліцензування, але й у забезпеченні кримінально-правової охорони ембріонів

через систему моніторингу та контролю за дотриманням встановлених стандартів. HFEA має повноваження видавати ліцензії на створення, зберігання та використання людських ембріонів, а також на проведення досліджень, що не перевищують 14-денну межу, при цьому порушення умов ліцензування може тягнути за собою кримінальну відповідальність [184, р. 11]. Регулятор також веде публічний реєстр лікування та донорів, забезпечуючи прозорість та підзвітність у сфері репродуктивної медицини, що дозволяє ефективно виявляти та переслідувати порушення кримінального законодавства.

Економічні аспекти кримінально-правової охорони ембріонів у Великій Британії включають заборону комерціалізації людських ембріонів та гамет, за винятком «розумної компенсації» донорам за час та незручності. HFEA встановлює максимальні суми компенсації для донорів яйцеклітин (£750 за цикл) та сперми (£35 за відвідування), що мають покривати витрати часу та можливі незручності, але не становити фінансовий стимул для донорства [184, р. 15]. Порушення цих обмежень та участь у комерційній торгівлі ембріонами або гаметами може кваліфікуватися як кримінальне правопорушення. Ця політика спрямована на запобігання експлуатації та комерціалізації репродуктивного матеріалу, зберігаючи при цьому доступність донорських програм для пар, які потребують лікування безпліддя.

Сучасні виклики для британської системи кримінально-правової охорони ембріонів пов'язані з розвитком нових біотехнологій, зокрема створенням stem cell based embryo models (SCBEMs) або моделей ембріонів на основі стовбурових клітин. Як зазначає Emily Jackson, «якщо, як все більше видається, вчені здатні створювати сутності, які фактично не відрізняються від ембріонів, створених зі сперми та яйцеклітин, виникають важливі правові питання» щодо поширення кримінально-правового регулювання на такі штучні утворення [184, р. 1]. На даний момент HFEA працює з припущенням, що SCBEMs не є ембріонами для цілей Акта і тому не підпадають під його

регуляторний режим, що створює потенційну прогалину в кримінально-правовій охороні.

Кримінально-правова заборона на клінічне використання ембріонів є однією з найфундаментальніших норм британського законодавства у цій сфері. Розділ 3(2)(a) Human Fertilisation and Embryology Act 1990, у редакції змін, намагається запобігти перенесенню в організм жінки будь-чого, окрім «дозволеного ембріону» (створеного заплідненням яйцеклітини «з яєчників жінки» спермою «з яєчок чоловіка») [179]. Проте, як зазначає Jackson, це робиться через невдалий вибір слів: «Жодна особа не має права поміщати в жінку ембріон, окрім дозволеного ембріону» [184, р. 12]. В результаті, якщо SCBEM не є ембріоном для цілей Акту, його можна було б законно перенести в матку жінки, що створює серйозну прогалину в кримінально-правовій охороні.

Заборона на поміщення людського ембріону в тварину також є важливим елементом кримінально-правової охорони. Розділ 3(3)(b) Human Fertilisation and Embryology Act 1990 робить кримінальним правопорушенням поміщення людського ембріону в тварину [179]. Враховуючи потенційні небезпеки, пов'язані з поміщенням людського SCBEM у тварину-господаря, важливо було б відтворити цю заборону для SCBEMs. Ця норма спрямована на запобігання створенню химер та інших потенційно небезпечних біологічних утворень, що можуть становити загрозу як для тварин, так і для людей.

Система покарань за порушення кримінального законодавства щодо ембріонів у Великій Британії характеризується суворістю санкцій, що відображає серйозність ставлення до захисту ембріонального життя. Вчений, який культивує ембріон *in vitro* понад 14 днів, може бути засуджений до позбавлення волі строком до 10 років [184, р. 18]. Навіть якщо такий тюремний строк може здаватися завеликим у порівнянні з вироками за зґвалтування або спричинення смерті через небезпечне водіння, підкріплення законних червоних ліній кримінальними санкціями посиляє чіткий сигнал про те,

наскільки серйозно до них ставляться. Перенесення SCBEM в людську або тваринну матку було б достатньо небезпечним, щоб кримінальне покарання могло бути пропорційним, але парламенту доведеться вирішити, чи буде також доречно криміналізувати інші зловживання SCBEMs, такі як культивування їх за межами будь-якого встановленого часу або розвиткового ліміту.

Процедурні аспекти кримінально-правової охорони ембріонів включають вимоги до отримання згоди від донорів та дотримання встановлених цілей дослідження. Акт 1990 року вимагає від донорів ембріонів давати згоду на їх використання в конкретному дослідницькому проекті, а не мати можливість давати «широку згоду» на зберігання їх ембріонів для використання в майбутньому [179]. На практиці це означає, що багато пацієнтів, які хочуть пожертвувати свої залишкові ембріони для дослідження, не можуть цього зробити, і у своїх рекомендаціях уряду HFEA запропонувала, щоб майбутнє законодавство полегшило зберігання ембріонів [178]. Дослідження на ембріонах також обмежується «принципом необхідності», згідно з яким Ліцензійний комітет HFEA повинен відмовити в ліцензії на дослідження ембріонів, якщо вчені можуть проводити дослідження без використання ембріонів, наприклад, використовуючи тваринні моделі або існуючі лінії стовбурових клітин [178].

Соціальні та етичні аспекти кримінально-правової охорони ембріонів у Великій Британії тісно пов'язані з громадською думкою та релігійними переконаннями. Як зазначається в документі про права ембріонів, є сильна опозиція на Заході легальному аборті, заснована на турботі про права плоду. Аналогічно, є багато організацій, які виступають проти прав плоду, навіть коли вони не впливають безпосередньо на питання абортів, оскільки вони бачать це як створення прецеденту до обмеження абортів [170]. Ця поляризація думок впливає на формування кримінально-правової політики та може ускладнювати досягнення консенсусу щодо меж кримінально-правової охорони.

Міжнародний контекст британської моделі кримінально-правової охорони ембріонів характеризується її впливом на розвиток аналогічних систем в інших країнах. Британський підхід до 14-денної межі був прийнятий багатьма країнами, що свідчить про його міжнародне визнання як збалансованого компромісу між науковими потребами та етичними обмеженнями. Проте не всі юрисдикції дотримуються британської моделі – деякі країни мають більш ліберальне регулювання кримінально-правової охорони ембріонів.

Судова практика у сфері кримінально-правової охорони ембріонів демонструє складність застосування законодавства на практиці. Як зазначається в документі про права ембріонів, нещодавній відповідний випадок у Великій Британії – це справа Maisha Ahmed Mohamed [170]. Манчестерський Crown Court визнав Mohamed винною в знищенні дитини, після того як вона дала кілька різних пояснень щодо того, що сталося з її дитиною [170]. Mohamed була засуджена 24 травня 2007 року і отримала 12 місяців ув'язнення з відстрочкою на 12 місяців. Це був перший випадок у Великому Манчестері, коли особу було засуджено за знищення дитини, що демонструє рідкість застосування цих кримінально-правових норм на практиці.

Процедури контролю та нагляду за дотриманням кримінально-правових норм здійснюються через складну систему інспекцій та моніторингу. HFEA має повноваження проводити регулярні та неоголошені інспекції ліцензованих клінік та дослідницьких установ, перевіряючи дотримання встановлених стандартів та виявляючи потенційні порушення [178]. У випадку виявлення порушень, які можуть становити кримінальне правопорушення, HFEA співпрацює з правоохоронними органами для забезпечення належного розслідування та притягнення винних до відповідальності [178].

Технологічні виклики сучасності, зокрема розвиток CRISPR-технологій та інших методів редагування генів, створюють нові питання для кримінально-правової охорони ембріонів. Хоча редагування генів ембріонів не є прямо

забороненим, воно підпадає під суворе регулювання HFEA і може стати предметом кримінального переслідування у випадку порушення встановлених процедур. Розвиток цих технологій вимагає постійного перегляду та оновлення кримінально-правових норм для забезпечення адекватного захисту ембріонального життя.

Регулювання генетичного тестування ембріонів та преімплантаційної генетичної діагностики (ПГД) також має кримінально-правові аспекти. HFEA розглядає кожен новий генетичний тест на предмет його клінічної корисності та етичної прийнятності, і проведення незатвердженого тестування може становити кримінальне правопорушення [178]. Особливо контроверсійним є використання ПГД для селекції статі з медичними показаннями та для тестування на пізно маніфестуючі захворювання, де кримінально-правові межі визначаються через систему ліцензування.

Перспективи розвитку британської системи кримінально-правової охорони ембріонів пов'язані з необхідністю адаптації до нових наукових викликів та технологій. Emily Jackson підкреслює важливість зорієнтованості законодавства в майбутнє, зазначаючи, що неминуче, коли законодавство регулює швидко розвивається область науки, непередбачені розробки можуть створити напругу щодо статутної мови, обраної без переваги передбачення [184, р. 22]. Тому важливо будувати варіанти «захисту від майбутнього», такі як можливість внесення змін до законодавства через Регламенти, або надати довіреному регулятору широку дискрецію щодо деталей правил.

Роль громадської думки у формуванні кримінально-правової політики щодо ембріонів залишається критично важливою. Британська традиція громадського залучення до прийняття рішень у сфері біоетики, започаткована Warnock Committee [231] у 1980-х роках, продовжує впливати на розвиток кримінально-правових норм. Регулярні громадські консультації та дослідження думки населення допомагають забезпечити легітимність та суспільну підтримку кримінально-правових заходів охорони ембріонального життя.

Американська система кримінально-правової охорони життя ембріону людини являє собою унікальну багаторівневу структуру, що відображає федеральний характер державного устрою США та глибокі суспільні розбіжності щодо моменту початку життя людини та правового статусу ненародженого. На відміну від централізованих правових систем, американський підхід характеризується значним різноманіттям між п'ятдесятьма штатами у визначенні кримінально-правових меж захисту ембріонального життя, що створює складну мозаїку правових режимів, кожен з яких відображає унікальну комбінацію історичних, релігійних, політичних та соціальних факторів конкретного регіону. Ця децентралізована модель демонструє як переваги федералізму у дозволі різним спільнотам розвивати власні стандарти, так і виклики, пов'язані з непослідовністю правового захисту залежно від географічного розташування.

Федеральний рівень кримінально-правової охорони ембріонів у США найбільш повно представлений у розділі 1841 Титулу 18 Кодексу США «Захист ненароджених дітей», який був прийнятий у рамках Unborn Victims of Violence Act у квітні 2004 року [139]. Цей федеральний закон встановлює кримінальну відповідальність за заподіяння шкоди або вбивство «дитини в утробі» під час вчинення певних федеральних злочинів насильства. Стаття визначає «дитину в утробі» як «члена виду *homo sapiens*, який носить в утробі на будь-якій стадії розвитку, зачатого та розвинутого в утробі після запліднення», що створює найширше можливе визначення об'єкта федерального кримінально-правового захисту, охоплюючи весь континуум розвитку від моменту запліднення до природного народження. Федеральна юрисдикція поширюється на злочини, що є федеральними незалежно від місця їх вчинення, включаючи злочини на федеральній власності, злочини в межах військової системи, злочини проти федеральних посадових осіб та інші спеціальні категорії правопорушень федерального характеру.

Водночас федеральний закон містить важливе застереження, встановлюючи, що його положення не застосовуються до «аборту, на який

дала згоду вагітна жінка, або до медичного лікування вагітної жінки або її ненародженої дитини, або до поведінки щодо цієї жінки або ненародженої дитини, яка є законною згідно з федеральним законодавством або законодавством штату, де така поведінка має місце» [139]. Це застереження відображає складну спробу федеральних законодавців збалансувати захист пренатального життя з конституційно захищеними правами жінки на репродуктивний вибір, встановленими у рішенні Верховного суду *Roe v. Wade* [219] та подальших прецедентах. Федеральний закон також передбачає, що особа може бути обвинувачена та засуджена за окремі правопорушення щодо дитини в утробі та матері, що означає можливість подвійного покарання у випадку одночасного заподіяння шкоди обом жертвам.

Рівень окремих штатів демонструє значно більшу різноманітність та інноваційність підходів до кримінально-правової охорони ембріонального життя, що яскраво відображає децентралізований федеральний характер американської правової системи та конституційну можливість кожного штату встановлювати власні правові стандарти у сферах, що не є виключною компетенцією федерального уряду. Дев'ять штатів встановили особливо суворі режими захисту ембріонів, забороняючи шкідливе експериментування на ембріонах як тяжкий злочин, незалежно від джерела фінансування таких досліджень [163]. Це означає, що пропозиції федерального фінансування деструктивних досліджень стовбурових клітин змушували б багатьох платників податків схвалювати збір клітин, що є тяжким злочином у їх рідному штаті.

Штат Луїзіана встановив один з найбільш всеохоплюючих і революційних режимів захисту, визнаючи людський ембріон поза утробою як «юридичну особу» та категорично забороняючи знищення життєздатної заплідненої яйцеклітини згідно з Louisiana Revised Statutes title 9, sections 123, 129 [189]. Законодавство Луїзіани йде далі, категорично заявляючи, що «використання людської яйцеклітини, заплідненої у пробірці, здійснюється виключно для підтримки та сприяння повному розвитку людини в утробі після

імплантації. Жодна запліднена у пробірці людська яйцеклітина не буде культивуватися або вирощуватися виключно для дослідницьких цілей або будь-яких інших цілей» відповідно до section 122 [189]. Цей підхід представляє найбільш абсолютистську позицію серед американських штатів, практично прирівнюючи ембріон до повноправної юридичної особи з відповідними правами та захистом.

Штат Мен прийняв аналогічно обмежувальний підхід, законодавчо забороняючи «використання будь-якого живого людського плода, чи то внутрішньоутробного чи позаутробного, для наукових експериментів або будь-якої форми експериментування» відповідно до Maine Revised Statutes title 22, section 1593 [190]. Правовий аналіз, замовлений Національною комісією з біоетики, дійшов висновку, що цей закон «повністю забороняє дослідження на ембріонах у пробірці», створюючи абсолютну заборону на будь-які маніпуляції з людськими ембріонами поза терапевтичними цілями.

Штат Массачусетс встановив схожі обмеження, забороняючи «використання будь-якого живого людського плода, чи то до чи після вигнання з утроби його матері, для наукових, лабораторних, дослідницьких або будь-яких інших видів експериментування» згідно з Massachusetts General Laws chapter 112, section 12J(a)I [192]. Принципово важливим є те, що законодавство Массачусетса прямо визначає «плід» як такий, що включає «ембріон» у chapter 112, section 12J(a)IV [192], що означає поширення захисту на найранніші стадії розвитку людини. Цей широкий підхід до визначення ставить Массачусетс серед найбільш консервативних штатів у питанні захисту ембріонального життя, незважаючи на його прогресивну репутацію в інших соціальних питаннях.

Штат Мічиган встановив більш нюансований та збалансований підхід, передбачаючи, що «особа не має права використовувати живий людський ембріон для нетерапевтичного дослідження, якщо таке дослідження суттєво ставить під загрозу життя або здоров'я ембріону» відповідно до Michigan Compiled Laws section 333.2685(1) [196]. Проведення такого забороненого

експериментування кваліфікується як тяжкий злочин згідно з section 333.2691 [196]. Мічиганський підхід є показовим прикладом спроби збалансувати наукові інтереси з етичними обмеженнями, дозволяючи деякі форми досліджень, які не створюють суттєвих ризиків для ембріону, водночас забороняючи ті, що можуть завдати шкоди.

Штат Мінесота запровадив всеохоплюючий режим захисту, забороняючи використання або дозвіл на використання «живого людського концептуса для будь-якого типу наукових, лабораторних досліджень або інших експериментів, за винятком захисту життя або здоров'я концептуса» згідно з Minnesota Statutes section 145.422 [197]. Мінесотське законодавство містить одне з найширших визначень захищеного життя, визначаючи «людський концептус» як «будь-який людський організм, зачатий у людському тілі або вироблений в штучному середовищі поза людським тілом, від запліднення протягом перших 265 днів після нього» відповідно до section 145.421 [197]. Це визначення охоплює практично весь період пренатального розвитку та включає як природно зачатих, так і штучно створених ембріонів.

Штат Північна Дакота прийняла абсолютистську позицію, встановлюючи, що «особа не має права використовувати будь-який живий людський плід, чи то до чи після вигнання з утроби його матері, для наукових, лабораторних, дослідницьких або будь-яких інших видів експериментування» відповідно до North Dakota Central Code section 14-02.2-01(1) [201]. Правовий аналіз, замовлений Національною комісією з біоетики, дійшов висновку, що цей закон «забороняв би дослідження ембріональних стовбурових клітин з використанням як ембріонів ЕКЗ, так і абортів концептусів», створюючи одну з найбільш консервативних правових рамок у країні [163].

Штат Пенсільванія встановив особливо всеохоплюючий та суворий режим кримінально-правової охорони, законодавчо забороняючи «свідоме проведення будь-якого типу нетерапевтичного експериментування або нетерапевтичної медичної процедури на будь-якій ненародженій дитині» відповідно до Pennsylvania Consolidated Statutes title 18, section 3216(a) [208].

Проведення такого забороненого експериментування кваліфікується як тяжкий злочин згідно з тим же розділом. Пенсільванське законодавство визначає «ненароджену дитину» як «індивідуальний організм виду *homo sapiens* від запліднення до живого народження» відповідно до section 3203 [208], що створює найширше можливе визначення, що охоплює весь період пренатального розвитку від зиготи до новонародженого.

Штат Род-Айленд запровадив заборону на використання «будь-якого живого людського плода, чи то до чи після вигнання з утроби його матері, для наукових, лабораторних досліджень або будь-яких інших видів експериментування» згідно з Rhode Island General Laws section 11-54-1(a) [218]. Правовий аналіз, замовлений Національною комісією з біоетики, дійшов висновку, що цей закон «повністю забороняє дослідження на ембріонах у пробірці», створюючи абсолютну заборону на експериментальні маніпуляції з людськими ембріонами.

Штат Південна Дакота запровадив найбільш інноваційний та всеохоплюючий підхід серед усіх американських штатів, прийнявши у 2000 році закон, який встановлює кримінальну відповідальність за «проведення нетерапевтичного дослідження, яке знищує людський ембріон, або проведення нетерапевтичного дослідження, яке піддає людський ембріон суттєвому ризику травми або смерті» відповідно до South Dakota Codified Laws sections 34-14-16, 34-14-17 [223]. Унікальною особливістю законодавства Південної Дакоти є те, що воно також забороняє «використовувати для дослідницьких цілей клітини або тканини, щодо яких особа знає, що вони були отримані» шляхом заподіяння такої шкоди ембріонам згідно з section 34-14-18 [223]. Законодавство визначає «людський ембріон» як «живий організм виду *Homo sapiens* на найранніших стадіях розвитку, включаючи одноклітинну стадію, який не знаходиться в тілі жінки» відповідно до section 34-14-20 [223]. Таким чином, цей революційний закон забороняє не лише фактичне знищення ембріону для отримання стовбурових клітин незалежно від джерела фінансування дослідження, але також використання отриманих у результаті

клітин для наукових цілей незалежно від того, чи були клітини фактично отримані в Південній Дакоті чи в іншому місці, створюючи екстериторіальний ефект цього законодавства.

Історичний контекст американської кримінально-правової охорони ембріонів тісно пов'язаний з еволюцією доктрини «born alive rule» – фундаментального принципу загального права, який традиційно обмежував застосування кримінальних законів про вбивство та напад лише до дітей, які «народилися живими». Цей принцип історично відображав обмеження медичних знань та технологій минулих епох, коли неможливо було достовірно визначити життєздатність плода в утробі. Сучасні досягнення медичної науки, включаючи моніторинг серцебиття плода та інші діагностичні технології, зробили можливим точне визначення життєздатності пренатального життя, що стало каталізатором для законодавчих реформ у багатьох штатах.

Знаковою справою у розвитку американського підходу до захисту пренатального життя стала *Commonwealth v. Cass* у Массачусетсі, де суд вперше визнав смерть восьмимісячного плода внаслідок дорожньо-транспортної пригоди як вбивство [155]. Верховний суд Массачусетса постановив, що плід становить «особу» для цілей статуту про вбивство на транспорті, висловивши думку, що «кращим правилом є те, що заподіяння перинатальних травм, що призводять до смерті життєздатного плода, до або після його народження, є вбивством» [155]. Це рішення стало прецедентом для інших штатів у розширенні кримінально-правового захисту на пренатальне життя.

Проте не всі суди були готові до таких радикальних змін у тлумаченні закону. У знаковій справі *Keeler v. Superior Court of Amador County* 1970 року [186] Верховний суд Каліфорнії відхилив обвинувачення у вбивстві проти чоловіка, який спричинив мертвонародження дитини своєї вагітної дружини, заявивши, що «суди не можуть зайти так далеко, щоб створити правопорушення шляхом розширення статуту... Чи поширювати відповідальність за вбивство в Каліфорнії – це рішення виключно в межах

провінції Законодавчого органу» [186]. Це рішення продемонструвало розбіжності між судовим активізмом та судовим стриманням у підході до захисту пренатального життя.

У відповідь на судові рішення, що відмовлялися розширювати тлумачення існуючих законів, багато штатів систематично переглянули своє законодавство, щоб прямо включити смерті та травми плодів у сферу кримінально-правового захисту. Загальна законодавча політика полягала в принципі, що будь-хто, хто навмисно нападає або спричиняє мертвонародження плода, повинен бути покараний за знищення пренатального життя так само суворо, як за напад на народжену особу. Деякі юрисдикції обрали підхід простого розширення існуючого кримінального законодавства, щоб включити плоди у захищені категорії жертв, тоді як інші створили абсолютно нові та окремі кримінальні правопорушення спеціально для захисту пренатального життя.

Станом на 2024 рік тридцять п'ять штатів визнають вбивство плода як окремий злочин, при цьому двадцять п'ять штатів застосовують принцип кримінально-правового захисту протягом усього періоду пренатального розвитку, а десять штатів встановлюють захист лише на пізніших стадіях розвитку [238]. Ця статистика демонструє, що переважна більшість американських штатів визнають необхідність кримінально-правового захисту пренатального життя, але різняться у визначенні точного моменту початку такого захисту.

Практичні аспекти застосування кримінально-правової охорони ембріонів демонструють складність правозастосування у цій політично чутливій сфері. Прихильники репродуктивних прав висловлюють занепокоєння тим, що широкі закони про захист плода можуть бути інтерпретовані як такі, що застосовуються до поведінки жінки під час вагітності, такої як куріння, вживання алкоголю або наркотиків, що традиційно розглядалося як питання особистого вибору. Це занепокоєння відображає потенційну можливість криміналізації поведінки вагітних жінок,

що може розглядатися як потенційно шкідлива для плода, створюючи прецедент для державного втручання у приватне життя та автономію жінок.

Термінологія, що використовується у законодавстві про захист пренатального життя, також відображає політичний характер цієї сфери. Існують тривалі дебати щодо назв такого законодавства, з різними зацікавленими сторонами, що пропонують терміни як «Закон про захист плодів», «Закон про ненароджених жертв насильства» або «Закон про жертви насильства до народження», кожен з яких несе певне ідеологічне забарвлення та відображає спроби сформувати громадську думку щодо правового статусу ненародженого життя [163].

Процедурні аспекти кримінального переслідування у справах, що стосуються ембріонів, включають особливості збирання та оцінки доказів, необхідність залучення експертів-ембріологів та складність встановлення точного моменту заподіяння шкоди. Особливо важливими є питання юрисдикції у справах, що стосуються федерального транспортування ембріонів або використання послуг репродуктивних клінік в інших штатах, оскільки різні штати мають кардинально різні стандарти захисту.

Правозастосовна практика демонструє рідкість фактичного кримінального переслідування за порушення законів про захист ембріонів, що може відображати як складність виявлення та розслідування таких злочинів, так і політичну чутливість цих питань. Більшість справ, що стосуються пренатального життя, зосереджуються на випадках домашнього насильства або дорожньо-транспортних пригод, де шкода ембріону або плоду є непрямим наслідком злочину проти матері, а не прямим нападом на пренатальне життя.

Міжнародний контекст американської моделі характеризується більш обмежувальним підходом порівняно з багатьма європейськими країнами, які дозволяють дослідження на ембріонах до 14 днів після запліднення. Американський підхід, особливо в консервативних штатах, часто встановлює захист від моменту запліднення, що робить США одним з найбільш

консервативних регіонів світу щодо досліджень на ембріонах, незважаючи на федеральний дозвіл певних видів досліджень.

Майбутні перспективи американської системи кримінально-правової охорони ембріонів пов'язані з технологічними розробками, еволюцією громадської думки та політичними змінами. Рішення у справі *Dobbs v. Jackson Women's Health Organization* [168] надало штатам значно більшу свободу у регулюванні питань, пов'язаних з пренатальним життям, що може призвести до ще більшої дивергенції між штатами у підходах до кримінально-правової охорони ембріонів. Деякі штати можуть розширити свої заборони на нові технології, тоді як інші можуть лібералізувати своє регулювання для залучення біотехнологічних інвестицій.

Таким чином, романо-германська правова система, до якої належать як Німеччина та Польща, так і Україна, демонструє доволі різноманітні підходи до одного з найскладніших питань сучасного кримінального права – охорони життя ембріону людини. Особливість цієї правової сім'ї полягає у схильності до систематизації, детального законодавчого регулювання та побудови логічних правових конструкцій.

Німецька концепція кримінально-правової охорони життя ембріону людини демонструє складну багаторівневу систему, що поєднує конституційне визнання цінності пренатального життя з прагматичним врегулюванням соціальних реалій. Центральною особливістю німецької моделі є доктрина «незаконний, але не караний», сформульована Федеральним конституційним судом Німеччини у 1993 році, згідно з якою аборти в першому триместрі залишаються формально протиправними, але не тягнуть кримінальної відповідальності за дотримання встановлених процедур.

Ключовими елементами німецької системи є: всеохоплююче конституційне визнання гідності людини та права на життя з поширенням на ембріональну стадію; спеціалізований *Embryonenschutzgesetz* 1990 року, що категорично забороняє використання екстракорпоральних ембріонів для дослідницьких цілей; детальна система кримінально-правового регулювання

через статті 218-219b КК ФРН; трьохступенева модель «консультування-термін-індикація»; обов'язкове незалежне консультування перед абортom; диференційовані санкції залежно від суб'єкта та обставин діяння. Особливістю є також заборона реклами абортів та комерціалізації, суворі вимоги до медичної документації та професійні обмеження для лікарів.

Однак, слід сказати про обмеження німецької моделі: концептуальну суперечливість доктрини «незаконний, але не караний», що створює правову невизначеність; надмірну бюрократизацію процедур, що може ускладнювати доступ до медичної допомоги; потенційну стигматизацію жінок через обов'язкове консультування; складність правозастосування через множинність спеціальних норм та винятків. Крім того, абсолютна заборона досліджень на ембріонах може стримувати розвиток медичної науки та регенеративної медицини.

Кримінально-правова охорона життя ембріону людини у Польщі демонструє прагматичний підхід до врегулювання складних біоетичних питань через розширення традиційних кримінально-правових категорій на нові біомедичні реалії. Центральним елементом польської моделі є стаття 157a КК Польщі, що встановлює кримінальну відповідальність за ушкодження тіла або спричинення розладу здоров'я, що загрожує життю «зачатої дитини», включаючи ембріони поза тілом жінки.

Ключовими особливостями польської системи є: широке тлумачення поняття «зачата дитина» як такої, що виникає з моменту запліднення незалежно від місця перебування ембріону; поширення кримінально-правового захисту на ембріони *in vitro*; відсутність вимог щодо тяжкості ушкоджень – навіть незначне ушкодження тіла ембріона підпадає під склад злочину; можливість виправдання певних дій (заморожування) за наявності терапевтичних цілей; складність застосування норм до процедур екстракорпорального запліднення через невизначеність результатів.

Польська доктрина характеризується активною науковою дискусією щодо меж застосування кримінально-правових норм до біомедичних

технологій. Принципово важливим є рішення Конституційного трибуналу Польщі, що підтвердило поширення терміну «зачата дитина» на ембріони *in vitro*, створивши правову основу для їх кримінально-правового захисту. Водночас польський досвід демонструє складність практичного застосування загальних кримінально-правових норм до специфічних біомедичних процедур.

Водночас слід зауважити на недоліки польської моделі: термінологічну невизначеність, що створює труднощі тлумачення; потенційний конфлікт з репродуктивними правами жінок; складність доказування у справах про ушкодження ембріонів; ризик надмірної криміналізації медичних процедур; недостатню регламентацію нових біотехнологій.

Порівнюючи німецьку та польську моделі, можна відзначити як спільні риси, так і принципові відмінності. Обидві системи базуються на конституційному визнанні гідності людини та права на життя з поширенням на ембріональну стадію, але німецька модель характеризується більшою концептуальною складністю та процедурною деталізацією, тоді як польська – більшою прямолінійністю та практичністю. Німеччина створила спеціалізоване законодавство для біоетичних питань, а Польща адаптувала існуючі кримінально-правові норми до нових реалій.

Для українського кримінального законодавства німецький та польський досвід пропонує кілька важливих напрямів адаптації. Це, доповнення Кримінального кодексу спеціальними кримінальними правопорушеннями проти ненародженого життя з детальною регламентацією складів злочинних діянь; необхідність законодавчого врегулювання статусу ембріонів, створених у процесі допоміжних репродуктивних технологій; створення системи ліцензованого консультування; встановлення суворих вимог до медичної документації та процедур; важливість збалансування кримінально-правового захисту з легітимними медичними потребами через систему виправдань та винятків; запровадження заборони реклами та комерціалізації репродуктивних

послуг; диференціацію відповідальності для різних суб'єктів (жінки, лікарі, треті особи).

Країни англо-американської правової системи демонструють провідний світовий досвід у сфері кримінально-правової охорони життя ембріону людини, пропонуючи два принципово різних, але взаємодоповнюючих підходи до балансування захисту пренатального життя з науковими інтересами та репродуктивними правами. Попри загальну прихильність до принципів прецедентного права та поступової еволюції правових норм через судову практику, Велика Британія та Сполучені Штати Америки сформували унікальні моделі регулювання, що відображають різні філософські підходи до визначення моменту початку правового захисту життя та механізмів його забезпечення.

Спільними рисами англо-американського підходу є визнання особливої цінності пренатального життя як об'єкта кримінально-правового захисту, розвиток законодавства через поступову еволюцію судових прецедентів та законодавчих ініціатив, комплексне врахування етичних, наукових та соціальних факторів у формуванні правової політики, а також прагнення до збалансування конкуруючих інтересів та прав різних суб'єктів. Обидві країни характеризуються високим рівнем громадської дискусії та демократичного залучення до процесу формування політики у сфері біоетики, що забезпечує легітимність та суспільну підтримку прийнятих рішень.

Британська модель кримінально-правової охорони життя ембріону людини вирізняється науковою обґрунтованістю та інституційною досконалістю. Центральним елементом цієї системи є 14-денна межа для досліджень на ембріонах, що базується на об'єктивному біологічному критерії – появі примітивної смужки як попередника центральної нервової системи. Ця наукова основа забезпечує стабільність та передбачуваність правового регулювання, уникаючи довільних політичних рішень.

Унікальною особливістю британської системи є Human Fertilisation and Embryology Authority (HFEA) – спеціалізований регуляторний орган, що

поєднує функції ліцензування, контролю та етичної експертизи. Ця інституційна модель забезпечує професійний нагляд за дотриманням стандартів у сфері репродуктивної медицини та біотехнологій, створюючи превентивний механізм захисту, що доповнює репресивні кримінально-правові заходи. Суворість кримінальних санкцій – до 10 років позбавлення волі за порушення встановлених меж – демонструє серйозність ставлення до захисту ембріонального життя.

Британський підхід характеризується гнучкістю та адаптивністю до технологічного прогресу, що дозволяє системі еволюціонувати відповідно до нових наукових можливостей. Водночас ця гнучкість створює певні виклики у регулюванні революційних біотехнологій, таких як моделі ембріонів на основі стовбурових клітин, що вимагає постійного оновлення правових рамок.

Американська модель демонструє федеральний підхід до кримінально-правової охорони ембріонів, що поєднує загальнонаціональні стандарти з різноманітністю регіональних рішень. Федеральний Unborn Victims of Violence Act 2004 року встановив широкий захист «дитини в утробі» від моменту запліднення у справах федеральної юрисдикції, створивши базову платформу для захисту пренатального життя на національному рівні.

На рівні штатів сформувалася надзвичайно різноманітна мозаїка підходів – від абсолютистських позицій, що визнають ембріон «юридичною особою» з моменту запліднення, до більш нюансованих систем, що дозволяють певні види досліджень без суттєвих ризиків. Ця різноманітність відображає демократичні принципи федералізму та можливість різних спільнот розвивати власні стандарти відповідно до локальних цінностей та переконань.

Ключовою особливістю американської системи є еволюція від історичної доктрини «born alive rule» до сучасного визнання пренатального життя як об'єкта кримінально-правового захисту. Ця трансформація відбулася через поступове накопичення судових прецедентів та законодавчих ініціатив,

що демонструє органічний розвиток правової системи у відповідь на технологічний прогрес та зміни суспільних цінностей.

Американська модель характеризується створенням спеціальних складів злочинів, адаптованих до специфіки ембріонального життя, можливістю подвійного покарання за шкоду матері та ембріону, а також екстериторіальним ефектом деяких штатних законів. Водночас система стикається з викликами політизованості питання та складності досягнення консенсусу у плюралістичному суспільстві.

Досвід країн англо-американської правової системи пропонує цінні уроки для розвитку українського кримінального законодавства у сфері охорони життя ембріону людини. Оптимальним для України був би синтетичний підхід, що поєднує переваги обох моделей з урахуванням національних особливостей та ресурсних можливостей.

Від британської моделі доцільно запозичити наукову обґрунтованість темпоральних меж захисту через 14-денне правило, що відповідає сучасним біологічним знанням про формування індивідуальності ембріону та забезпечує баланс між захистом потенційного життя та потребами наукових досліджень. Концепція комплексного регулювання, що поєднує превентивні та репресивні заходи, могла б бути адаптована через поетапне створення спеціалізованих регуляторних механізмів, початково на базі існуючих органів охорони здоров'я.

Від американської моделі варто перейняти рішучість у створенні спеціальних складів злочинів, адаптованих до специфіки ембріонального життя, замість простого розширення існуючих норм про вбивство. Принципи диференційованого підходу до різних категорій ембріонів та збалансування захисту з репродуктивними правами через систему обґрунтованих винятків також мають практичну цінність для українського контексту.

Практична імплементація для України включала б: доповнення Кримінального кодексу спеціальними статтями про умисне позбавлення життя ембріону людини та незаконне експериментування з ембріонами;

встановлення 14-денної межі як науково обґрунтованого критерію початку кримінально-правової охорони з можливістю її перегляду у світлі наукових досягнень; створення системи ліцензування та контролю у сфері репродуктивної медицини та біотехнологій; розробку спеціальних процедурних правил для розслідування та судового розгляду справ, що стосуються ембріонів; запровадження заборони комерціалізації ембріонів з дозволом компенсації витрат донорам; створення системи етичної експертизи для досліджень на ембріонах.

Водночас слід враховувати обмеження та ризики обох моделей: необхідність значних ресурсів для створення спеціалізованих інституцій, складність правозастосування через технічність питань, потребу в постійному оновленні законодавства відповідно до наукового прогресу, ризики політизації та потенційної криміналізації поведінки вагітних жінок.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження проблем забезпечення кримінально-правової охорони життя ембріона людини дозволяє зробити наступні висновки:

1. Комплексний аналіз історичного розвитку, сучасного міжнародного досвіду та вітчизняної практики кримінально-правової охорони життя ембріону людини дозволяє констатувати, що людство пройшло складний еволюційний шлях від примітивного розуміння пренатального життя як майнової цінності до усвідомлення його самостійної гідності та права на правовий захист. Цей процес характеризується поступовим ускладненням правових конструкцій, розширенням сфери захисту та адаптацією традиційних правових інститутів до викликів науково-технічного прогресу. Водночас сучасний стан правового регулювання демонструє значну фрагментацію підходів, що створює серйозні виклики для забезпечення ефективного захисту ембріонального життя в умовах глобалізації біомедичних технологій.

Історичний досвід переконливо свідчить про те, що кожна епоха формувала власне розуміння цінності пренатального життя відповідно до рівня медичних знань, соціально-культурних традицій та релігійно-філософських уявлень. Від вавилонських законів Хаммурапі, що розглядали втрату плода через призму майнової шкоди чоловікові потерпілої, до складних середньовічних канонічних норм, що розмежовували «сформований» та «несформований» плід на основі аристотелівської теорії одухотворення, простежується чітка тенденція до поступового визнання самостійної цінності ненародженого життя. Особливо значущим стало римське нововведення концепції *nasciturus*, що вперше в історії права визнало ненароджену дитину суб'єктом правовідносин, хоча і в обмеженому обсязі. Ця правова фікція створила прецедент для захисту інтересів потенційного життя, що став концептуальною основою для подальшого розвитку інститутів правової охорони пренатального життя.

Принципово важливим є те, що історичний розвиток правових норм демонструє постійну присутність дискусії про темпоральні межі правової охорони, що свідчить про фундаментальний характер цього питання для правової науки. Аристотелівська концепція «затримки моменту одухотворення» не лише вплинула на середньовічне канонічне право, але й продовжує резонувати у сучасних біоетичних дискусіях про момент початку індивідуального людського життя. Гіппократівська заборона для лікарів сприяти абортам стала першим професійним етичним стандартом у цій сфері, що зберігає свою актуальність у контексті сучасних дебатів про медичну етику та професійну відповідальність.

Сучасний міжнародний досвід характеризується спробами створення універсальних стандартів захисту ембріонального життя через систему міжнародних конвенцій, декларацій та рекомендацій міжнародних організацій. Конвенція Ов'єдо 1997 року стала першою успішною спробою створення загальноєвропейської рамки регулювання біоетичних питань, встановивши фундаментальні принципи захисту людської гідності у контексті застосування біомедичних технологій. Заборона створення людських ембріонів для дослідницьких цілей, принцип пріоритету інтересів окремої людини над інтересами науки та суспільства, обмеження втручання в геном людини створили правову основу для національних кримінально-правових санкцій у державах-учасниках.

Додатковий протокол про заборону клонування людини та Декларація ООН про клонування людини 2005 року відобразили міжнародний консенсус щодо етичної неприйнятності репродуктивного клонування, хоча питання терапевтичного клонування залишається дискусійним. Європейський Парламент у своїх резолюціях послідовно відстоює позицію про етичну неприйнятність терапевтичного клонування, визнаючи його несумісним з державною політикою Європейського Союзу, що створює додатковий тиск на національні уряди щодо запровадження відповідних заборон.

Судова практика Європейського суду з прав людини демонструє складність застосування загальних принципів захисту прав людини до біоетичних питань та необхідність збалансованого підходу до конкуруючих прав та інтересів. Справи *Vo v. France*, *Evans v. United Kingdom*, *A, B and C v. Ireland* та *Parillo v. Italy* виявили обережність суду у визначенні правового статусу ембріонів та схильність до надання державам широких меж розсуду у цій сфері. Водночас суд послідовно підкреслює необхідність забезпечення мінімальних стандартів захисту та недопустимість розгляду людських ембріонів як об'єктів власності.

Однак міжнародний досвід також виявляє значну фрагментацію правових підходів, що призводить до розвитку «біомедичного туризму» та створює можливості для обходу національних заборон. Відсутність єдиного європейського консенсусу з біоетичних питань ускладнює створення уніфікованих стандартів захисту ембріонального життя, оскільки навіть спільні географічні та культурні чинники не гарантують однаковості національних законодавств різних країн з їхніми власними правовими традиціями.

Вітчизняний досвід кримінально-правової охорони життя ембріону людини різко контрастує з міжнародними тенденціями та демонструє критичні прогалини у правовому регулюванні. Україна, незважаючи на один з найвищих показників абортів у світі та загрозливу демографічну ситуацію, досі не створила адекватної системи правового захисту пренатального життя. Фрагментарне регулювання репродуктивних технологій через загальні норми базових законів не забезпечує системного підходу до захисту ембріонального життя та створює можливості для зловживань.

Майже повна відсутність спеціальних кримінально-правових норм для захисту ембріонального життя створює правову невизначеність та унеможливорює ефективне переслідування порушників. Факт кваліфікації семи з восьми кримінальних проваджень у сфері репродуктивних технологій як

торгівля людьми свідчить про системні порушення та необхідність термінового посилення правового захисту.

Проблема правового статусу ембріонів *in vitro*, особливо у контексті їх «утилізації» після закінчення терміну зберігання, залишається центральною у вітчизняній юриспруденції. Відсутність єдиної концептуальної основи та суперечливі підходи різних законопроектів до питань донорства ембріонів, їх трансграничного переміщення та використання у дослідницьких цілях свідчать про нагальну потребу у комплексному правовому врегулюванні.

Міжнародно-правові зобов'язання України, зокрема положення Конвенції Ов'єдо, не знаходять належного відображення у вітчизняному законодавстві, що створює ризики для міжнародного іміджу держави та може ускладнити процес європейської інтеграції. Конституційний обов'язок держави щодо збереження генофонду громадян України вимагає негайного розроблення ефективних механізмів контролю за переміщенням та використанням людських ембріонів.

Узагальнюючи проведений аналіз, можна констатувати, що Україна потребує кардинального реформування системи правової охорони ембріонального життя відповідно до історичного досвіду, міжнародних стандартів та національних потреб. Створення спеціального закону про захист ембріонів людини, доповнення Кримінального кодексу окремими нормами про кримінальні правопорушення проти ненародженого життя, законодавче визначення поняття «ембріон людини» та встановлення темпоральних меж правової охорони є першочерговими завданнями законодавця. Водночас необхідно забезпечити баланс між захистом ембріонального життя та репродуктивними правами громадян, дотримуючись міжнародних стандартів біоетики та конституційних принципів поваги до людської гідності.

2. Аналіз об'єкту посягання на життя ембріону людини виявляє складність та багатогранність цієї проблематики, що перебуває на перетині правової науки, медицини, біоетики та філософії. Основне питання, навколо

якого розгортається наукова дискусія, стосується правового статусу ембріону людини та визначення моменту початку кримінально-правової охорони людського життя, що має фундаментальне значення для формування адекватної системи правового захисту.

Родовий об'єкт кримінальних правопорушень, передбачених розділом II Особливої частини Кримінального кодексу України, визначається як життя і здоров'я людини, що відповідає конституційному принципу визнання людини, її життя і здоров'я найвищими соціальними цінностями. Водночас існуюча система кримінально-правової охорони має суттєву прогалину щодо захисту пренатального життя, оскільки повноцінний кримінально-правовий захист надається людині лише з моменту початку фізіологічних пологів або штучного вивільнення плода під час кесаревого розтину, що не відповідає сучасним науковим знанням про початок індивідуального людського життя.

Міжнародно-правові стандарти, закріплені у Декларації прав дитини ООН, Конвенції про права дитини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини, свідчать про необхідність захисту людського життя ще до народження. Особливо показовою є позиція Всесвітньої медичної асоціації, закріплена в Декларації про медичні аборти від 1970 року, що визнає повагу до людського життя з моменту зачаття основним принципом діяльності лікаря. Ці міжнародні стандарти створюють правову основу для розширення кримінально-правової охорони на ембріональну стадію людського життя.

Дослідження виявляє принципову суперечність між сучасними науковими знаннями про початок індивідуального людського життя та вітчизняним підходом до визначення моменту початку кримінально-правової охорони. Якщо біологічна наука доводить, що з моменту запліднення утворюється генетично унікальний організм з власною програмою розвитку, то кримінальне право продовжує орієнтуватися на застарілі критерії, пов'язані з моментом народження. Така ситуація створює правову прогалину, що

дозволяє безкарно знищувати людське життя на ембріональній стадії розвитку, що суперечить конституційним принципам та міжнародним зобов'язанням України.

Особливого значення набуває проблема правового статусу ембріонів *in vitro*, створених у процесі застосування допоміжних репродуктивних технологій. Ці ембріони, перебуваючи поза організмом жінки, залишаються фактично поза сферою кримінально-правового захисту, що створює можливості для їх використання в дослідницьких цілях або комерційної експлуатації. Римська концепція *nasciturus*, що визнавала ненароджену дитину суб'єктом права у певних правовідносинах, може слугувати історичним прецедентом для створення спеціального правового статусу ембріонів з відповідними гарантіями їх захисту.

Проведений аналіз дозволяє сформулювати висновок про необхідність кардинального перегляду підходів до визначення об'єкту кримінально-правової охорони в контексті захисту ембріонального життя. Об'єктом посягання на життя ембріону людини є суспільні відносини щодо охорони життя людини на ембріональній стадії розвитку, що становлять частину родового об'єкта кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я людини. Ця група суспільних відносин потребує самостійного правового регулювання через створення спеціальних кримінально-правових норм, адаптованих до специфіки ембріонального життя.

Дослідження ембріону людини як об'єкту кримінально-правової охорони виявляє фундаментальну суперечність між сучасними науковими знаннями про природу людського життя та застарілими правовими підходами до його захисту, що створює критичну прогалину у системі кримінально-правового регулювання та потребує невідкладного реформування. Аналіз вітчизняного законодавства демонструє, що український законодавець продовжує розглядати плід, який перебуває в утробі матері, незалежно від стадії його розвитку, як фізіологічну частину організму жінки, якою вона може розпоряджатися на власний розсуд, що свідчить про сприйняття ембріону як

сукупності клітин, тканин і органів, тобто передусім як об'єкта, а не суб'єкта права.

Тому був запропонований новий підхід до визначення життя ембріону людини як самостійного видового об'єкта кримінально-правової охорони, як особливої категорії суспільних відносин, що складаються з приводу захисту унікального біологічного феномену людського ембріону як потенційного носія людської індивідуальності на всіх стадіях його розвитку від моменту запліднення до народження, який характеризується власною біологічною природою, специфічними формами загроз і потребує спеціалізованої системи кримінально-правових норм для забезпечення комплексної охорони від незаконного знищення, пошкодження, експериментального використання, комерціалізації та інших форм протиправного впливу. Цей видовий об'єкт відрізняється від традиційних об'єктів кримінально-правової охорони своєю темпоральною специфічністю (охоплює період від запліднення до початку пологів), особливим правовим режимом (враховує стадіальність розвитку ембріону та критерії формування індивідуальності), та унікальним характером загроз (включаючи новітні біомедичні технології). Виділення життя ембріону як самостійного видового об'єкта забезпечує системність кримінально-правової охорони через створення логічно структурованої сукупності норм, усуває фрагментарність правового регулювання та гармонізує вітчизняне законодавство з міжнародними стандартами біоетики, створюючи правову основу для ефективного захисту ембріонального життя як особливої соціальної цінності.

Досягнення сучасної ембріології надали об'єктивну наукову основу для переосмислення традиційних уявлень про момент виникнення людської особистості, встановивши, що людська особистість формується на 14-й день розвитку після створення зиготи. Цей висновок ґрунтується на трьох фундаментальних біологічних фактах: формуванні первинної смуги як анатомічного попередника центральної нервової системи, стабілізації індивідуальності ембріону після припинення можливості поділу або злиття з

іншим ембріоном, та імплантації в стінку матки як встановлення стабільного біологічного зв'язку з материнським організмом. Ці наукові дані дозволяють об'єктивно розмежувати дві якісно різні стадії раннього розвитку людини: доіндивідуальну стадію перших 14 днів, коли ембріон являє собою скупчення клітин без стабільної індивідуальності, та власне індивідуальну стадію після 15-го дня, коли ембріон набуває всіх ознак індивідуального людського організму з унікальною ідентичністю, початками нервової системи та спроможністю до подальшого розвитку у повноцінну людську істоту.

Проблема правового статусу ембріону людини як об'єкта кримінально-правової охорони потребує подолання крайнощів існуючих концептуальних підходів. Абсолютистський підхід, що наділяє ембріон статусом повноправного суб'єкта права з моменту запліднення, незважаючи на свою етичну послідовність, створює серйозні практичні проблеми та не враховує біологічні реалії раннього ембріогенезу, зокрема нестабільність індивідуальності та високий рівень природного відбракування на перших тижнях розвитку. Протилежний речово-правовий підхід, що розглядає ембріон як об'єкт права або частину материнського організму, є принципово неприйнятним, оскільки призводить до комерціалізації людського життя на найранніших стадіях його розвитку та суперечить принципу людської гідності. Найбільш перспективним видається третій підхід, заснований на концепції особистого немайнового зв'язку, що надає ембріону особливий правовий статус, відмінний як від статусу суб'єкта права, так і від статусу звичайного об'єкта права, з урахуванням його унікального генетичного коду та внутрішнього потенціалу розвитку у повноцінну людську істоту.

Фундаментальною ознакою ембріону людини, яка обґрунтовує його особливий правовий статус та необхідність кримінально-правової охорони, є наявність унікального генетичного коду, що формується в момент запліднення шляхом рекомбінації генетичного матеріалу двох батьків і залишається незмінним протягом усього життя організму. Ця генетична унікальність дозволяє розглядати ембріон не як частину материнського організму, а як

окрему біологічну одиницю з власною ідентичністю, що принципово відрізняє його від звичайного біологічного матеріалу. Другою ключовою ознакою є внутрішній потенціал розвитку, адже на відміну від звичайних тканин або органів, ембріон володіє внутрішньою програмою розвитку, спрямованою на формування повноцінного людського організму, що робить внутрішньоутробний період існування людської істоти невід'ємним етапом розвитку людини, а не підготовчим етапом до справжнього життя.

Аналіз чинного Кримінального кодексу України виявляє критичні прогалини у сфері охорони життя ембріону людини, які можна класифікувати за кількома категоріями: темпоральні прогалини, коли період життя людини з восьмого по дванадцятий тиждень не має правового визначення, оскільки не є ні ембріоном, ні плодом людини; предметні прогалини, коли відсутня кримінальна відповідальність за репродуктивне клонування людини. Термінологічна невизначеність у вітчизняному законодавстві, що проявляється у хаотичному використанні різних термінів для позначення внутрішньоутробного життя людини в різних нормативних актах, створює додаткові перешкоди для правозастосування та формування єдиної правової доктрини у цій сфері.

Таким чином, ембріон людини – це будь-яка жива біологічна система, що утворилася внаслідок злиття статевих гамет *Homo sapiens* (у природних умовах або *ex vivo*) й існує від моменту завершення процесу запліднення (сингамії) до завершення восьмого повного тижня внутрішньоутробного розвитку, після чого набуває статусу плода, що відображене у Директиві 98/44/ЄС Європейського парламенту та Ради від 6 липня 1998 р. «Про юридичний захист біотехнологічних винаходів» та Законі України «Про заборону репродуктивного клонування» від 14 грудня 2004 р. Водночас до категорії ембріонів людини для цілей правового регулювання відносяться виключно природно зачаті ембріони та ембріони, створені шляхом терапевтичного клонування для медичних цілей, тоді як репродуктивно

клонівані ембріони не підлягають правовій охороні через порушення принципу унікальності людського геному.

Правовий статус ембріону людини має диференційований характер залежно від стадії його розвитку. Загальна правова охорона ембріону як потенційного людського життя починається з моменту запліднення та полягає у забороні його комерціалізації, встановленні етичних обмежень на наукові дослідження та процедурних гарантіях при роботі з ембріональним матеріалом відповідно до принципів, встановлених статтями 1, 5, 18 Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицину. Водночас кримінально-правова охорона ембріону як індивідуального людського життя набуває чинності з 15-го дня розвитку, коли завершується формування первинної смуги та стабілізується індивідуальність ембріону, що відповідає сучасним науковим знанням про етапи ембріогенезу та міжнародним біоетичним стандартам.

Ембріон людини на всіх стадіях розвитку є об'єктом суворого етичного контролю, при якому дослідження та клінічні маніпуляції дозволені лише за умов: а) наявності легітимної наукової або терапевтичної мети; б) письмової, поінформованої та вільної згоди генетичних батьків; в) позитивного висновку комітету з етики; г) дотримання чіткого строкового обмеження до 14 доби *in vitro* для дослідницьких цілей – правило «14 днів», встановленого пунктом 5 Загальної декларації ЮНЕСКО про людський геном і права людини (1997) і підтвердженого ВООЗ та МОЗ України у стандарті клінічної практики з допоміжними репродуктивними технологіями. Це правило має подвійну функцію: науково-дослідницьку (встановлення меж дозволених досліджень) та кримінально-правову (визначення початку підвищеної правової охорони).

Одночасно з цим ембріон людини є об'єктом абсолютної заборони на створення для репродуктивного клонування, що відображено у ст. 1 Декларації ООН про клонування людських істот (2005) та у ст. 7 Закону України «Про заборону репродуктивного клонування». Терапевтичне клонування для медичних цілей допускається виключно в межах 14-денного

періоду з дотриманням суворих етичних та процедурних вимог, після чого такі ембріони підлягають обов'язковому знищенню.

Ембріон людини, починаючи з 15-го дня розвитку, є біологічним потенціалом майбутньої людини з індивідуальними характеристиками; з огляду на принцип превентивності (ст. 18 Ов'єдської конвенції) будь-яке втручання, яке може завдати йому непоправної шкоди, розглядається як кримінально караний напад на людське життя і тягне кримінальну відповідальність за відповідними статтями Кримінального кодексу України.

Отже, уточнене правове визначення ембріона людини можна сформулювати так:

Ембріон людини – це ранній зародковий етап розвитку людини, що починається з моменту запліднення яйцеклітини (утворення зиготи) і триває до восьми тижнів, який проходить дві якісно різні стадії правової охорони: потенційного людського життя (0-14 днів) під загальним правовим захистом та індивідуального людського життя (з 15-го дня) під кримінально-правовою охороною. До ембріонів людини відносяться виключно природно зачаті ембріони та ембріони терапевтичного клонування в межах дозволених строків, тоді як репродуктивно клоновані ембріони не мають правового статусу та підлягають знищенню. З правової точки зору ембріон розглядається як носій потенційної людської гідності, який не має повної правосуб'єктності на до-індивідуальній стадії, але набуває статусу об'єкта кримінально-правової охорони після формування індивідуальності, з урахуванням балансу між правами матері і захистом людського життя.

Таким чином, у національному та міжнародному праві людський ембріон визнається формою людського життя, що охороняється диференційовано залежно від стадії розвитку – як об'єкт біоетичної опіки та адміністративно-правового регулювання на до-індивідуальній стадії (0-14 днів) та як об'єкт кримінально-правової охорони на індивідуальній стадії (з 15-го дня), що забезпечує максимальну правову захищеність від протиправних

посягань при збереженні можливостей для етично виправданих наукових досліджень та медичних процедур.

Практична реалізація запропонованої концепції вимагає доповнення Кримінального кодексу України новими статтями, зокрема статтею 142-1 про умисне протиправне позбавлення життя ембріону людини віком понад п'ятнадцять днів від моменту запліднення з відповідними кваліфікованими складами та статтею 142-2 про незаконне репродуктивне клонування людини. Співмірність покарання за знищення ембріону у порівнянні зі знищенням народженої людини обґрунтовується однаковою соціальною цінністю цих життів, оскільки життя становить суспільну цінність незважаючи на соціальний статус його носія, якість життя чи суспільну користь особи, тому життя ембріону не випадає з цього логічного ланцюга.

Запропоновані зміни сприятимуть гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами, що особливо важливо в контексті євроінтеграційних процесів та необхідності приведення національного права у відповідність з міжнародними зобов'язаннями у сфері біоетики.

Дослідження об'єктивної сторони посягання на життя ембріону людини виявляє фундаментальну трансформацію традиційних кримінально-правових підходів під впливом революційних досягнень біомедичних технологій, що вимагає переосмислення класичних доктринальних концепцій та формування принципово нової парадигми кримінально-правової охорони людського життя на його найранніших стадіях. Дослідження демонструє, що сучасна об'єктивна сторона кримінальних правопорушень проти ембріонального життя характеризується безпрецедентною складністю та різноманітністю форм прояву, що відображає як технологічні можливості сучасної медицини, так і нові виклики для правової системи у сфері захисту фундаментальних людських цінностей.

Концептуальний аналіз семи основних форм об'єктивної сторони незаконного поводження з ембріоном людини розкриває глибинну еволюцію

самого поняття кримінально-караного діяння, оскільки традиційні уявлення про фізичне насильство та його наслідки набувають принципово нових вимірів у контексті мікроскопічних біологічних процесів та молекулярно-генетичних маніпуляцій. Заподіяння шкоди ембріону, що перебуває в матці жінки, як першою формою об'єктивної сторони, демонструє розширення меж кримінально-правового захисту за межі традиційно визнаних об'єктів, створюючи прецедент для визнання пренатального життя самостійним об'єктом кримінально-правової охорони. Ця форма є концептуально важливою, оскільки встановлює принцип двоїстості об'єктів посягання, де одночасно захищається як право жінки на репродуктивне здоров'я, так і право ембріону на життя, що вимагає делікатного балансування конкуруючих правових інтересів.

Здійснення заборонених генетичних модифікацій ембріона як другої форми об'єктивної сторони представляє якісно новий тип суспільно небезпечних діянь, що посягають не лише на конкретне індивідуальне життя, але й на біологічну цілісність людського виду загалом, створюючи загрози екзистенціального характеру для майбутнього людства. Ця форма об'єктивної сторони є революційною з точки зору кримінально-правової доктрини, оскільки вперше в історії права створює можливість кримінально-правової відповідальності за діяння, наслідки яких можуть проявитися через покоління та вплинути на еволюційний розвиток людського виду. Клонування людини, створення гібридних або химерних ембріонів, модифікація геному з немедичних міркувань стають предметом кримінально-правової заборони не через безпосередню шкоду конкретній особі, а через загрозу фундаментальним принципам людської ідентичності та видової автентичності.

Порушення встановленого порядку створення та зберігання ембріонів як третя форма об'єктивної сторони відображає необхідність процедурного захисту ембріонального життя через систему адміністративно-правових заборон, порушення яких набуває кримінально-правового характеру. Ця

форма демонструє еволюцію кримінального права від захисту виключно матеріальних об'єктів до захисту процедурної справедливості та дотримання етичних стандартів у сфері біомедицини. Екстракорпоральне створення ембріона без мети переносу в матку, зберігання в неналежних умовах, здійснення процедур неуповноваженими особами створюють новий тип бланкетних норм кримінального права, що вимагають детального адміністративно-правового регулювання для визначення меж кримінально-караної поведінки.

Комерціалізація використання ембріонів як четверта форма об'єктивної сторони представляє принципово важливу концепцію захисту людської гідності від економічного редукціонізму, встановлюючи кримінально-правову заборону на трактування потенційного людського життя як товару або предмета майнового обігу. Ця форма об'єктивної сторони має глибоке філософсько-правове значення, оскільки захищає не лише конкретні ембріони, але й саму ідею неторгівельності людського життя, протидіючи тенденціям комодифікації біологічних процесів у сучасному суспільстві споживання. Кримінально-правова заборона на купівлю-продаж, міну, дарування ембріонів створює правовий бар'єр проти перетворення репродуктивних технологій на сферу комерційної експлуатації, зберігаючи альтруїстичний характер донорства та медичної допомоги у цій делікатній сфері.

Незаконне сурогатне материнство як п'ята форма об'єктивної сторони розкриває складність правового регулювання багатосторонніх відносин, де права та інтереси кількох суб'єктів можуть конфліктувати між собою, а ембріон стає об'єктом складних договірних відносин. Ця форма об'єктивної сторони особливо актуальна для України як одного зі світових центрів міжнародного сурогатного материнства, що створює підвищені ризики експлуатації та зловживань. Кримінально-правове регулювання цієї сфери вимагає особливо тонкого підходу, оскільки необхідно захистити права всіх учасників процесу, включаючи ембріон, сурогатну матір, генетичних батьків

та майбутню дитину, не створюючи при цьому непропорційних обмежень для легального використання репродуктивних технологій.

Використання ембріонів у наукових дослідженнях з порушенням вимог законодавства як шоста форма об'єктивної сторони відображає одну з найскладніших етичних дилем сучасності – необхідність балансування між науковим прогресом та захистом потенційного людського життя. Ця форма вимагає особливо складної правової конструкції, яка б дозволила легітимні наукові дослідження, спрямовані на розвиток медицини та покращення людського здоров'я, водночас встановлюючи чіткі межі неприпустимого використання ембріонів як розхідного матеріалу для експериментів. Встановлення 14-денної межі для досліджень на ембріонах, заборона створення ембріонів спеціально для дослідницьких цілей, вимоги щодо терапевтичної мети досліджень створюють складну систему правових обмежень, що забезпечує розвиток науки при дотриманні етичних принципів.

Транспортування, імпорту або експорту ембріонів з порушенням встановлених правил як сьома форма об'єктивної сторони відображає глобальний характер сучасних біомедичних технологій та необхідність міжнародної координації у сфері захисту ембріонального життя. Ця форма об'єктивної сторони є особливо важливою в контексті зростаючого репродуктивного туризму та ризиків транскордонної торгівлі біологічним матеріалом, що вимагає створення ефективних механізмів контролю за переміщенням ембріонів через державні кордони.

Системний аналіз виокремлених форм об'єктивної сторони дозволяє констатувати формування принципово нової категорії кримінальних правопорушень, що характеризуються специфічними ознаками: мікроскопічністю об'єкта посягання, який неможливо сприйняти безпосередньо органами чуттів; технологічною складністю способів вчинення, що вимагають спеціальних знань та обладнання; відстроченістю або латентністю наслідків, які можуть проявитися через тривалий час або навіть у наступних поколіннях; міжнародним характером багатьох форм такої

діяльності; підвищеною етичною чутливістю та соціальною значущістю. Ці особливості вимагають переосмислення традиційних підходів до конструювання складів кримінальних правопорушень, доказування вини, призначення покарань та міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю.

Методологічний аналіз проблеми виявляє необхідність інтеграції кримінально-правових підходів з досягненнями біології, медицини, етики та інших наук для формування адекватних правових рішень. Традиційні юридичні категорії виявляються недостатніми для опису складних біологічних процесів та технологічних маніпуляцій, що вимагає розробки нової юридичної термінології та концептуального апарату. Поняття ембріону, генетичної модифікації, кріоконсервації, імплантації потребують точного правового визначення, що враховувало б як біологічну сутність цих процесів, так і їх правове значення.

Компаративістський аналіз на прикладі естонського досвіду демонструє можливість успішної інтеграції сучасних біоетичних стандартів у національні кримінально-правові системи, водночас підкреслюючи необхідність адаптації міжнародного досвіду до специфічних національних умов. Естонська модель кримінально-правової охорони ембріонів показує ефективність комплексного підходу, що поєднує заборонні норми з дозвільним регулюванням легітимних медичних практик, створюючи збалансовану систему правового захисту.

Перспективи розвитку об'єктивної сторони посягань на життя ембріону людини пов'язані з необхідністю створення динамічної правової системи, здатної адаптуватися до стрімкого розвитку біомедичних технологій. Виникнення нових репродуктивних технологій, таких як штучні гамети, ектогенез, редагування генів зародкової лінії, потребуватиме постійного оновлення правових норм та розширення переліку кримінально-караних діянь. Водночас важливо уникнути надмірної криміналізації, що може загальмувати науковий прогрес та розвиток медичних технологій, які можуть принести значну користь людству.

Практична реалізація результатів проведеного дослідження об'єктивної сторони посягань на життя ембріону людини вимагає невідкладного доповнення Кримінального кодексу України статтею 142-3 «Незаконне поводження з ембріоном людини», яка б комплексно регламентувала відповідальність за всі сім виокремлених форм протиправної діяльності у цій сфері. Запропонована стаття має передбачати диференційовані санкції залежно від характеру та тяжкості посягання: від адміністративних штрафів за порушення процедурних вимог до позбавлення волі на значні строки за генетичні модифікації та комерціалізацію ембріонів. Особливої уваги потребує законодавче закріплення чітких критеріїв розмежування правомірної медичної діяльності та кримінально караних діянь, встановлення спеціальних кваліфікуючих ознак для медичних працівників як спеціальних суб'єктів, а також створення правових механізмів міжнародного співробітництва у боротьбі з транснаціональними формами незаконного обігу ембріонального матеріалу.

Аналіз правозастосовної практики виявляє критичні недоліки чинного кримінального законодавства у сфері охорони життя ембріону людини, що проявляється в систематичній кваліфікації діянь щодо незаконного поводження з ембріональним матеріалом за ст. 149 КК України «Торгівля людьми». Така практика є концептуально помилковою, оскільки ембріон людини не може бути юридично ототожнений з людиною в розумінні норм про торгівлю людьми, які розроблялися для захисту уже народжених осіб. Конкретні кримінальні провадження, зокрема

щодо незаконного сурогатного материнства, демонструють, що аспекти комерціалізації ембріонів залишаються поза увагою слідства, попри порушення базових принципів біоетики. Відсутність спеціалізованого правового регулювання змушує правоохоронні органи застосовувати загальні норми до специфічних діянь, що створює правову невизначеність та неефективність кримінально-правової охорони ембріонального життя,

підтверджуючи нагальну необхідність доповнення Кримінального кодексу України спеціальними нормами для захисту життя ембріону людини.

3. Зміст суб'єкта посягання на життя ембріону людини має складну багатовимірну проблематику, що перебуває на перетині традиційних кримінально-правових підходів до визначення суб'єкта кримінального правопорушення та нових викликів, породжених розвитком біомедичних технологій та репродуктивної медицини. Аналіз доктринальних підходів до розуміння суб'єкта кримінального правопорушення демонструє еволюцію наукової думки від класичного тлумачення цього інституту до необхідності врахування специфічних особливостей сучасних форм злочинної діяльності у сфері біомедицини, що вимагає переосмислення традиційних критеріїв та створення нових концептуальних рамок для адекватного правового регулювання.

Вікові критерії суб'єкта посягання на життя ембріону людини потребують особливого обґрунтування з урахуванням складності етичних та правових аспектів таких діянь. Встановлення загального віку кримінальної відповідальності у шістнадцять років за кримінальні правопорушення проти ембріонального життя є обґрунтованим, оскільки особи цього віку при нормальному психічному розвитку здатні усвідомлювати суспільну небезпеку незаконного поводження з ембріонами, розуміти етичні та моральні аспекти таких дій, а також усвідомлювати можливі негативні наслідки для репродуктивного здоров'я жінки та порушення фундаментальних прав людини. Водночас складність біомедичних процедур та необхідність спеціальних знань для вчинення більшості форм посягань на ембріональне життя робить малоімовірним вчинення таких кримінальних правопорушень неповнолітніми без участі дорослих осіб, що додатково обґрунтовує доцільність встановлення загального віку відповідальності.

Територіальний принцип дії кримінального закону набуває особливої актуальності у контексті глобалізації репродуктивних технологій та розвитку

міжнародного «репродуктивного туризму», коли громадяни можуть переміщуватися між юрисдикціями з метою обходу більш суворих національних заборон. Принцип персонального характеру кримінальної відповідальності громадян України за кримінальні правопорушення, вчинені за межами країни, створює правову основу для притягнення до відповідальності осіб, які вчинили посягання на ембріональне життя в інших державах, що має важливе значення для забезпечення ефективності національної системи захисту ембріонів та запобігання обходу вітчизняного законодавства.

Центральне місце у структурі суб'єктів посягання на життя ембріону людини займають спеціальні суб'єкти, насамперед медичні працівники та лікарі-дослідники, діяльність яких безпосередньо пов'язана з роботою з ембріональним матеріалом. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення у цій сфері характеризується наявністю додаткових ознак, що виходять за межі загальних критеріїв фізичної особи, осудності та віку, включаючи професійну кваліфікацію, спеціальні знання, доступ до біомедичних технологій та підвищені етичні обов'язки перед суспільством. Визначення медичних працівників як спеціальних суб'єктів обґрунтовується їхнім унікальним професійним статусом, що передбачає високий рівень спеціалізованих знань, значну суспільну довіру та суворе дотримання етичних норм, включаючи міжнародні стандарти біоетики.

Лікарі та лікарі-дослідники, які здійснюють діяльність у сфері репродуктивної медицини та біомедичних досліджень, володіють ексклюзивним доступом до ембріонального матеріалу та технологій його обробки, що робить їх потенційними суб'єктами специфічних форм злочинної діяльності, недоступних для осіб без відповідної кваліфікації. Їхній професійний статус передбачає не лише технічну компетентність, але й глибоке розуміння етичних аспектів роботи з потенційним людським життям, що накладає підвищену відповідальність за порушення встановлених норм та принципів. Особливості професійної діяльності лікарів-дослідників, що

поєднують клінічну практику з науковими дослідженнями, створюють додаткові ризики конфлікту інтересів та зловживання довірою пацієнтів, що обґрунтовує необхідність особливої кримінально-правової регламентації їхньої відповідальності.

Проблематика визначення лікаря як службової особи у контексті посягань на ембріональне життя потребує диференційованого підходу залежно від конкретних функцій та повноважень медичного працівника. Якщо звичайна лікувальна діяльність не надає лікареві статусу службової особи, то виконання адміністративних, організаційно-розпорядчих або контрольних функцій може змінювати його правовий статус та вплинути на кваліфікацію кримінального правопорушення.

Класифікація ознак спеціального суб'єкта посягання на життя ембріону людини має включати професійні характеристики, що визначають кваліфікацію та компетенцію у сфері репродуктивної медицини, посадові ознаки, що відображають місце особи в ієрархії медичної установи або дослідницького центру, та функціональні ознаки, що характеризують конкретні обов'язки та повноваження у роботі з ембріональним матеріалом. Професійні ознаки включають наявність вищої медичної освіти, спеціалізації у галузі репродуктології, ембріології або суміжних дисциплін, а також ліцензії на провадження медичної діяльності у відповідній сфері. Посадові ознаки охоплюють статус завідувача відділенням репродуктивної медицини, директора клініки або наукового центру, головного лікаря медичної установи, що надає послуги у сфері допоміжних репродуктивних технологій.

Диференціація кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів має враховувати рівень їхньої професійної компетентності, обсяг повноважень та ступінь довіри, яку їм надає суспільство. Лікарі-дослідники, що мають доступ до унікальних технологій та ембріонального матеріалу, повинні нести більш сувору відповідальність за зловживання своїм становищем порівняно з особами, які не мають спеціальної кваліфікації. Керівники медичних установ та наукових центрів мають нести відповідальність не лише за власні дії, але й

за створення умов, що сприяють порушенню норм роботи з ембріонами з боку підлеглих працівників.

Перспективи розвитку інституту спеціального суб'єкта у сфері захисту ембріонального життя пов'язані з необхідністю адаптації кримінально-правових норм до стрімкого розвитку біомедичних технологій та появи нових професійних ролей у сфері репродуктивної медицини.

Превентивний аспект кримінально-правового регулювання спеціальних суб'єктів включає розробку системи професійної етики, обов'язкового навчання з питань біоетики, ліцензування та періодичної атестації медичних працівників, що працюють з ембріональним матеріалом. Створення ефективної системи контролю за дотриманням професійних стандартів, включаючи незалежний етичний нагляд за дослідженнями та медичною практикою, має важливе значення для запобігання кримінальним правопорушенням у цій сфері та підтримання високого рівня довіри суспільства до медичної професії.

Суб'єктивна сторона незаконного поводження з ембріоном людини формується в умовах, коли суб'єкт, як правило, володіє спеціальними знаннями в галузі медицини або біології, що створює унікальні умови для формування інтелектуального та вольового елементів умислу, коли особа не просто усвідомлює характер своїх дій, але й глибоко розуміє їх біологічні, медичні та етичні наслідки.

Особливістю формування вини при посяганнях на життя ембріону людини є той факт, що інтелектуальний елемент умислу включає не лише усвідомлення фактичних обставин та суспільної небезпеки діяння, але й розуміння складних біологічних процесів, етичних принципів біомедицини та специфічного правового статусу ембріону як потенційного носія людської гідності. Ця особливість принципово відрізняє суб'єктивну сторону досліджуваних кримінальних правопорушень від традиційних кримінальних правопорушень проти життя, оскільки вимагає від суб'єкта не лише загального розуміння протиправності своєї поведінки, але й усвідомлення специфічних

етичних та правових аспектів роботи з людським життям на найранніших стадіях його розвитку. Прямий умисел при незаконному поводженні з ембріоном людини характеризується тим, що особа не лише усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, але й цілеспрямовано прагне до настання певних наслідків, розуміючи при цьому унікальну цінність об'єкта свого впливу та порушуючи фундаментальні принципи поваги до людського життя.

Непрямий умисел у цій сфері набуває особливої складності через те, що медичні працівники та дослідники часто перебувають у ситуаціях, коли вони усвідомлюють потенційні ризики для ембріону, але вважають можливим допустити негативні наслідки заради досягнення певних наукових або терапевтичних цілей. Така ситуація створює складні етичні дилеми, коли особа може виправдовувати свої дії благородними намірами, водночас свідомо ризикуючи життям ембріону та порушуючи встановлені правові заборони. Особливо проблематичним є розмежування між правомірним ризиком, пов'язаним з медичними маніпуляціями, та свідомим допущенням заподіяння шкоди ембріону з непрямим умислом.

Необережна форма вини при поводженні з ембріоном людини заслуговує особливої уваги, оскільки значна частина порушень у цій сфері відбувається саме з необережності через недотримання професійних стандартів, порушення технологічних процедур або недостатню обережність при роботі з біологічним матеріалом. Злочинна самовпевненість може проявлятися у випадках, коли досвідчені фахівці, покладаючись на свою кваліфікацію, легковажно ризикують життєздатністю ембріонів, вважаючи, що зможуть уникнути негативних наслідків завдяки своїм професійним навичкам. Злочинна недбалість характеризується тим, що особа не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків для ембріону, хоча повинна була і могла їх передбачити, виходячи з покладених на неї професійних обов'язків та стандартів медичної практики.

Мотиваційна сфера незаконного поводження з ембріоном людини відзначається надзвичайним різноманіттям та складністю, що відображає широкий спектр життєвих ситуацій та професійних контекстів, у яких можуть вчинятися такі правопорушення. Корисливий мотив може проявлятися у різних формах – від прямої торгівлі ембріонами до використання їх для отримання дорогоцінного біологічного матеріалу з комерційною метою, що суперечить фундаментальним принципам неторгівельності людського життя та перетворює потенційне людське життя на предмет майнового обігу. Науковий мотив, незважаючи на своє позитивне забарвлення та потенційну користь для людства, не може слугувати безумовним виправданням для порушення етичних норм та правових заборон, оскільки прагнення до наукового відкриття має здійснюватися в межах, встановлених законом та етичними стандартами.

Релігійний мотив демонструє особливу складність, оскільки може проявлятися як у позитивному аспекті захисту святості життя, так і в негативному аспекті фанатичного знищення ембріонів через релігійні переконання щодо недопустимості будь-яких маніпуляцій з людським життям. Хуліганський мотив, хоча і зустрічається рідко при поводженні з ембріонами, може проявлятися у демонстративному знищенні біологічного матеріалу з метою вираження неповаги до суспільних цінностей або провокування конфліктів на етично чутливі теми. Мотив помсти може спонукати до незаконних дій, спрямованих на заподіяння моральних страждань генетичним батькам через знищення або пошкодження їхніх ембріонів.

Цільова спрямованість діянь щодо ембріону людини конкретизує умисел особи та дозволяє більш точно оцінити ступінь суспільної небезпеки вчиненого. Репродуктивна мета, що передбачає використання ембріону для народження дитини, може бути як правомірною у рамках легальних програм допоміжних репродуктивних технологій, так і незаконною у випадку репродуктивного клонування або порушення встановлених процедур. Терапевтична мета полягає у використанні ембріонального матеріалу для

лікування захворювань та розробки нових методів терапії, що може бути виправданим у межах дозволеного законом терапевтичного клонування, але стає злочинною при порушенні встановлених темпоральних меж або процедурних вимог. Дослідницька мета може варіюватися від законних наукових досліджень, спрямованих на розвиток медичної науки, до заборонених експериментів, що порушують етичні принципи та правові норми.

Комерційна мета є завжди незаконною та морально неприйнятною, оскільки передбачає використання ембріону людини для отримання прибутку, що суперечить принципу людської гідності та перетворює потенційне людське життя на товар. Такі дії не лише порушують кримінально-правові заборони, але й підривають основи етичної медицини та довіри суспільства до репродуктивних технологій. Особливу складність становлять ситуації, коли комерційні інтереси маскуються під науковими або терапевтичними цілями, що вимагає ретельного аналізу всіх обставин справи для встановлення справжніх мотивів та цілей діяння.

Термінологічна невизначеність у вітчизняному законодавстві створює додаткові перешкоди для правильного встановлення суб'єктивної сторони, оскільки особа може помилково розуміти об'єкт своїх дій через неточне або суперечливе використання понять у різних нормативних актах. Використання різних термінів для позначення внутрішньоутробного життя людини може призводити до помилок у праві, що впливає на формування вини та її правову оцінку.

4. Романо-германська правова система, до якої належать як Німеччина та Польща, так і Україна, демонструє доволі різноманітні підходи до одного з найскладніших питань сучасного кримінального права – охорони життя ембріону людини. Особливість цієї правової сім'ї полягає у схильності до систематизації, детального законодавчого регулювання та побудови логічних правових конструкцій.

Німецька концепція кримінально-правової охорони життя ембріону людини демонструє складну багаторівневу систему, що поєднує конституційне визнання цінності пренатального життя з прагматичним врегулюванням соціальних реалій. Центральною особливістю німецької моделі є доктрина «незаконний, але не караний», сформульована Федеральним конституційним судом у 1993 році, згідно з якою аборти в першому триместрі залишаються формально протиправними, але не тягнуть кримінальної відповідальності за дотримання встановлених процедур.

Ключовими елементами німецької системи є: всеохоплююче конституційне визнання гідності людини та права на життя з поширенням на ембріональну стадію; спеціалізований Embryonenschutzgesetz 1990 року, що категорично забороняє використання екстракорпоральних ембріонів для дослідницьких цілей; детальна система кримінально-правового регулювання через статті 218-219b КК ФРН; трьохступенева модель «консультування-термін-індикація»; обов'язкове незалежне консультування перед абортom; диференційовані санкції залежно від суб'єкта та обставин діяння. Особливістю є також заборона реклами абортів та комерціалізації, суворі вимоги до медичної документації та професійні обмеження для лікарів.

Однак, слід сказати про обмеження німецької моделі: концептуальну суперечливість доктрини «незаконний, але не караний», що створює правову невизначеність; надмірну бюрократизацію процедур, що може ускладнювати доступ до медичної допомоги; потенційну стигматизацію жінок через обов'язкове консультування; складність правозастосування через множинність спеціальних норм та винятків. Крім того, абсолютна заборона досліджень на ембріонах може стримувати розвиток медичної науки та регенеративної медицини.

Кримінально-правова охорона життя ембріону людини у Польщі демонструє прагматичний підхід до врегулювання складних біоетичних питань через розширення традиційних кримінально-правових категорій на нові біомедичні реалії. Центральним елементом польської моделі є стаття 157a

КК Польщі, що встановлює кримінальну відповідальність за ушкодження тіла або спричинення розладу здоров'я, що загрожує життю «зачатої дитини», включаючи ембріони поза тілом жінки.

Ключовими особливостями польської системи є: широке тлумачення поняття «зачата дитина» як такої, що виникає з моменту запліднення незалежно від місця перебування ембріону; поширення кримінально-правового захисту на ембріони *in vitro*; відсутність вимог щодо тяжкості ушкоджень – навіть незначне ушкодження тіла ембріона підпадає під склад кримінального правопорушення; можливість виправдання певних дій (заморожування) за наявності терапевтичних цілей; складність застосування норм до процедур екстракорпорального запліднення через невизначеність результатів.

Польська доктрина характеризується активною науковою дискусією щодо меж застосування кримінально-правових норм до біомедичних технологій. Принципово важливим є рішення Конституційного трибуналу Польщі, що підтвердило поширення терміну «зачата дитина» на ембріони *in vitro*, створивши правову основу для їх кримінально-правового захисту. Водночас польський досвід демонструє складність практичного застосування загальних кримінально-правових норм до специфічних біомедичних процедур.

Водночас слід зауважити на недоліки польської моделі: термінологічну невизначеність, що створює труднощі тлумачення; потенційний конфлікт з репродуктивними правами жінок; складність доказування у справах про ушкодження ембріонів; ризик надмірної криміналізації медичних процедур; недостатню регламентацію нових біотехнологій.

Порівнюючи німецьку та польську моделі, можна відзначити як спільні риси, так і принципові відмінності. Обидві системи базуються на конституційному визнанні гідності людини та права на життя з поширенням на ембріональну стадію, але німецька модель характеризується більшою концептуальною складністю та процедурною деталізацією, тоді як польська –

більшою прямолінійністю та практичністю. Німеччина створила спеціалізоване законодавство для біоетичних питань, а Польща адаптувала існуючі кримінально-правові норми до нових реалій.

Для українського кримінального законодавства німецький та польський досвід пропонує кілька важливих напрямів адаптації. Це, доповнення Кримінального кодексу спеціальними кримінальними правопорушеннями проти ненародженого життя з детальною регламентацією складів злочинних діянь; необхідність законодавчого врегулювання статусу ембріонів, створених у процесі допоміжних репродуктивних технологій; створення системи ліцензованого консультування; встановлення суворих вимог до медичної документації та процедур; важливість збалансування кримінально-правового захисту з легітимними медичними потребами через систему виправдань та винятків; запровадження заборони реклами та комерціалізації репродуктивних послуг; диференціацію відповідальності для різних суб'єктів (жінки, лікарі, треті особи).

Країни англо-американської правової системи демонструють провідний світовий досвід у сфері кримінально-правової охорони життя ембріону людини, пропонуючи два принципово різних, але взаємодоповнюючих підходи до балансування захисту пренатального життя з науковими інтересами та репродуктивними правами. Попри загальну прихильність до принципів прецедентного права та поступової еволюції правових норм через судову практику, Велика Британія та Сполучені Штати Америки сформували унікальні моделі регулювання, що відображають різні філософські підходи до визначення моменту початку правового захисту життя та механізмів його забезпечення.

Спільними рисами англо-американського підходу є визнання особливої цінності пренатального життя як об'єкта кримінально-правового захисту, розвиток законодавства через поступову еволюцію судових прецедентів та законодавчих ініціатив, комплексне врахування етичних, наукових та соціальних факторів у формуванні правової політики, а також прагнення до

збалансування конкуруючих інтересів та прав різних суб'єктів. Обидві країни характеризуються високим рівнем громадської дискусії та демократичного залучення до процесу формування політики у сфері біоетики, що забезпечує легітимність та суспільну підтримку прийнятих рішень.

Британська модель кримінально-правової охорони життя ембріону людини вирізняється науковою обґрунтованістю та інституційною досконалістю. Центральним елементом цієї системи є 14-денна межа для досліджень на ембріонах, що базується на об'єктивному біологічному критерії – появі примітивної смужки як попередника центральної нервової системи. Ця наукова основа забезпечує стабільність та передбачуваність правового регулювання, уникаючи довільних політичних рішень.

Унікальною особливістю британської системи є Human Fertilisation and Embryology Authority (HFEA) – спеціалізований регуляторний орган, що поєднує функції ліцензування, контролю та етичної експертизи. Ця інституційна модель забезпечує професійний нагляд за дотриманням стандартів у сфері репродуктивної медицини та біотехнологій, створюючи превентивний механізм захисту, що доповнює репресивні кримінально-правові заходи. Суворість кримінальних санкцій – до 10 років позбавлення волі за порушення встановлених меж – демонструє серйозність ставлення до захисту ембріонального життя.

Британський підхід характеризується гнучкістю та адаптивністю до технологічного прогресу, що дозволяє системі еволюціонувати відповідно до нових наукових можливостей. Водночас ця гнучкість створює певні виклики у регулюванні революційних біотехнологій, таких як моделі ембріонів на основі стовбурових клітин, що вимагає постійного оновлення правових рамок.

Американська модель демонструє федеральний підхід до кримінально-правової охорони ембріонів, що поєднує загальнонаціональні стандарти з різноманітністю регіональних рішень. Федеральний Unborn Victims of Violence Act 2004 року встановив широкий захист «дитини в утробі» від

моменту запліднення у справах федеральної юрисдикції, створивши базову платформу для захисту пренатального життя на національному рівні.

На рівні штатів сформувалася надзвичайно різноманітна мозаїка підходів – від абсолютистських позицій, що визнають ембріон «юридичною особою» з моменту запліднення, до більш нюансованих систем, що дозволяють певні види досліджень без суттєвих ризиків. Ця різноманітність відображає демократичні принципи федералізму та можливість різних спільнот розвивати власні стандарти відповідно до локальних цінностей та переконань.

Ключовою особливістю американської системи є еволюція від історичної доктрини «born alive rule» до сучасного визнання пренатального життя як об'єкта кримінально-правового захисту. Ця трансформація відбулася через поступове накопичення судових прецедентів та законодавчих ініціатив, що демонструє органічний розвиток правової системи у відповідь на технологічний прогрес та зміни суспільних цінностей.

Американська модель характеризується створенням спеціальних складів злочинів, адаптованих до специфіки ембріонального життя, можливістю подвійного покарання за шкоду матері та ембріону, а також екстериторіальним ефектом деяких штатних законів. Водночас система стикається з викликами політизованості питання та складності досягнення консенсусу у плюралістичному суспільстві.

Досвід країн англо-американської правової системи пропонує цінні уроки для розвитку українського кримінального законодавства у сфері охорони життя ембріону людини. Оптимальним для України був би синтетичний підхід, що поєднує переваги обох моделей з урахуванням національних особливостей та ресурсних можливостей.

Від британської моделі доцільно запозичити наукову обґрунтованість темпоральних меж захисту через 14-денне правило, що відповідає сучасним біологічним знанням про формування індивідуальності ембріону та забезпечує баланс між захистом потенційного життя та потребами наукових досліджень.

Концепція комплексного регулювання, що поєднує превентивні та репресивні заходи, могла б бути адаптована через поетапне створення спеціалізованих регуляторних механізмів, початково на базі існуючих органів охорони здоров'я.

Від американської моделі варто перейняти рішучість у створенні спеціальних складів злочинів, адаптованих до специфіки ембріонального життя, замість простого розширення існуючих норм про вбивство. Принципи диференційованого підходу до різних категорій ембріонів та збалансування захисту з репродуктивними правами через систему обґрунтованих винятків також мають практичну цінність для українського контексту.

Практична імплементація для України включала б: доповнення Кримінального кодексу спеціальними статтями про умисне позбавлення життя ембріону людини та незаконне експериментування з ембріонами; встановлення 14-денної межі як науково обґрунтованого критерію початку кримінально-правової охорони з можливістю її перегляду у світлі наукових досягнень; створення системи ліцензування та контролю у сфері репродуктивної медицини та біотехнологій; розробку спеціальних процедурних правил для розслідування та судового розгляду справ, що стосуються ембріонів; запровадження заборони комерціалізації ембріонів з дозволом компенсації витрат донорам; створення системи етичної експертизи для досліджень на ембріонах.

Водночас слід враховувати обмеження та ризики обох моделей: необхідність значних ресурсів для створення спеціалізованих інституцій, складність правозастосування через технічність питань, потребу в постійному оновленні законодавства відповідно до наукового прогресу, ризики політизації та потенційної криміналізації поведінки вагітних жінок.

На підставі викладених положень і висновків пропонуються наступні рекомендації *de lege ferenda* (по удосконалюванню кримінального законодавства про незаконне поводження з ембріоном людини), які автор пропонує внести до чинного Кримінального кодексу України:

Доповнити Кримінальний кодекс України наступними статтями:

Стаття 142-1. Умисне протиправне позбавлення життя ембріону людини

1. Умисне позбавлення життя ембріону людини віком понад п'ятнадцять днів від моменту запліднення, –

карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років.

2. Те саме діяння, вчинене щодо двох або більше ембріонів, особою, або з корисливих мотивів, –

карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

Стаття 142-2. Незаконне репродуктивне клонування людини

Створення ембріону людини шляхом клонування з метою його подальшого розвитку, –

карається позбавленням волі на строк до п'яти років або штрафом від двох до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Стаття 142-3. Незаконне поводження з ембріоном людини

1. Заподіяння шкоди ембріону людини віком понад п'ятнадцять днів від моменту запліднення, що перебуває в матці жінки, здійснення заборонених генетичних модифікацій ембріона, порушення встановленого законом порядку створення та зберігання ембріонів, комерціалізація використання ембріонів, а також використання ембріонів у наукових дослідженнях з порушенням вимог законодавства –

караються штрафом від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, з корисливих мотивів, з використанням службового становища, або щодо кількох ембріонів, або способом, небезпечним для життя або здоров'я жінки,

—

караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони, або вчинені організованою групою, або призвели до смерті жінки або заподіяння їй тяжких тілесних ушкоджень, або вчинені з метою створення генетично модифікованих людей, або пов'язані з незаконним транспортуванням, імпортом або експортом ембріонів, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років.

4. Незаконне сурогатне материнство з використанням ембріона людини,

—

карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрушко П. П. Стрижевська А. А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально правова характеристика : навч. посіб. Київ : Юрисконсульт, 2006. 342 с.
2. Борисов В.І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям. *Право України*. 2012. №1– 570 с. С. 232–242.
3. Бараненко Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину за новим кримінальним законодавством України. *Правова держава*. 2002. № 5. С. 81–88.
4. Борисов В. І. Необережність та її види: текст лекції. Харків : Юрид. ін-т, 1991. 23 с.
5. Боротьба за права ембріонів: чи не відбирають у жінок свободу вибору? *Друкарня* : веб-сайт. URL: <https://drukarnia.com.ua/articles/borotba-za-prava-embrioniv-chi-ne-vidbirayut-u-zhinok-svobodu-viboru-WMOiK> (дата звернення: 04.07.2025).
6. Ботякова В. Родовий об'єкт злочину ненадання допомоги хворому медичним працівником. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 235–243.
7. Брайнін Я. М. Основні питання загального вчення про склад злочину. Київ : Видавництво Київського університету, 1964. 191 с.; Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навч. посібник. Харків : УкрЮА, 1994. 75 с.
8. Булеца С. Б. Право на життя зародку: цивільно-правове регулювання штучного переривання вагітності (аборту). *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 584–590.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
10. Вереша Р. В. Сучасні теорії (концепції) вини в науці кримінального права. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Том 12. Число 1(32). С. 79–94.

11. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей (прийнята у м. Нью-Йорку 30 вересня 1990 р.). *Дипломатичний вісник*. 1992. №6. С. 10–13.
12. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. Київ: АТ «Книга», 2002. 634 с.
13. Глушков В. А. Відповідальність за злочини у сфері охорони здоров'я. Київ : Вища школа, 1987. 200 с.
14. Гродецький Ю. В., Зайцев О. В. Поняття суб'єкта кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 1 (21). С. 255–281.
15. Гук О. Суб'єкт службових злочинів. *Радянське право*. 1986. № 12. С. 55–58.
16. Декларація незалежності: Права Людини в Україні: *Інформаційний портал Харківської правозахисної групи* : веб-сайт. URL: <http://www.khpg.org/index.php?id=946555693> (дата звернення: 04.07.2025).
17. Декларація ООН про клонування людини від 8 бер. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d57 (дата звернення: 04.07.2025).
18. Декларація прав дитини: Резолюція Організації Об'єднаних націй від 20 лист. 1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення: 04.07.2025).
19. Декларація, прийнята в Осло, стосовно медичного аборту: Декларація Всесвітньої медичної асоціації від 01 серпня 1970 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/990_009 (дата звернення: 04.07.2025).
20. Денисов С Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1(22). С. 152–159.
21. Денисова Т. А. Поняття функцій покарання та їх загальна характеристика. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького ун-ту управління та права*. 2006. № 1. С. 222–227.

22. Дзюба В. Т. Проблема потерпілого від злочину в кримінальному праві України. *Теорет.-правові пробл. протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 квіт. 2005 р. Львів, 2005. Ч. 1. С. 149–154.
23. Додатковий протокол до Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування досягнень біології та медицини стосовно заборони клонування людських істот : Міжнародний документ від 12.01.1998 р. ETS No 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_526#Text (дата звернення: 04.07.2025).
24. Дорохіна Ю. А. Межі кримінально-правового захисту життя людини. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Том 30 (69). № 3. С. 101–105. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/3_2019/20.pdf (дата звернення: 04.07.2025).
25. Дуфенюк О. М. Проблемні аспекти криміналізації діянь проти життя ембріона та плода людини. *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення)*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. 17–18 квіт. 2008 р., м. Львів : Львівський Обласний Благодійний Фонд, 2008. С. 107–112.
26. Ємельянов В.П. Кримінальне право України. Загальна частина. Основні питання вчення про злочин. Науково-практичний посібник. Харків, Право, 2018, с. 142 с.
27. Ємельянов В. П. Дискусійні питання щодо визначення об'єкту злочину у кримінально-правовій науці. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 16. С. 172–182.
28. Загальна декларація прав людини: Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. ст. 3103.

29. Загальна декларація про геном людини та права людини від 11 лист. 1997 р. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/human_genome.shtml (дата звернення: 04.07.2025).
30. Зупанчич Б. Право на життя та правосуб'єктність зачатої, але ненародженої дитини («nasciturus»). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2019. Вип. 69. С. 207–223.
31. Іванчук П. В., Шишка Н. В. до питання про комерціалізацію людських ембріонів (міжнародно-правовий досвід). *Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми*. 2020. С. 208–211.
32. Касинюк Л. А. Основи конституційного права України. Харків : ТОВ «Одісей», 1997. 160 с.
33. Квіт Н. М. Правовий режим неімплантованого ембріона in vitro з позицій доктрини, цивільного законодавства та судової практики. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 238–242. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/380/361> (дата звернення: 04.07.2025).
34. Кодекс законів царя Хамурапі. *Юрист-Онлайн* : веб-сайт. URL: <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx> (дата звернення: 04.07.2025).
35. Козаченко О. В. Момент початку життя людини у кримінально-правовій доктрині України: pro et contra. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 165–171.
36. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину: Конвенція Ради Європи від 04 квіт. 1997 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_334 (дата звернення: 04.07.2025).
37. Конвенція про права дитини: Конвенція Організації Об'єднаних націй від 20 лист. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 04.07.2025).

38. Конституція Республіки Болгарія, с. 17 – 68. Коротюк О.В., Лавринович О.В. Конституції країн світу: Республіка Болгарія, Румунія, Угорщина, Республіка Хорватія. Видавництво ОВК, 2021. – 250 с
39. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: Закон УРСР від 20 квітня 1978 р. № 888-ІХ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1978. № 18. ст. 268.
40. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 04.07.2025).
41. Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України [Текст] / Н.В. Глинська, Л.М. Лобойко, О.І. Марочкін та ін.: монографія: за заг. ред. О.Г. Шило. – Х.: НДІ ВПЗ імені акад. В.В. Сташиса НАПрНУ, 2026, с. 68 – 80.
42. Коренга Ю. Визначення правового статусу ембріона. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 2 (8). С. 99–102. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/11842/1/%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B3%D0%B0.pdf> (дата звернення: 04.07.2025).
43. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна: Курс лекцій. Київ : Атіка, 2001. 432 с.
44. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина Загальна: Курс лекцій. Київ : Наукова Думка, 1996. 334 с.
45. Коржанський М. Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України. Київ : Атіка : Академія, Ельга–Н, 2001. 656 с.
46. Костенко О., Ландіна-Виговська А. Поняття об'єкта злочину: дискусію варто продовжити. *Право України*. 2008. № 4. С. 101–105.
47. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник / Александров Ю. В. та ін. ; за ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : «Правові джерела», 2002. 431 с.

48. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Андрушко П. П. та ін. ; за ред. П. С. Матишевського. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
49. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Баулін Ю. В. та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-е вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
50. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти. Бажанов М. І. а ін. ; за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ–Харків : Юрінком Інтер-Право, 2001. 416 с.
51. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с.
52. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В. Л. Менчинського ; переклад на укр. мову О. В. Лішевської. Київ : ОВК, 2017. 284 с.
53. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В. Л. Менчинського ; переклад на укр. мову В. С. Станіч. Київ : ОВК, 2017. 138 с.
54. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 04.07.2025).
55. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / О. М. Алієва та ін. ; відп. ред. Є. Л. Стрельцов. 7-е вид., перероб. і допов. Харків : Одиссей, 2011. 824 с.
56. Кримінальний кодекс Французької Республіки / під ред. В. Л. Менчинського ; переклад на укр. мову К. І. Мазуренко. Київ : ОВК, 2017. 348 с.
57. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. 288 с.

58. Крушельницька Г.Л., Басай О.В. Цивільно-правова природа «свіжих» неімплантованих ембріонів людини *in vitro*. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Випуск 2. С. 23–28. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2022/2/4.pdf> (дата звернення: 04.07.2025).
59. Кучанська Л. С. Зміст та співвідношення кримінально-правових категорій: суб'єктивна сторона і вина. *Правова держава*. 2008. № 10. С. 161–165.
60. Лихова С. Я. Конституційно-правовий інститут основних прав і свобод людини як об'єкт кримінально-правової охорони. *Юридичний вісник України*. 2000. № 25. С. 20–21.
61. Луцький Р. П. Основні типи праворозуміння. *Науковий вісник Ужгородського університету Серія: Право*. 2011. Випуск 15. С. 53–56. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/17378.pdf> (дата звернення: 04.07.2025).
62. Мамчур В. М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2002. 207 с.
63. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): монографія. Київ : Азимут-Україна, 2005. 464 с.
64. Мирошниченко Н. А. Состав преступления: Текст лекций. Одесса : Юрид. лит-ра, 2003. 78 с.
65. Митрофанов І. І., Стрельцов Є. Л. Кримінально-правове забезпечення охорони законної професійної діяльності журналіста : монографія. Одеса : Фенікс, 2017. 302 с.
66. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт Організації Об'єднаних Націй від 16 грудня 1966 р. Верховна Рада України. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 04.07.2025).

67. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Київ : Логос, 1998. 324 с.
68. Мустафаєва А. Кримінально-правова охорона ембріону людини in vitro в Польщі: порівняльно-правові аспекти. *Юридичний вісник*. 2024. №. 4. С. 174–180. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2024/24.pdf (дата звернення: 04.07.2025).
69. Мустафаєва А. І. Кримінально-правова охорона ембріона в Україні. *Консервативно-ліберальні ідеї Одеської школи кримінального права* : матеріали Одеської наук.-практ. конф. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 233–237.
70. Мустафаєва А. І. Кримінально-правова охорона ембріона за зарубіжним законодавством. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19 травня 2023 р. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 254–256.
71. Мустафаєва А. І. Турецький досвід правової охорони ембріона людини: проблеми та моделі. *Juris Europensis Scientia*. 2024. №. 5. С. 49–53. URL: jes.nuoua.od.ua/archive/5_2024/12.pdf (дата звернення: 04.07.2025).
72. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Александров Ю. В. та ін. ; відп. ред. С. С. Яценко. 2-ге вид., переробл., доповн. Київ : А.С.К., 2002. 968 с.
73. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А. М. та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та доповн. Київ : Юридична думка, 2010. 1288 с.
74. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А. М. та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., переробл. та доповн. Київ : Атіка, 2005. 1064 с.
75. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А. М. та ін.; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-тє вид., перероб. та доп. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

76. Нестеренко В. Хто є ембріон? *Familychristianblog.wordpress.com* : веб-сайт. URL: <https://familychristianblog.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/09/who-is-embrion.pdf> (дата звернення: 04.07.2025).
77. Орлеан А. М. Початок кримінально-правової охорони життя людини. *Вісник Академії правових наук України* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2012. №4 (71). С. 299–307.
78. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 04.07.2025).
79. Основний Закон Німеччини. *Handbook Germany* : веб-сайт. URL: <https://handbookgermany.de/uk/basic-law> (дата звернення: 04.07.2025).
80. Островська Б. В. Право людини на життя від моменту її зародження в контексті права та моралі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2(12). С. 140–149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_2_13 (дата звернення: 04.07.2025).
81. Островська Б. 20-річний ювілей Конвенції Ов'єдо: досягнення і перспективи. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 2. С. 99–104.
82. Островська Б. В. Міжнародно-правові аспекти захисту життя людини у процесі застосування інноваційних біомедичних технологій. *Наука та інновації*. 2018. Т. 14, № 5. С. 27–36.
83. Островська Б. В. Право на життя в контексті конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та науково-технічного прогресу в біомедицині. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 170–173.
84. Островська Б. В. Практика Європейського Суду з прав людини щодо захисту права на життя у біоетичних питаннях. *Держава і право : Юридичні і політичні науки*: Збірник наукових праць. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2017. Вип. 75. С. 20–30.

85. Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с.
86. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо питань застосування допоміжних репродуктивних технологій» № 3488 від 15 травня 2020 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68809 (дата звернення: 04.07.2025).
87. Присяга Гіппократа. *Likari.info* : веб-сайт. URL: https://likari.info/korysna-informaciya/1095-присяга-гіппократа.html#google_vignette (дата звернення: 04.07.2025).
88. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції : Закон України від 21 груд. 2010 р. № 2808-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2808-17> (дата звернення: 04.07.2025).
89. Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень: Закон України від 11 червня 2009 р. № 1507-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1507-17> (дата звернення: 04.07.2025).
90. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23 трав. 2013 р. № 314-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18> (дата звернення: 04.07.2025).
91. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо правопорушень у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій. Проект Закону України від 13 січня 2022 р. № 6517. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73809 (дата звернення: 04.07.2025).
92. Про допоміжні репродуктивні технології. Проект Закону України від 28 груд. 2021 р. № 6475. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73524 (дата звернення: 04.07.2025).

93. Про заборону репродуктивного клонування : Закон України від 14 груд. 2004 р. № 2231–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2231-15> (дата звернення: 04.07.2025).
94. Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 23 вересня 1999 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/201799___591225 (дата звернення: 04.07.2025).
95. Про застосування допоміжних репродуктивних технологій та заміне материнства. Проект Закону України від 13 січ. 2022 р. № 6475-2. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73585 (дата звернення: 04.07.2025).
96. Про застосування допоміжних репродуктивних технологій. Проект Закону України від 11 січ. 2022 року № 6475-1. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73571 (дата звернення: 04.07.2025).]
97. Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених : Наказ Міністерства охорони здоров’я України № 179 від 29 березня 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06> (дата звернення: 04.07.2025).
98. Про затвердження Інструкції про порядок проведення операції штучного переривання вагітності, форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення : Наказ Міністерства охорони здоров’я України від 20 травня 2006 р. № 508. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-06> (дата звернення: 04.07.2025).
99. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров’я від 09 вер. 2013 № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13> (дата звернення: 04.07.2025).

100. Про затвердження Порядку надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності, форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 24 трав. 2013 № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1095-13> (дата звернення: 04.07.2025).
101. Про затвердження Порядку обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища : Постанова Верховної Ради України від 29 жовтня 1992 р. № 2751-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2751-12> (дата звернення: 04.07.2025).
102. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 04.07.2025).
103. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я людини: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 квіт. 1994 р. № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-94> (дата звернення: 04.07.2025).
104. Про схвалення Концепції Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації на 2006-2015 роки» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 кві. 2006 р. № 244-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2006-%D1%80#Text> (дата звернення: 04.07.2025).
105. Проект Кримінального кодексу України (підготовлений авторським колективом на чолі з заслуженим юристом України, доктором юридичних наук, професором В. М. Смітінком у проекті Кримінального Кодексу України, який був підготовлений за завданням Комісії (тепер Комітету) Верховної Ради України з питань правопорядку і законності та внесений народним депутатом О. Б. Матковським на розгляд Верховної Ради України в першому читанні). *Іменем закону*. 16 травня 1997 року. № 20. С. 1–16.

106. Пятницька Х. Поліцейські відправили на лаву підсудних організатора та двох учасників злочинної групи, які під прикриттям сурогатного материнства продавали немовлят за кордон. Головне управління Національної поліції у місті Київ : веб-сайт. URL: <https://kyiv.npu.gov.ua/news/politseiski-vidpravyly-na-lavu-pidsudnykh-orhanizatora-ta-dvokh-uchasnykiv-zlochynnoi-hrupy-iaki-pid-prykryttiam-surohatnoho-materynstva-prodavaly-nemovliat-za-kordon> (дата звернення: 04.07.2025).
107. Рекомендація 1046 (1986) щодо використання ембріонів та плодів людини для цілей діагностики, терапії, наукових досліджень, промислового використання та торгівлі : Міжнародний документ Парламентської асамблеї Ради Європи від 24 вересня 1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_070 (дата звернення: 04.07.2025).
108. Розенко В. Г., Матвійчук В. К. Суб'єкт злочину: Лекція. Київ : Укр. академія внутр. справ, 1993. 36 с.
109. Рубашенко М. А. Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України : монографія. Харків : Право, 2016. 288 с.
110. Светлов О. Я. Визнання лікаря службовою особою. *Радянське право*. 1966. № 6. С. 69–72.
111. Сімейний кодекс України від 10 січн. 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 04.07.2025).
112. Скрипніков А. М., Герасименко Л. О., Ісаков Р. І. Перинатальна психологія. Київ : Видавничий дім Медкнига, 2017. 168 с.
113. Смаглюк О. М., Павловська А. А. Досягнення віку кримінальної відповідальності як ознака неповнолітнього суб'єкта злочину. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 181–186. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_2_25. (дата звернення: 04.07.2025).

114. Сотула О. С. Кримінально-правова охорона життя людини у країнах романо-германської правової сім'ї: ретроспектива, компаративістика, моделювання : монографія. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2015. 429 с.
115. Стратонов В. М., Сотула О. С. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини: Навчальний посібник / під заг. ред. В. М. Стратонова. Київ : Істина, 2007. 400 с.
116. Стрельцов Є. Л. Об'єкт і кваліфікація злочинів. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Число 1(17). С. 131–134.
117. Стрельцов Є. Л., Сотула О. С., Стрельцов Л. Є. Життя людини та її право на життя як об'єкт кримінально-правової охорони: порівняльно-правовий дискурс. *Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: традиції та новачії* : монографія / за заг. ред. Н. В. Мішиної. Львів-Торунь : Ліга-Прес, 2021. С. 597–624. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/136/1600/3825-1> (дата звернення: 04.07.2025).
118. Стрельцов Є. Л. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. 5-е вид., перероб. і допов. Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. 800 с.,
119. Сухонос В. В. Теорія держави і права: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Суми : Університетська книга, 2005. 536 с.
120. Тацій В. Я. Об'єкт злочину. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 131–134.
121. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: навчальний посібник. Харків : УкрЮА, 1994. 76 с.
122. Тора: П'ятикнижжя Мойсеєве. *PublishersRow.com* : веб-сайт. URL: <https://online.fliphtml5.com/esre/njjh/#p=1> (дата звернення: 04.07.2025).
123. Третьякова В. До питання формування міжнародно-правових біоетичних засад терапевтичного клонування органів і тканин людини. *Журнал Верховної Ради України «Віче»* : веб-сайт. URL.: <https://veche.kiev.ua/journal/3481/> (дата звернення: 04.07.2025).

124. Триньова Я. О. Кримінально-правове забезпечення охорони життя ембріона людини: погляд з позиції neoiusnaturalae. *Юридична Україна*. 2014. № 5. С. 80–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2014_5_15 (дата звернення: 04.07.2025).
125. Триньова Я. О. Теоретичні засади та практика реалізації принципів біоетики в кримінальному праві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ, Київ, 2021. 545 с.
126. Трубников В. М. Новий погляд на об'єкт злочину. *Право і безпека*. 2002. № 1. С. 81–88.
127. Трубников В. М. Поняття об'єкта злочину з нових позицій. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Право*. 2009. Вип. 1 (5). С. 14–18.
128. Туляков В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової віктимології. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Вип. 1. Одеса, 2002. С. 266–274.
129. Турянський Ю. І. Щодо правової природи клонування людини (міжнародні та національні позиції). *Наше право*. 2020. № 1. С. 5–10.
130. Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину. *Право України*. 1999. № 6. С. 73–77.
131. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Атіка, 2004. 488 с.
132. Цивільний кодекс України від 16 січн. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 04.07.2025).
133. Чеботарьова Г. В. Проблеми визначення поняття об'єктивної сторони злочину. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2009. Том 22 (61). № 1. С. 249–254.
134. Чиж П.О. Право на життя в цивільному праві України та практиці ЄСПЛ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2019. 263 с.
135. Шевчук Т. Теорії детермінації злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : веб-сайт. URL:

<https://visnikkau.webnode.com.ua/news/teoriji-determinatsiji-zlochinnosti/>
(дата звернення: 04.07.2025).

136. Шишко І. М. Правовий статус ембріону людини та його вплив на правове регулювання медико-біологічних досліджень ембріонів людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Серія: Право. Випуск 87: частина 4. С. 364–370.
137. Шрамова О. С. Правове регулювання початку людського життя в сучасних умовах: виклики і перспективи. *Правове регулювання темпоральних меж життя людини* : матеріали засідання «круглого столу». Київ, 22 жовт. 2019 р. Київ : Національна академія правових наук України, 2019. С. 32–38.
138. Ярмиш Н. М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз) : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 40 с.
139. Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : теоретичний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Юриспруденція. 2014. № 7. С. 199–202.
140. 18 U.S. Code § 1841 – Protection of unborn children. *Cornell Law School* : веб-сайт. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1841> (дата звернення: 04.07.2025).
141. Abortion in Aristotle: A mēhosion act. *Cairn.info* : веб-сайт. URL: https://shs.cairn.info/article/E_RPHA_331_0003?lang=en (дата звернення: 04.07.2025).
142. Additional Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine, on the Prohibition of Cloning Human Beings (Paris, 12.01.1998). ETS 168. URL: <https://rm.coe.int/168007f2ca> (дата звернення: 04.07.2025).

143. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Biomedical Research, CETS No.195 (Strasbourg, 25.I.2005). URL: <https://rm.coe.int/168008371a> (дата звернення: 04.07.2025).
144. An extra-uterine system to physiologically support the extreme premature lamb. *Nature Communications* : веб-сайт. URL: <https://www.nature.com/articles/ncomms15112> (дата звернення: 04.07.2025).
145. Ancient History Sourcebook: The Code of the Assura, c. 1075 BCE. *Internet History Sourcebooks Project* : веб-сайт. URL: <https://sourcebooks.fordham.edu/ancient/1075assyriancode.asp> (дата звернення: 04.07.2025).
146. Bielańska-Osuchowska Z. *Embriologia*. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, 2001. 543 s.
147. Brind'Amour K. «Effraenatam» (1588), by Pope Sixtus V. *Arizona State University* : веб-сайт. URL: <https://embryo.asu.edu/pages/effraenatam-1588-pope-sixtus-v> (дата звернення: 04.07.2025).
148. Case of A, B and C v. Ireland. *The official Website of the European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102332>. (дата звернення: 04.07.2025).
149. Case of Evans v. the United Kingdom. *The official Website of the European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80046>. (дата звернення: 04.07.2025).
150. Case of Parillo v. Italy The official Website of the European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-157263> (дата звернення: 04.07.2025).
151. Case Vo v. France. *The official Website of the European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61887>. (дата звернення: 04.07.2025).
152. Catalano P. Il nascituro tra diritto romano e diritti statali. *Culture giuridiche e diritti del nascituro* / Ed. A. Tarantino. Milano, 1996. S. 87–91.

153. ChAdOx1 nCoV-19 Corona Virus Vaccine (Recombinant), Covishield. URL: https://www.seruminstitute.com/product_covishield.php (дата звернення: 04.07.2025).
154. Charter of Fundamental Rights of the European Union of 7 December 2000. *Official Journal of the European Communities*. 2000/C 364/01. URL: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (дата звернення: 04.07.2025).
155. Civil Code of France. *The World Intellectual Property Organization*: веб-сайт. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/450530> (дата звернення: 04.07.2025).
156. Commonwealth v. Cass. *Justia U.S. Law*: веб-сайт. URL: <https://law.justia.com/cases/massachusetts/supreme-court/1984/392-mass-799-2.html> (дата звернення: 04.07.2025).
157. Constitución Española de 1978. *The World Intellectual Property Organization*: веб-сайт. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/16338> (дата звернення: 04.07.2025).
158. Constituição da República Portuguesa. *The World Intellectual Property Organization*: веб-сайт. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/5452> (дата звернення: 04.07.2025).
159. Constitution of the Republic of Albania. *The World Intellectual Property Organization*: веб-сайт. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/21586> (дата звернення: 04.07.2025).
160. Constitution of the Republic of Slovenia. *The World Intellectual Property Organization*: веб-сайт. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/6052> (дата звернення: 04.07.2025).
161. Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on

- Human Rights and Biomedicine (Oviedo, 4.IV.1997). URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/164> (дата звернення: 04.07.2025).
162. Convention on the Rights of the Child, adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989, entry into force 2 September 1990, in accordance with article 49. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>. (дата звернення: 04.07.2025).]
163. Council Decision 1999/167/EC of 25 January 1999 adopting a specific programme for research, technological development and demonstration on quality of life and management of living resources (1998 to 2002). URL: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4dc1a996-e404-4307-b7be-2abac79c4030/language-en> (дата звернення: 04.07.2025).
164. Current State Laws Against Human Embryo Research. *The United States Conference of Catholic Bishops* : веб-сайт. URL: <https://www.usccb.org/issues-and-action/human-life-and-dignity/stem-cell-research/current-state-laws-against-human-embryo-research> (дата звернення: 04.07.2025).
165. Declaration of the Rights of the Child, proclaimed by General Assembly Resolution 1386(XIV) of 20 November 1959. URL: <https://www.unicef.org/malaysia/1959-Declaration-of-the-Rights-of-the-Child.pdf> (дата звернення: 04.07.2025).
166. Diagnostyka prenatalna / pr. zbior. pod red. L. Abramsky, J. Chapple, z ang. tł. E. i R. Rogowieccy. Warszawa : Wydaw. Lekarskie PZWL, 1996. 278 s.
167. Dickson D. Europe Split on Embryo Research. *Science* : веб-сайт. URL: <https://www.science.org/doi/10.1126/science.3187539> (дата звернення: 04.07.2025).
168. Directive 98/44/EC of the European Parliament and of the Council of 6 July 1998 on the legal protection of biotechnological inventions. URL: <http://eur->

- lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31998L0044 (дата звернення: 04.07.2025).
169. Dobbs v. Jackson Women's Health Organization. *Supreme Court.gov*: веб-сайт. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/21pdf/19-1392_6j37.pdf (дата звернення: 04.07.2025).
170. ECtHR / Application no. 46470/11 / Judgment. Parrillo v. Italy. URL: <https://fra.europa.eu/en/caselaw-reference/ecthr-application-no-4647011-judgment> (дата звернення: 04.07.2025).
171. Embryo and Foetal Rights. *LawTeacher.net* : веб-сайт. URL: <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/medical-law/embryo-and-foetal-rights.php> (дата звернення: 04.07.2025).
172. Embryonenschutzgesetz vom 13. Dezember 1990. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/eschg/ESchG.pdf> (дата звернення: 04.07.2025).
173. Entscheidungen der amtlichen Sammlung (BVerfGE). *Bundesverfassungsgericht* : веб-сайт. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/DE/Entscheidungen/Liste/80ff/liste_node.html (дата звернення: 04.07.2025).
174. European Parliament resolution on human cloning of 7 September 2000. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P5-TA-2000-0376+0+DOC+XML+V0//EN> (дата звернення: 04.07.2025).
175. Filar M. Lekarskie prawo karne. Kraków : Zakamycze, 2000, 400 s.
176. German Criminal Code. *Ohchr.org* : веб-сайт. URL: https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/GERMANY_Criminal%20Code.pdf (дата звернення: 04.07.2025).
177. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. *The World Intellectual Property Organization*: веб-сайт. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/9482> (дата звернення: 04.07.2025).

178. Heun W. Embryonenforschung und verfassung: lebensrecht und menschenwuerde des embryos. *Juristen zeitung*. Tuebingen, 2002. № 11. S. 517–524.
179. HFEA: UK fertility regulator. *Human Fertilisation and Embryology Authority* : веб-сайт. URL: <https://www.hfea.gov.uk/> (дата звернення: 04.07.2025).
180. Human Fertilisation and Embryology Act 1990. *Legislation.gov.uk* : веб-сайт. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/37/contents> (дата звернення: 04.07.2025).
181. Human Genome Project. URL: http://web.ornl.gov/sci/techresources/Human_Genome/index.shtml (дата звернення: 04.07.2025).
182. Infant Life (Preservation) Act 1929. *Legislation.gov.uk* : веб-сайт. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/19-20/34> (дата звернення: 04.07.2025).
183. International Conference “20th Anniversary of the Oviedo Convention: relevance and challenges”, organized by the Committee on Bioethics (DH-BIO) 24-25 October 2017, Strasbourg, France. URL: <https://www.coe.int/ru/web/bioethics/20th-anniversary-of-the-oviedo-convention> (дата звернення: 04.07.2025).
184. International Declaration on Human Genetic Data of 16 October 2003. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001331/133171e.pdf#page=45> (дата звернення: 04.07.2025).
185. Jackson E. Regulating embryo models in the UK. *Journal of Law and the Biosciences*. Volume 11. Issue 2. July-December 2024. lsae016. P. 1–22. DOI: <https://doi.org/10.1093/jlb/lsae016>.
186. Karistusseadustik. *Riigi Teataja*: веб-сайт. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/184411?leiaKehtiv> (дата звернення: 04.07.2025).

187. Keeler v. Superior Court of Amador County. *Justia U.S. Law*: веб-сайт. URL: <https://law.justia.com/cases/california/supreme-court/3d/2/619.html> (дата звернення: 04.07.2025).
188. Konarska-Wrzosek V. Ochrona dziecka w polskim prawie karnym. Toruń : TNOiK, 1999. 175 s.
189. Lopez A. Pope Gregory XIV (1535-1591). *Arizona State University* : веб-сайт. URL: <https://embryo.asu.edu/pages/pope-gregory-xiv-1535-1591> (дата звернення: 04.07.2025).
190. Louisiana Revised Statutes. *FindLaw.com* : веб-сайт. URL: <https://codes.findlaw.com/la/revised-statutes/> (дата звернення: 04.07.2025).
191. Maine Revised Statutes. *Justia U.S. Law*: веб-сайт. URL: <https://law.justia.com/codes/maine/> (дата звернення: 04.07.2025).
192. Mały słownik języka polskiego / pod red. St. Skorupki, H. Auderskiej, Z. Łempickiej. Warszawa : Państw. Wydaw. Nauk., 1968. 1033 s.
193. Massachusetts General Laws. *Justia U.S. Law*: веб-сайт. URL: <https://law.justia.com/codes/massachusetts/> (дата звернення: 04.07.2025).
194. Meinhardt M. Ein Beitrag zur Lehre vom Intestaterbrecht des ungeborenen Kindes. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (ZSS)*. 1965. Bd. 82. S. 188–210.
195. Merkel R. Forschungsobjekt Embryo. Verfassungsrechtliche und ethische Grundlagen der Forschung an menschlichen embryonalen Stammzellen. München : Dt. Taschenbuch-Verlag, 2002. 295 s.
196. Merkel R. The legal status of the human embryo. *Ethics, Law and Moral Philosophy of Reproductive Biomedicine*. Vol. 2. No. 1. February 2007. P. 54–60. URL: https://www.academia.edu/19256123/The_legal_status_of_the_human_embryo (дата звернення: 04.07.2025).
197. Michigan Compiled Laws. *Justia U.S. Law*: веб-сайт. URL: <https://law.justia.com/codes/michigan/> (дата звернення: 04.07.2025).

198. Minnesota Statutes. *Justia U.S. Law*: веб-сайт. URL: <https://law.justia.com/codes/minnesota/> (дата звернення: 04.07.2025).
199. Mondschein K. The Past and Present of Abortion in Medieval Law. *Medievalists.net* : веб-сайт. URL: <https://www.medievalists.net/2022/05/abortion-medieval-law> (дата звернення: 04.07.2025).
200. Netherlands Criminal Code. *Antislavery in Domestic Legislation* : веб-сайт. URL: <https://antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Netherlands-Criminal-Code.pdf> (дата звернення: 04.07.2025).
201. Niczyporuk P. Prywatnoprawna ochrona dziecka poczętego w prawie rzymskim. Białystok : Temida 2, 2009, 288 s. URL: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/10694/1/P_Niczyporuk_Prywatnoprawna_ochrona_dziecka_poczeczego_w_prawie_rzymskim.pdf (Last accessed: 04.07.2025).
202. North Dakota Central Code. *Justia U.S. Law*: веб-сайт. URL: <https://law.justia.com/codes/north-dakota/> (дата звернення: 04.07.2025).
203. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego: Orzeczenie TK z dnia 28 maja 1997 r. URL: https://www.law.utoronto.ca/sites/default/files/documents/reprohealth/poland_1997_decision.pdf (дата звернення: 04.07.2025).
204. Ostrovska B. V. Bioethical aspects of ratio between reproductive rights of a human being and his right to life in the process of using assisted reproductive technologies. *European Political and Law Discourse*. 2017. Vol. 4. Iss. 1. P. 83–90.
205. Ostrovska B. V. International legal aspects of human life protection in the process of application of innovative biomedical technologies. *Science and innovations*. 2018. № 14 (5). P. 25–33.
206. Ostrovska B. V. Outside of the right to life: bioethical problem of embryos destruction in the assisted reproductive technologies application. *European Political and Law Discourse*. 2020. Vol. 7. Iss. 5. P. 64–71.

207. Parliamentary Assembly Recommendation REC 1512 (2001) Protection of the human genome by the Council of Europe of 25.04.2001. URL: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16897&lang=en> (дата звернення: 04.07.2025).
208. Penal Code – Japanese/English. *Japanese Law Translation* : веб-сайт. URL: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3581> (дата звернення: 04.07.2025).
209. Pennsylvania Consolidated Statutes. *Justia U.S. Law*: веб-сайт. URL: <https://law.justia.com/codes/pennsylvania/> (дата звернення: 04.07.2025).
210. Prawne problemy ludzkiej prokreacji / red. W. Lang. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002. 432 s.
211. Presumption juris et de jure. *Academic* : веб-сайт. URL: https://ballentine.en-academic.com/29864/presumption_juris_et_de_jure (дата звернення: 04.07.2025).
212. Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Paris, 20.III.1952, as amended by Protocol No. 11. URL: <https://rm.coe.int/168006377c> (дата звернення: 04.07.2025).
213. Rechtslage beim Schwangerschaftsabbruch. *Doctors for Choice Germany e.V.* : веб-сайт. URL: <https://doctorsforchoice.de/unsere-arbeit/information/schwangerschaftsabbruch/rechtslage/> (дата звернення: 04.07.2025).
214. Recommendation 1468 (2000) on biotechnologies, adopted by the Assembly on 29 June 2000. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16820&lang=en> (дата звернення: 04.07.2025).
215. Regulation (EU) No 1291/2013 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2013 establishing Horizon 2020 – the Framework Programme for Research and Innovation (2014-2020) and repealing Decision No 1982/2006/EC. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013R1291> (дата звернення: 04.07.2025).

216. Reports of Judgments and Decisions of European Court of Human Rights. Volume 2010-VI. Wolf Legal Publishers. 2013. P. 185-283. *The official Website of the European Court of Human Rights*. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Reports_Recueil_2010-VI.pdf. (дата звернення: 04.07.2025).
217. Resolution 1352 (2003) of the Parliamentary Assembly on human stem cell research of 2 October 2003. URL: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=17158&lang=en> (дата звернення: 04.07.2025).
218. Resolution C.H.R. res. 1997/71 Human rights and bioethics, adopted by the Commission on Human Rights, 16.04.1997. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/UN/1997/Res071.html> (дата звернення: 04.07.2025).
219. Rhode Island General Laws. *Justia U.S. Law*: веб-сайт. URL: <https://law.justia.com/codes/rhode-island/> (дата звернення: 04.07.2025).
220. Roe v. Wade and Supreme Court Abortion Cases. *Brennan Center for Justice* : веб-сайт. URL: <https://www.brennancenter.org/our-work/research-reports/roe-v-wade-and-supreme-court-abortion-cases> (дата звернення: 04.07.2025).
221. Sadler T. W. (Thomas W.) Langman's medical embryology. 12th ed. Philadelphia : Wolters Kluwer, 2012. 384 p.
222. Schwangeren- und Familienhilfeänderungsgesetz (SFHÄndG) : Gesetz vom 21.08.1995. URL: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl&start=/%5b@attr_id=%27bgbl195s1050.pdf%27%5d#__bgbl__%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl195s1050.pdf%27%5D__1726405035049 (дата звернення: 04.07.2025).
223. Schwangerschaftsberatung § 218. Informationen über das Schwangerschaftskonfliktgesetz und gesetzliche Regelungen im Kontext des § 218 Strafgesetzbuch. *Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend* : веб-сайт. URL:

- <https://www.bmfsfj.de/bmfsfj/service/publikationen/schwangerschaftsberatung-218-81024> (дата звернення: 04.07.2025).
224. South Dakota Codified Laws. *Justia U.S. Law*: веб-сайт. URL: <https://law.justia.com/codes/south-dakota/> (дата звернення: 04.07.2025).
225. Srisuparp Santha, Strakova Zuzana, Fazleabas Asgerally T. The Role of Chorionic Gonadotropin (CG) in Blastocyst Implantation. *Archives of Medical Research*. 2001. Vol. 32, iss. 6. P. 627–634. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0188440901003307?via%3Dihub> (дата звернення: 04.07.2025).
226. Strafgesetzbuch 15. Mai 1871. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html (дата звернення: 04.07.2025).
227. Swiss Criminal Code. *Fedlex: The publication platform for federal law* : веб-сайт. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/en (дата звернення: 04.07.2025).
228. The Constitution of the Republic of Croatia. *The World Intellectual Property Organization*: веб-сайт. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/11243> (дата звернення: 04.07.2025).
229. The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, opened for signature in Rome on 4 November 1950 and came into force in 1953. URL: <https://rm.coe.int/1680063765> (дата звернення: 04.07.2025).
230. The Fifth Framework programme of the European Community for research, technological development and demonstration activities (1998-2002). URL: http://collections.internetmemory.org/haeu/20171124133342/http://ec.europa.eu/research/fp5/fp5-intro_en.html (дата звернення: 04.07.2025).
231. The Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, adopted unanimously and by acclamation at UNESCO's 29th General Conference on 11 November 1997. URL: <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human->

- sciences/themes/bioethics/human-genome-and-human-rights/ (дата звернення: 04.07.2025).
232. The Warnock Committee. *The BMJ* : веб-сайт. URL: <https://www.bmj.com/content/bmj/289/6439/238.full.pdf> (дата звернення: 04.07.2025).
233. United Nation Declaration on Human Cloning, adopted by the General Assembly Resolution 59/280 on 8 March 2005. URL: https://digitallibrary.un.org/record/541409/files/A_C.6_59_L.27_Add.1-EN.pdf (дата звернення: 04.07.2025).
234. Urteil des Bundesverfassungsgerichtes vom 28. Mai 1993 zum ст. 218: Leitsätze (Wortlaut). URL: <https://www.blaetter.de/ausgabe/1993/juli/urteil-des-bundesverfassungsgerichtes-vom-28-mai-1993-zum-ss-218-leitsaetze-wortlaut> (дата звернення: 04.07.2025).
235. Urteil vom 27. Oktober 1998 – 1 BvR 2306/96. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/1998/10/rs19981027_1bvr230696.html (дата звернення: 04.07.2025).
236. Ústava České republiky. *The World Intellectual Property Organization*: веб-сайт. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/7324> (дата звернення: 04.07.2025).
237. Ústava Slovenskej republiky. *The World Intellectual Property Organization*: веб-сайт. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/16326> (дата звернення: 04.07.2025).
238. Ustawa o Rzeczniku Praw Dziecka : Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. URL: <https://brpd.gov.pl/ustawa/> (дата звернення: 04.07.2025).
239. Who Do Fetal Homicide Laws Protect? An Analysis for a Post-Roe America. *Pregnancy justice* : веб-сайт. URL: <https://www.pregnancyjusticeus.org/wp-content/uploads/2023/05/fetal-homicide-brief-with-appendix-UPDATED.pdf> (дата звернення: 04.07.2025).
240. Wiak K. Ochrona dziecka poczętego w polskim prawie karnym. Lublin : Redakcja Wydawnictw KUL, 2001. 293 s.

241. Wilcox A.J., Weinberg C.R., Baird D.D. Timing of sexual intercourse in relation to ovulation. Effects on the probability of conception, survival of the pregnancy, and sex of the baby. *New England Journal of Medicine*. 1995. № 333 (23). P. 1517-1521. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/7477165/> (Last accessed: 04.07.2025).
242. WMA Declaration of Geneva: Adopted by the 2nd General Assembly of the World Medical Association, Geneva, Switzerland, September 1948. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-geneva/> (дата звернення: 04.07.2025).
243. Wołodkiewicz W., Zabłocka M. Prawo Rzymskie. Instytucje. Warszawa : C.H.Beck, 2014, 443 s. URL: <https://www.scribd.com/document/677780595/Witold-Wo%C5%82odkiewicz-Maria-Zab%C5%82ocka-Prawo-Rzymskie-Instytucje> (Last accessed: 04.07.2025).
244. Żelichowski M. Prawnokarna ocena pobierania embrionalnych komórek macierzystych. *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*. 2000. Nr 2. S. 69–82.
245. Zielińska E. Z problematyki wykładni przepisów karnych dotyczących ochrony płodu ludzkiego. *Państwo i Prawo*. 1995. Nr 2. S. 21–31.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові публікації, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Мустафаєва А. Кримінально-правова охорона ембріону людини in vitro в Польщі: порівняльно-правові аспекти. *Юридичний вісник*. 2024. №. 4. С. 174–180. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2024/24.pdf.
2. Мустафаєва А. І. Турецький досвід правової охорони ембріона людини: проблеми та моделі. *Juris Europensis Scientia*. 2024. №. 5. С. 49–53. URL: jes.nuoua.od.ua/archive/5_2024/12.pdf.
3. Мустафаєва А.І. Базові основи визначення початку кримінально-правової охорони ембріонального життя людини. *Правові новели*. 2024. № 23. С. 528-533. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/23_2024/73.pdf
4. Мустафаєва А.І. Видовий об'єкт кримінально-правової охорони ембріону людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 511- 514. URL: http://lsej.org.ua/9_2024/125.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Мустафаєва А. І. Кримінально-правова охорона ембріона за зарубіжним законодавством. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 254–256.
6. Мустафаєва А.І. Правове регулювання статусу людських ембріонів у контексті допоміжних репродуктивних технологій в Україні: кримінально-правовий та біоетичний аспекти. *Теоретичні та практичні проблеми*

реалізації норм права : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р.). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 591 - 595.

7. Мустафаєва А. І. Кримінально-правова охорона ембріона в Україні. *Консервативно-ліберальні ідеї Одеської школи кримінального права* : матеріали Одеської наук.-практ. конф. (м. Одеса, 23 листопада 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 233–237.

8. Мустафаєва А.І. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення: правова характеристика лікарів та лікарів-дослідників у біомедичних дослідженнях з ембріонами. *Права людини та публічне врядування*: матеріали VIII Міжнародного правничого форуму (м. Чернівці, 30 травня 2025 р.). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 486 – 489.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення та висновки також викладені у доповідях на: Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) – дистанційна участь, X Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р.) – заочна участь, Одеській науково-практичній конференції «Консервативно-ліберальні ідеї Одеської школи кримінального права» (м. Одеса, 23 листопада 2023 р.) – дистанційна участь, VIII Міжнародному правничому форумі «Права людини та публічне врядування» (м. Чернівці, 30 травня 2025 р.) – заочна участь.

Київський районний суд міста Одеса

Голова суду Сергій ЧВАНКІН

08 2025 року

АКТ

впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження Мустафасвої А.І. на тему: «Кримінально-правова охорона життя ембріона людини», поданого на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» в практичну діяльність Київського районного суду міста Одеси

Комісія у складі:

- 1) судді Київського районного суду міста Одеса О.М. Куриленко;
- 2) судді Київського районного суду міста Одеса П.А. Прохорова;
- 3) судді Київського районного суду міста Одеса В.В. Чаплицького.

склала цей акт з приводу того, що результати дослідження, викладені у наукових публікаціях за результатами дисертаційного дослідження Мустафасвої А.І. на тему: «Кримінально-правова охорона життя ембріона людини» заслуговують практичного використання у діяльності Київського районного суду міста Одеса.

Рекомендовано до використання наступні публікації:

1. Мустафасва А.І. Кримінально-правова охорона ембріону людини *in vitro* в Польщі: порівняльно-правові аспекти. *Юридичний вісник*. 2024. №. 4. С. 174–180. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2024/24.pdf.
2. Мустафасва А. І. Турецький досвід правової охорони ембріона людини: проблеми та моделі. *Juris Europensis Scientia*. 2024. №. 5. С. 49–53. URL: jes.nuoua.od.ua/archive/5_2024/12.pdf.
3. Мустафасва А.І. . Базові основи визначення початку кримінально-правової охорони ембріонального життя людини. *Правові новели*. 2024. № 23. С. 125-131.
4. Мустафасва А.І. Видовий об'єкт кримінально-правової охорони ембріону людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 72-80.
5. Мустафасва А. І. Кримінально-правова охорона ембріона за зарубіжним законодавством. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19 травня 2023 р. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 254–256.
6. Мустафасва А.І. Правове регулювання статусу людських ембріонів у контексті допоміжних репродуктивних технологій в Україні: кримінально-правовий та біоетичний аспекти. Теоретичні та практичні проблеми реалізації

норм права : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 90–94.

7. Мустафаєва А. І. Кримінально-правова охорона ембріона в Україні. Консервативно-ліберальні ідеї Одеської школи кримінального права : матеріали Одеської наук.-практ. конф. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 233–237.

8. А. І. Мустафаєва А.І. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення: правова характеристика лікарів та лікарів-дослідників у біомедичних дослідженнях з ембріонами. Права людини та публічне врядування: матеріали

VIII Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 30 травня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 65 – 69.

Члени комісії:

Суддя Київського районного
суду міста Одеси

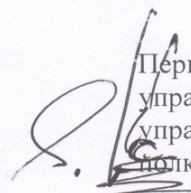
О.М. КУРИЛЕНКО

Суддя Київського районного
суду міста Одеси

П.А. ПРОХОРОВ

Суддя Київського районного
суду міста Одеси

В.В. ЧАПЛИЦЬКИЙ

 Перший заступник начальника Головного
 управління – начальник слідчого
 управління ГУНП в Одеській області
 полковник поліції
 Сергій КОНОВАЛЬЧУК
 «16» 09 2025 року

АКТ

**впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
 Мустафаєвої А.І. на тему: «Кримінально-правова охорона життя
 ембріона людини», поданого на здобуття ступеня доктора філософії з
 галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» в практичну
 діяльність Головного управління Національної поліції
 в Одеській області**

Комісія у складі: голови: заступника начальника слідчого управління ГУНП в Одеській області підполковника поліції Федорчука Олександра Вікторовича,

членів: начальника відділу розслідування злочинів у сфері господарської та службової діяльності слідчого управління ГУНП в Одеській області підполковника поліції Ялового Романа Васильовича та заступника начальника відділу розслідування злочинів проти довкілля слідчого управління ГУНП в Одеській області майора поліції Петельського Олександра Володимировича,

склала цей акт з приводу того, що результати дослідження, викладені у наукових публікаціях за результатами дисертаційного дослідження Мустафаєвої А.І. на тему: «Кримінально-правова охорона життя ембріона людини» заслуговують практичного використання у діяльності Головного управління Національної поліції в Одеській області.

Рекомендовано до використання наступні публікації:

1. Мустафаєва А.І. Кримінально-правова охорона ембріону людини *in vitro* в Польщі: порівняльно-правові аспекти. Юридичний вісник. 2024. №. 4. С. 174–180. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2024/24.pdf.

2. Мустафаєва А.І. Турецький досвід правової охорони ембріона людини: проблеми та моделі. *Juris Europensis Scientia*. 2024. №. 5. С. 49–53. URL: jes.nuoua.od.ua/archive/5_2024/12.pdf.

3. Мустафаєва А.І. . Базові основи визначення початку кримінально-правової охорони ембріонального життя людини. *Правові новели*. 2024. № 23. С. 125-131.

4. Мустафаєва А.І. Видовий об'єкт кримінально-правової охорони ембріону людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 72-80.

5. Мустафаєва А.І. Кримінально-правова охорона ембріона за зарубіжним законодавством. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових,*

освітніх та технологічних рішень : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19 травня 2023 р. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 254–256.

6. Мустафаєва А.І. Правове регулювання статусу людських ембріонів у контексті допоміжних репродуктивних технологій в Україні: кримінально-правовий та біоетичний аспекти. Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 90-94.

7. Мустафаєва А. І. Кримінально-правова охорона ембріона в Україні. Консервативно-ліберальні ідеї Одеської школи кримінального права : матеріали Одеської наук.-практ. конф. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 233–237.

8. А. І. Мустафаєва А.І. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення: правова характеристика лікарів та лікарів-дослідників у біомедичних дослідженнях з ембріонами. Права людини та публічне врядування: матеріали VIII Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 30 травня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 65 – 69.

Члени комісії:

Заступник начальника
СУ ГУНП в Одеській області
підполковник поліції

Олександр ФЕДОРЧУК

начальник відділу розслідування
злочинів у сфері господарської
та службової діяльності
СУ ГУНП в Одеській області
підполковник поліції

Роман ЯЛОВИЙ

начальник відділу розслідування
злочинів проти довкілля
СУ ГУНП в Одеській області
майор поліції

Олександр ПЕТЕЛЬСЬКИЙ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор

Національного університету

«Одеська юридична академія»

доктор юридичних наук, професор

Олег ТОДОЩАК

«8» серпня 2025 року

АКТ

впровадження в освітній процес Національного університету «Одеська юридична академія» результатів дисертаційного дослідження Мустафаєвої Анни Іванівни на тему: «Кримінально-правова охорона життя ембріона людини», поданого на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Комісія у складі: проректор з навчальної роботи, доктор юридичних наук, Галина Ульянова декан факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції), доктор юридичних наук, Денис Колодін, начальник навчально-методичного відділу Людмила Кузнецова, завідувач кафедри кримінального права, доктор юридичних наук, Оксана Степаненко склала цей акт з приводу того, що результати дослідження, викладені у наукових публікаціях за результатами дисертаційного дослідження Мустафаєвої Анни Іванівни на тему: «Кримінально-правова охорона життя ембріона людини» використовуються в освітньому-процесі Національного університету «Одеська юридична академія» під час викладання дисциплін: «Кримінальне право . Загальна частина», «Кримінальне право. Особлива частина». Здобувачам вищої освіти у вигляді методичних матеріалів під час підготовки до практичних занять рекомендуються опубліковані автором наукові статті, а саме:

Рекомендовано до використання наступні публікації:

1. Мустафаєва А.І. Кримінально-правова охорона ембріону людини in vitro в Польщі: порівняльно-правові аспекти. *Юридичний вісник*. 2024. №. 4. С. 174–180. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2024/24.pdf.
2. Мустафаєва А. І. Турецький досвід правової охорони ембріона людини: проблеми та моделі. *Juris Europensis Scientia*. 2024. №. 5. С. 49–53. URL: jes.nuoua.od.ua/archive/5_2024/12.pdf.
3. Мустафаєва А.І. . Базові основи визначення початку кримінально-правової охорони ембріонального життя людини. *Правові новели*. 2024. № 23. С. 125-131.
4. Мустафаєва А.І. Видовий об'єкт кримінально-правової охорони ембріону людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 72-80.
5. Мустафаєва А. І. Кримінально-правова охорона ембріона за зарубіжним законодавством. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних*

рішень : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19 травня 2023 р. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 254–256.

6. Мустафаєва А.І. Правове регулювання статусу людських ембріонів у контексті допоміжних репродуктивних технологій в Україні: кримінально-правовий та біоетичний аспекти. Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 90-94.

7. Мустафаєва А. І. Кримінально-правова охорона ембріона в Україні. Консервативно-ліберальні ідеї Одеської школи кримінального права : матеріали Одеської наук.-практ. конф. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 233–237.

8. А. І. Мустафаєва А.І. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення: правова характеристика лікарів та лікарів-дослідників у біомедичних дослідженнях з ембріонами. Права людини та публічне врядування: матеріали VIII Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 30 травня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 65 – 69.

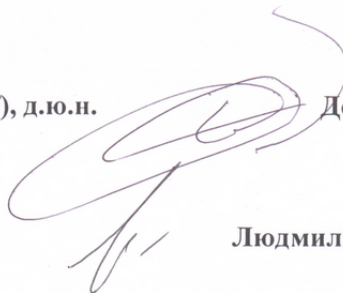
Члени комісії:

Проректор з навчальної роботи, д.ю.н.

Галина УЛЬЯНОВА

Декан факультету прокуратури
та слідства (кримінальної юстиції), д.ю.н.

Денис КОЛОДІН

Начальник
Навчально-методичного відділу

Людмила КУЗНЕЦОВА

Завідувач
кафедри кримінального права, д.ю.н.

Оксана СТЕПАНЕНКО